

C. IULII CAESARIS
COMMENTARII

CUM SUPPLEMENTIS

A. HIRTII ET ALIORUM.

ITERUM RECOGNOVIT

EMANUEL HOFFMANN.

VOL. I.

COMMENTARII DE BELLO GALLICO.

VINDOBONAE

SUMPTIBUS ET TYPIS CAROLI GEROLD FILII.

MDCCCLXXXVIII.

C. IULII CAESARIS

COMMENTARII

DE BELLO GALLICO.

C. IULII CAESARIS
DE BELLO GALLICO

LIBER PRIMUS.

ARGUMENTUM.

Gallia descripta narratur bellam Helveticum c. 1—29. Helvetii in Galliam migraturi primum per provinciam, deinde per Sequanos iter temptant, sed cum duobus proeliis a Caesare profigati essent, qui ex tanta clade supererant, in patriam relegantur. Iam cum de Ariovisto, Germanorum rege, qui tum Sequanorum agrum insidebat, Galli apud Caesarem conquirerentur c. 30—32, colloquiumque a rege denegatum esset c. 33. 34, Caesar componendae rei legatos ad Ariovistum mittit, sed frustra c. 35, 36. Itaque Caesar copias adversus regem educit c. 37; cum trepidarent, oratione militum animos confirmat c. 38—41. Colloquium Caesaris cum Ariovisto Germanorum impetu dirimitur c. 42—46; cum denuo colloquium rex petisset, Galli ad eum legantur; qui cum vineti retinerentur c. 47, iam armis res agitur. Germani gravissima clade accepta e Gallia profugiunt c. 48—54.

1. Gallia est omnis divisa in partes tres; quarum unam incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellantur. Hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, a Belgis

3 Matrona et Sequana dividit. Horum omnium fortissimi sunt Belgae, propterea quod a cultu atque humanitate provinciae longissime absunt, minimeque ad eos mercatores saepe commeant atque ea, quae ad effeminandos animos pertinent, important, proximique sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, 4 quibuscum continenter bellum gerunt. Qua de causa Helvetii quoque reliquos Gallos virtute praecedunt, quod fere cotidianis proeliis cum Germanis contendunt, cum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi 5 in eorum finibus bellum gerunt. Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit a flumine Rhodano; continetur Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum; attingit etiam ab Sequanis et Helvetiis flumen Rhenum; vergit ad septentriones. Belgae ab extremis Galliae finibus oriuntur; pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni; spectant in septentrionem et orientem solem. 7 Aquitania a Garumna flumine ad Pyrenaeos montes et eam partem Oceani, quae est ad Hispaniam, pertinet; spectat inter occasum solis et septentriones.

2. Apud Helvetios longe nobilissimus fuit et ditissimus Orgetorix, Is M. Messala et M. Pisone consulibus regni cupiditate inductus conurationem nobilitatis fecit et civitati persuasit, ut de finibus 2 suis cum omnibus copiis exirent: perfacile esse, cum virtute omnibus praestarent, totius Galliae imperio potiri. Id hoc facilius eis persuasit, quod undique loci natura Helvetii continentur: una ex parte flumine Rheno, latissimo atque altissimo, qui agrum Helvetium a Germanis dividit; altera ex

parte monte Iura altissimo, qui est inter Sequanos et Helvetios; tertia lacu Lemanno et flumine Rhodano, qui provinciam nostram ab Helvetiis dividit. His rebus fiebat, ut et minus late vagarentur et 4 minus facile finitimis bellum inferre possent, quo aperte homines bellandi cupidi magno dolore afficiabantur; pro multitudine autem hominum et pro gloria belli atque fortitudinis angustos se fines habere arbitrabantur, qui in longitudinem milia passuum CCXL, in latitudinem CLXXX patebant.

3. His rebus adducti et auctoritate Orgetorigis permoti constituerunt ea, quae ad proficiscendum pertinerent, comparare, iumentorum et carrorum quam maximum numerum coemere, sementes quam maximas facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret, cum proximis civitatibus pacem et amicitiam confirmare. Ad eas res conficiendas biennium 2 sibi satis esse duxerunt: in tertium annum profectionem lege confirmant. [Ad eas res conficiendas] Orgetorix [deligitur. Is] sibi legationem ad civitates 3 suscepit. In eo itinere persuadet Castico, Catamanta-loedis filio, Sequano, cuius pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat et a senatu populi Romani amicus appellatus erat, ut regnum in civitate sua occuparet, quod pater ante habuerat; itemque Dum- 5 norigi Aeduo, fratri Divitiaci, qui eo tempore principatum in civitate obtinebat ac maxime plebi acceptus erat, ut idem conaretur, persuadet eique filiam suam in matrimonium dat. Perfacile factu 6 esse illis probat conata perficere, propterea quod ipse suae civitatis imperium obtenturus esset: non

7 esse dubium, quin totius Galliae plurimum Helvetii possent; se suis copiis suoque exercitu illis regna 8 conciliaturum confirmat. Hac oratione adducti inter se fidem et iusiurandum dant et regno occupato per tres potentissimos ac firmissimos populos totius Galliae sese potiri posse sperant.

4. Ea res est Helvetiis per indicium enuntiata. Moribus suis Orgetorigem ex vinculis causam dicere coegerunt. Damnatum poenam sequi oportebat, 2 ut igni cremaretur. Die constituta causae dictionis Orgetorix ad iudicium omnem suam familiam, ad hominum milia decem, undique coegit et omnes clientes obaeratosque suos, quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit: per eos, ne causam 3 diceret, se eripuit. Cum civitas ob eam rem incitata armis ius suum exsequi conaretur, multitudinemque hominum ex agris magistratus cogere, Orgetorix mortuus est; neque abest suspicio, ut Helvetii arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciverit.

5. Post eius mortem nihilo minus Helvetii id, quod constituerant, facere conantur, ut e finibus 2 suis exeant. Ubi iam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua omnia, numero ad duodecim, vicos ad quadringentos, reliqua privata aedificia incendunt, frumentum omne, praeterquam quod secum portaturi erant, comburunt, ut domum reditionis spe sublata paratiores ad omnia pericula subeunda essent, trium mensium molita cibaria sibi 4 quemque domo efferre iubent. Persuadent Rauracis et Tulingis et Latovicis finitimis, uti eodem usi consilio oppidis suis vicisque exustis una cum iis

proficiscantur, Boiosque, qui trans Rhenum inco- luerant et in agrum Noricum transierant Noreiamque oppugnarant, receptos ad se socios sibi adseiscunt.

6. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent: unum per Sequanos, angustum et difficile, inter montem Iuram et flumen Rhodanum, vix qua singuli carri ducerentur; mons autem altissimus impendebat, ut facile perpauca prohibere possent: alterum per provinciam nostram, multo 2 facilius atque expeditius, propterea quod inter fines Helvetiorum et Allobrogum, qui nuper pacati erant, Rhodanus fluit isque nonnullis locis vado transitur. Extremum oppidum Allobrogum est proximumque 3 Helvetiorum finibus Genava. Ex eo oppido pons ad Helvetios pertinet. Allobrogibus sese vel persuasuros, quod nondum bono animo in populum Romanum viderentur, existimabant, vel vi coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur. Omnibus 4 rebus ad profectionem comparatis diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conveniant. Is dies erat a. d. V Kal. Apr. L. Pisone, A. Gabinio consulibus. 147 52

7. Caesari cum id nuntiatum esset, eos per provinciam nostram iter facere conari, maturat ab urbe proficisci et quam maximis potest itineribus in Galliam ulteriorem contendit et ad Genavam pervenit. Provinciae toti quam maximum potest 2 militum numerum imperat (erat omnino in Gallia ulteriore legio una), pontem, qui erat ad Genavam, iubet rescindi. Ubi de eius adventu Helvetii cer- 3 tiores facti sunt, legatos ad eum mittunt nobilissimos civitatis, cuius legationis Nammeius et Vernuloetius

principem locum obtinebant, qui dicerent, sibi esse in animo sine ullo maleficio iter per provinciam facere, propterea quod aliud iter haberent nullum: rogare, ut eius voluntate id sibi facere liceat. Caesar, quod memoria tenebat L. Cassium consulem occisum exercitumque eius ab Helvetiis pulsum et sub iugum missum, concedendum non putabat; neque homines inimico animo data facultate per provinciam itineris faciendi temperaturos ab iniuria et maleficio existimabat. Tamen, ut spatium intercedere posset, dum milites, quos imperaverat, convenirent, legatis respondit, diem se ad deliberandum sumpturum: si quid vellent, ad Id. April. reverterentur.

8. Interea ea legione, quam secum habebat, militibusque, qui ex provincia convenerant, a lacu Lemanno, qua in flumen Rhodanum influit, ad montem Iuram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, milia passuum decem novem murum in altitudinem pedum sedecim fossamque perducit. Eo opere perfecto praesidia disponit, castella communit, quo facilius, si se invito transire conarentur, prohibere possit. Ubi ea dies, quam constituerat cum legatis, venit, et legati ad eum reverterunt, negat se more et exemplo populi Romani posse iter ulli per provinciam dare et, si vim facere conentur, prohibitorum ostendit. Helvetii ea spe deiecti navibus iunctis ratibusque compluribus factis, alii vadis Rhodani, qua minima altitudo fluminis erat, nonnumquam interdum, saepius noctu, si perumpere possent conati, operis munitione et militum concursu et telis repulsi hoc conatu destiterunt.

9. Relinquebatur una per Sequanos via, qua Sequanis invitis propter angustias ire non poterant. His cum sua sponte persuadere non possent, legatos ad Dumnorigem Aeduum mittunt, ut eo deprecatore a Sequanis impetrarent. Dumnorix gratia et largitione apud Sequanos plurimum poterat et Helvetiis erat amicus, quod ex ea civitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat, et cupiditate regni adductus novis rebus studebat et quam plurimas civitates suo beneficio habere obstrictas volebat. Itaque rem suscipit et a Sequanis impetrat, ut per fines suos Helvetios ire patiantur, obsidesque uti inter sese dent, perficit: Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant; Helvetii, ut sine maleficio et iniuria transeant.

10. Caesari renuntiatur Helvetiis esse in animo per agrum Sequanorum et Aeduorum iter in Santonum fines facere, qui non longe a Tolosatium finibus absunt, quae civitas est in provincia. Id si fieret, intellegebat magno cum periculo provinciae futurum, ut homines bellicosos, populi Romani inimicos, locis patentibus maximeque frumentariis finitimos haberet. Ob eas causas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum praefecit; ipse in Italiam magnis itineribus contendit duasque ibi legiones conscribit et tres, quae circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit et, qua proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit. Ibi Centrones et Graioceli et Caturiges locis superioribus occupatis itinere exercitum prohibere conantur. Compluribus

his proeliis pulsus ab Ocelo, quod est citerioris provinciae extremum, in fines Vocontiorum ulterioris provinciae die septimo pervenit; inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Segusiavos exercitum ducit. Hi sunt extra provinciam trans Rhodanum primi.

11. Helvetii iam per angustias et fines Sequanorum suas copias traduxerant et in Aeduorum fines pervenerant eorumque agros populabantur. Aedui, cum se suaque ab iis defendere non possent, legatos ad Caesarem mittunt rogatum auxilium: ita se omni tempore de populo Romano meritos esse, ut paene in conspectu exercitus nostri agri vastari, liberi eorum in servitatem abduci, oppida expugnari non debuerint. Eodem tempore [Aedui] Ambarri, necessarii et consanguinei Aeduorum, Caesarem certiolem faciunt sese depopulatis agris non facile ab oppidis vim hostium prohibere. Item Allobroges, qui trans Rhodanum vicos possessionesque habebant, fuga se ad Caesarem recipiunt et demonstrant sibi praeter agri solum nihil esse reliqui. Quibus rebus adductus Caesar non exspectandum sibi statuit, dum omnibus fortunis sociorum consumptis in Santonos Helvetii pervenirent.

12. Flumen est Arar, quod per fines Aeduorum et Sequanorum in Rhodanum influit, incredibili lenitate, ita ut oculis, in utram partem fluat, iudicari non possit. Id Helvetii ratibus ac lintribus iunctis transibant. Ubi per exploratores Caesar certior factus est tres iam partes copiarum Helvetios id flumen traduxisse, quartam fere partem citra flumen Ararim reliquam esse, de tertia vigilia cum legionibus tribus

e castris profectus ad eam partem pervenit, quae nondum flumen transierat. Eos impeditos et inopinantes aggressus magnam partem eorum concidit; reliqui sese fugae mandarunt atque in proximas silvas abdiderunt. Is pagus appellabatur Tigurinus: nam omnis civitas Helvetia in quattuor pagos divisa est. Hic pagus unus, cum domo exisset patrum nostrorum memoria, L. Cassium consulem interfecerat et eius exercitum subiugum miserat. Ita sive casu sive consilio deorum immortalium, quae pars civitatis Helvetiae insignem calamitatem populo Romano intulerat, ea princeps poenas persolvit. Qua in re Caesar non solum publicas, sed etiam privatas iniurias ultus est, quod eius soceri L. Pisonis avum, L. Pisonem legatum, Tigurini eodem proelio, quo Cassium, interfecerant.

13. Hoc proelio facto reliquas copias Helvetiorum ut consequi posset, pontem in Arare faciendum curat atque ita exercitum traducit. Helvetii repentino eius adventu commoti, cum id, quod ipsi diebus xx aegerrime confecerant, ut flumen transirent, illum uno die fecisse intellegerent, legatos ad eum mittunt; cuius legationis Divico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Helvetiorum fuerat. Is ita cum Caesare egit: si pacem populus Romanus cum Helvetiis faceret, in eam partem ituros atque ibi futuros Helvetios, ubi eos Caesar constituisset atque esse voluisset; sin bello persequi perseveraret, remiseretur et veteris incommodi populi Romani et pristinae virtutis Helvetiorum. Quod improvise unum pagum adortus esset, cum ii, qui flumen transissent, suis auxilium ferre non possent, ne ob

eam rem aut suae magnopere virtuti tribueret aut ipsos despiceret. Se ita a patribus maioribusque suis didicisse, ut magis virtute quam dolo contenderent aut insidiis niterentur. Quare ne committeret, ut is locus, ubi constitissent, ex calamitate populi Romani et internecone exercitus nomen caperet aut memoriam proderet.

14. His Caesar ita respondit: eo sibi minus dubitationis dari, quod eas res, quas legati Helvetii commemorassent, memoria teneret, atque eo gravius ferre, quo minus merito populi Romani accidissent: qui si alicuius iniuriae sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cavere; sed eo deceptum, quod neque commissum a se intellexeret, quare timeret, neque sine causa timendum putaret. Quod si veteris contumeliae oblivisci vellet, num etiam recentium iniuriarum, quod eo invito iter per provinciam per vim temptassent, quod Aeduos, quod Ambarros, quod Allobrogas vexassent, memoriam deponere posse? Quod sua victoria tam insolenter gloriarentur quodque tam diu se impune iniurias tulisse admirarentur, eodem pertinere. Consuesse enim deos immortales, quo gravius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci velint, his secundores interdum res et diuturniorem impunitatem concedere. Cum ea ita sint, tamen, si obsides ab iis sibi dentur, uti ea, quae polliceantur, facturos intellegat, et si Aeduis de iniuriis, quas ipsis sociisque eorum intulerint, item si Allobrogibus satisfaciant, sese cum iis pacem esse facturum. Divico respondit: Ita Helvetios a maioribus suis

institutos esse, uti obsides accipere, non dare consuerint: eius rei populum Romanum esse testem. Hoc responso dato discessit.

15. Postero die castra ex eo loco movent. Idem facit Caesar equitatumque omnem, ad numerum quattuor milium, quem ex omni provincia et Aeduis atque eorum sociis coactum habebat, praemittit, qui videant, quas in partes hostes iter faciant. Qui cupidius novissimum agmen insecuti: alieno loco cum equitatu Helvetiorum proelium committunt; et pauci de nostris cadunt. Quo proelio: sublatis Helvetiis, quod quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius subsistere nonnumquam et novissimo agmine proelio nostros lacessere coeperunt. Caesar suos a proelio: continebat ac satis habebat in praesentia hostem rapinis pabulationibus [populationibus]que prohibere. Ita dies circiter quindecim iter fecerunt, uti inter: novissimum hostium agmen et nostrum primum non amplius quinque aut sex milibus passuum interesset.

16. Interim cotidie Caesar Aeduos frumentum, quod essent publice polliciti, flagitare. Nam propter: frigora, quod Gallia sub septentrionibus, ut ante dictum est, posita est, non modo frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia suppeteret; eo autem frumento, quod: flumine Arare navibus subvexerat, propterea uti minus poterat, quod iter ab Arare Helvetii averterant, a quibus discedere volebat. Diem ex die ducere Aedui: conferri, comportari, adesse dicere. Ubi se diutius duci intellexit et diem instare, quo:

die frumentum militibus metiri oporteret, convocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Divitiaco et Lisco, qui summo magistratui praeerat, quem vergobretum appellant Aedui, qui creatur annuus et vitae necisque in suos habet potestatem, graviter eos accusat, quod, cum neque emi neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus ab iis non sublevetur, praesertim cum magna ex parte eorum precibus adductus bellum susceperit; multo etiam gravius, quod sit destitutus, queritur.

17. Tum demum Liscus oratione Caesaris adductus, quod antea tacuerat, proponit: esse nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat, qui privatim plus possint quam ipsi magistratus. Hos seditiosa atque improba oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant; quod praestare debeat, si iam principatum Galliae obtinere non possint, Gallorum quam Romanorum imperia perferre; neque dubitare debeant, quin, si Helvetios superaverint Romani, una cum reliqua Gallia Aeduis libertatem sint erepturi. Ab eisdem nostra consilia quaeque in castris gerantur hostibus enuntiari: hos a se coerceri non posse. Quin etiam, quod necessaria re coactus Caesari enuntiarit, intellegere sese, quanto id cum periculo fecerit, et ob eam causam, quam diu potuerit, tacuisse.

18. Caesar hac oratione Lisci Dumnorigem, Divitiaci fratrem, designari sentiebat, sed, quod pluribus praesentibus eas res iactari nolebat, celeriter concilium dimittit, Liscum retinet. Quaerit ex

solo ea, quae in conventu dixerat. Dicit liberius atque audacius. Eadem secreto ab aliis quaerit; reperit esse vera: ipsum esse Dumnorigem, summa audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum rerum novarum. Complures annos portoria reliquaque omnia Aeduorum vectigalia parvo pretio redempta habere, propterea quod illo licente contra liceri audeat nemo. His rebus et suam rem familiarem auxisse et facultates ad largiendum magnas comparasse; magnum numerum equitatus suo sumptu semper alere et circum se habere, neque solum domi, sed etiam apud finitimas civitates largiter posse atque huius potentiae causa matrem in Biturigibus homini illic nobilissimo ac potentissimo collocasse, ipsum ex Helvetiis uxorem habere, sororem ex matre et propinquas suas nuptum in alias civitates collocasse. Favere et cupere Helvetiis propter eam affinitatem, odisse etiam suo nomine Caesarem et Romanos, quod eorum adventu potentia eius deminuta, et Divitiacus frater in antiquum locum gratiae atque honoris sit restitutus. Si quid accidat Romanis, summam in spem per Helvetios regni obtinendi venire; imperio populi Romani non modo de regno, sed etiam de ea, quam habeat, gratia desperare. Reperiebat etiam in quaerendo Caesar, quod proelium equestre adversum paucis ante diebus esset factum, initium eius fugae factum a Dumnorige atque eius equitibus (nam equitatui, quem auxilio Caesari Aedui miserant, Dumnorix praeerat): eorum fuga reliquum esse equitatum perterritum.

19. Quibus rebus cognitis, cum ad has suspiciones certissimae res accederent, quod per fines Sequanorum Helvetios traduxisset, quod obsides inter eos dandos curasset, quod ea omnia non modo iniussu suo et civitatis, sed etiam inscientibus ipsis fecisset, quod a magistratu Aeduorum accusaretur, satis esse causae arbitratur, quare in eum aut ipse animadverteret, aut civitatem animadvertere iuberet. His omnibus rebus unum repugnabat, quod Divitiaci fratris summum in populum Romanum studium, summam in se voluntatem, egregiam fidem, iustitiam, temperantiam cognoverat; nam, ne eius supplicio Divitiaci animum offenderet, verebatur. Itaque prius, quam quidquam conaretur, Divitiacum ad se vocari iubet et cotidianis interpretibus remotis per C. Valerium Procillum, principem Galliae provinciae, familiarem suum, cui summam omnium rerum fidem habebat, cum eo colloquitur; simul commonefacit, quae ipso praesente in concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta, et ostendit, quae separatim quisque de eo apud se dixerit. Petit atque hortatur, ut sine eius offensione animi vel ipse de eo causa cognita statuatur, vel civitatem statuere iubeat.

20. Divitiacus multis cum lacrimis Caesarem complexus obsecrare coepit, ne quid gravius in fratrem statueret: scire se illa esse vera, nec quemquam ex eo plus quam se doloris capere, propterea quod, cum ipse gratia plurimum domi atque in reliqua Gallia, ille minimum propter adulescentiam posset, per se crevisset; quibus opibus ac nervis

non solum ad minuendam gratiam, sed paene ad perniciem suam uteretur. Sese tamen et amore fraterno et existimatione vulgi commoveri. Quod si quid ei a Caesare gravius accidisset, cum ipse eum locum amicitiae apud eum teneret, neminem existimaturum non sua voluntate factum; qua ex re futurum, uti totius Galliae animi a se averterentur. Haec cum pluribus verbis flens a Caesare peteret, Caesar eius dextram prendit; consolatus rogat, finem orandi faciat; tanti eius apud se gratiam esse ostendit, uti et reipublicae iniuriam et suum dolorem eius voluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad se vocat, fratrem adhibet; quae in eo reprehendat, ostendit; quae ipse intellegat, quae civitas queratur, proponit; movet, ut in reliquum tempus omnes suspiciones vitet; praeterita se Divitiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi custodes ponit, ut, quae agat, quibuscum loquatur, scire possit.

21. Eodem die ab exploratoribus certior factus hostes sub monte consedisse milia passuum ab ipsius castris octo, qualis esset natura montis et qualis in circuitu ascensus, qui cognoscerent, misit. Re nuntiatum est facilem esse. De tertia vigilia Titum Labienum, legatum pro praetore, cum duabus legionibus et iis ducibus, qui iter cognoverant, summum iugum montis ascendere iubet; quid sui consilii sit, ostendit. Ipse de quarta vigilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit equitatumque omnem ante se mittit. P. Considius, qui rei militaris peritissimus habebatur et in exercitu L. Sullae

et postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus praemittitur.

22. Prima luce, cum summus mons a Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius mille et quingentis passibus abesset, neque, ut postea ex captivis comperit, aut ipsius adventus aut Labieni cognitus esset, Considius equo admissis ad eum accurrit, dicit montem, quem a Labieno occupari voluerit, ab hostibus teneri: id se a Gallieis armis atque insignibus cognovisse. Caesar suas copias in proximum collem subducit, aciem instruit. Labienus, ut erat ei praeceptum a Caesare, ne proelium committeret, nisi ipsius copiae prope hostium castra visae essent, ut undique uno tempore in hostes impetus fieret, monte occupato nostros exspectabat proelioque abstinebat. Multo denique die per exploratores Caesar cognovit et montem a suis teneri et Helvetios castra movisse et Considium timore perterritum, quod non vidisset, pro viso sibi renuntiasset. Eo die quo consuevit intervallo hostes sequitur et milia passuum tria ab eorum castris castra ponit.

23. Postridie eius diei, quod omnino biduum supererat, cum exercitui frumentum metiri oporteret, et quod a Bibracte, oppido Aedunorum longe maximo et copiosissimo, non amplius milibus passuum XVIII aberat, rei frumentariae prospiciendum existimavit; iter ab Helvetiis avertit ac Bibracte ire contendit. Ea res per fugitivos L. Aemilii, de curionis equitum Gallorum, hostibus nuntiatur. Helvetii, seu quod timore perterritos Romanos discedere

a se existimarent, eo magis, quod pridie superioribus locis occupatis proelium non commisissent, sive eo, quod re frumentaria intercludi posse confiderent, commutato consilio atque itinere converso nostros a novissimo agmine insequi ac laessere coeperunt.

24. Postquam id animum advertit, copias suas Caesar in proximum collem subducit equitatumque, qui sustineret hostium impetum, misit. Ipse interim in colle medio triplicem aciem instruit legionum quattuor veteranarum; supra eas in summo iugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conscripserat, et omnia auxilia collocari ac totum montem hominibus compleri et interea sarcinas in unum locum conferri et eum ab his, qui in superiore acie constiterant, muniri iussit. Helvetii cum omnibus suis carris secuti impedimenta in unum locum contulerunt; ipsi confertissima acie reiecto nostro equitatu phalange facta sub primam nostram aciem successerunt.

25. Caesar primum suo, deinde omnium ex conspectu remotis equis, ut aequato omnium periculo spem fugae tolleret, cohortatus suos proelium commisit. Milites e loco superiore pilis missis facile hostium phalangem perfregerunt. Ea disiecta gladiis destinctis in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quod pluribus eorum scutis uno ictu pilorum transfixis et colligatis, cum ferrum se inflexisset, neque evellere neque sinistra impedita satis commode pugnare poterant, multi ut diu iactato brachio praeoptarent

scutum manu emittere et nudo corpore pugnare.
 5 Tandem vulneribus defessi et pedem referre et,
 quod mons suberat circiter mille passuum, eo se
 6 recipere coeperunt. Capto monte et succedentibus
 nostris Boii et Tulingi, qui hominum milibus cir-
 citer xv agmen hostium claudebant et novissimis
 praesidio erant, ex itinere nostros latere aperto
 aggressi circumvenire; et id conspicati Helvetii, qui
 in montem sese receperant, rursus instare et proe-
 lium redintegrare coeperunt. Romani conversa signa
 7 bipartito intulerunt: prima et secunda acies, ut
 victis ac summotis resisteret, tertia, ut venientes
 sustineret.

26. Ita ancipiti proelio diu atque acriter pu-
 gnatum est. Diutius cum sustinere nostrorum im-
 petus non possent, alteri se, ut coeperant, in montem
 receperunt, alteri ad impedimenta et carros suos
 2 se contulerunt. Nam hoc toto proelio, cum ab hora
 septima ad vesperum pugnatum sit, aversum hostem
 3 videre nemo potuit. Ad multam noctem etiam ad
 impedimenta pugnatum est, propterea quod pro vallo
 carros obiecerant et e loco superiore in nostros
 venientes tela coniciebant, et nonnulli inter carros
 rotasque mataras ac tragulas subiciebant nostrosque
 4 vulnerabant. Diu cum esset pugnatum, impedimentis
 castrisque nostri potiti sunt. Ibi Orgetorigis filia
 5 atque unus e filiis captus est. Ex eo proelio cir-
 citer hominum milia cxxx superfuerunt eaque tota
 nocte continenter ierunt: nullam partem noctis
 itinere intermisso in fines Lingonum die quarto
 pervenerunt, cum et propter vulnera militum et

propter sepulturam occisorum nostri triduum morati
 eos sequi non potuissent. Caesar ad Lingonas lit-
 6 teras nuntiosque misit, ne eos frumento neve alia
 re iuvarent: qui si iuvisset, se eodem loco, quo
 Helvetios, habiturum. Ipse triduo intermisso cum
 omnibus copiis eos sequi coepit.

27. Helvetii omnium rerum inopia adducti le-
 gatos de deditioe ad eum miserunt. Qui cum eum²
 in itinere convenissent seque ad pedes proiecissent
 suppliciterque locuti flentes pacem petissent, atque
 eos in eo loco, quo tum essent, suum adventum
 expectare iussisset, paruerunt. Eo postquam Caesar³
 pervenit, obsides, arma, servos, qui ad eos perfu-
 gissent, poposcit. Dum ea conquiruntur et confe-⁴
 runtur, nocte intermissa circiter hominum milia vi
 eius pagi, qui Verbigenus appellatur, sive timore
 perterriti, ne armis traditis supplicio afficerentur,
 sive spe salutis inducti, quod in tanta multitudine
 dediticiorum suam fugam aut occultari aut omnino
 ignorari posse existimarent, prima nocte castris Hel-
 vetiorum egressi ad Rhenum finesque Germanorum
 contenderunt.

28. Quod ubi Caesar rescit, quorum per fines
 ierant, his, uti conquirerent et reducerent, si sibi
 purgati esse vellent, imperavit: reductos in hostium²
 numero habuit; reliquos omnes obsidibus, armis
 per fugis traditis in deditioem accepit. Helvetios,³
 Tulingos, Latovicos in fines suos, unde erant pro-
 fecti, reverti iussit, et quod omnibus fructibus
 amissis domi nihil erat, quo famem tolerarent,
 Allobrogibus imperavit, ut iis frumenti copiam

facerent: ipsos oppida vicisque, quos incenderant, restituere iussit. Id ea maxime ratione fecit, quod noluit eum locum, unde Helvetii discesserant, vacare, ne propter bonitatem agrorum Germani, qui trans Rhenum incolunt, e suis finibus in Helvetiorum fines transirent et finitimi Galliae provinciae Allobrogibusque essent. Boios petentibus Aeduis, quod egregia virtute erant cogniti, ut in finibus suis collocarent, concessit; quibus illi agros dederunt quosque postea in parem iuris libertatisque conditionem, atque ipsi erant, receperunt.

29. In castris Helvetiorum tabulae repertae sunt litteris Graecis confectae et ad Caesarem relatae, quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum, qui arma ferre possent, et item seperatim pueri, senes mulieresque. Quarum omnium rerum summa erat capitum Helvetiorum milia CCLXIII, Tulingorum milia XXXVI, Latovicorum XIII, Rauracorum XXIII, Boiorum XXXII; ex his qui arma ferre possent, ad milia nonaginta duo. Summa omnium fuerunt ad milia CCCLXVIII. Eorum, qui domum redierunt, censu habito, ut Caesar imperaverat, repertus est numerus milium C et X.

30. Bello Helvetiorum confecto totius fere Galliae legati, principes civitatum, ad Caesarem gratulatum convenerunt: intellegere sese, tametsi pro veteribus Helvetiorum iniuriis populi Romani ab his poenas bello repetisset, tamen eam rem non minus ex usu terrae Galliae quam populi Romani accidisse, propterea quod eo consilio florentissimis

rebus domos suas Helvetii reliquissent, ut toti Galliae bellum inferrent imperioque potirentur locumque domicilio ex magna copia deligerent, quem ex omni Gallia opportunissimum ac fructuosissimum iudicassent, reliquasque civitates stipendiarias haberent. Petierunt, ut sibi concilium totius Galliae in diem certam indicere idque Caesaris voluntate facere liceret: sese habere quasdam res, quas ex communi consensu ab eo petere vellent. Ea re permissa diem concilio constituerunt et iureiurando, ne quis enuntiaret, nisi quibus communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt.

31. Eo concilio dimisso iidem principes civitatum, qui ante fuerant, ad Caesarem reverterunt petieruntque, uti sibi secreto [in occulto] de sua omniumque salute cum eo agere liceret. Ea re impetrata sese omnes fentes Caesari ad pedes proiecerunt: non minus se id contendere et laborare, ne ea, quae dixissent, enuntiarentur, quam uti ea, quae vellent, impetrarent, propterea quod, si enuntiatum esset, summum in cruciatum se venturos viderent. Locutus est pro his Divitiacus Aeduus: Galliae totius factiones esse duas; harum alterius principatum tenere Aeduos, alterius Arvernos. Hi cum tantopere de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse, uti ab Arvernibus Sequanisque Germani mercede arcesserentur. Horum primo circiter milia XV Rhenum transisse; posteaquam agros et cultum et copias Gallorum homines feri ac barbari adamassent, traductos plures; nunc esse in Gallia ad centum et viginti milium numerum.

6 Cum his Aeduos eorumque clientes semel atque iterum
 armis contendisse; magnam calamitatem pulsos ac-
 cepisse, omnem nobilitatem, omnem senatum, omnem
 7 equitatum amisisse. Quibus proeliis calamitatibus-
 que fractos, qui et sua virtute et populi Romani
 hospitio atque amicitia plurimum ante in Gallia po-
 tuissent, coactos esse Sequanis obsides dare nobi-
 lissimos civitatis et iureiurando civitatem obstringere,
 sese neque obsides repetituros neque auxilium a
 populo Romano imploratuos neque recusatuos, quo
 minus perpetuo sub illorum ditione atque imperio
 8 essent. Unum se esse ex omni civitate Aeduorum,
 qui adduci non potuerit, ut iuraret aut liberos suos
 9 obsides daret. Ob eam rem se ex civitate profu-
 gisse et Romam ad senatum venisse auxilium po-
 stulatum, quod solus neque iureiurando neque ob-
 10 sidibus teneretur. Sed peius victoribus Sequanis
 quam Aeduis victis accidisse, propterea quod Ario-
 vistus, rex Germanorum, in eorum finibus conse-
 disset tertiamque partem agri Sequani, qui esset
 optimus totius Galliae, occupavisset et nunc de
 altera parte tertia Sequanos decedere iuberet, pro-
 pterea quod paucis mensibus ante Harudum milia
 hominum XXIII ad eum venissent, quibus locus ac
 11 sedes pararentur. Futurum esse paucis annis, uti
 omnes ex Galliae finibus pellerentur, atque omnes
 Germani Rhenum transirent: neque enim conferen-
 dum esse Gallicum cum Germanorum agro, neque
 hanc consuetudinem victus cum illa comparandam.
 12 Ariovistum autem, ut semel Gallorum copias proelio
 vicerit, quod proelium factum sit Admagetobrigae,

superbe et crudeliter imperare, obsides nobilissimi
 cuiusque liberos poscere et in eos omnia exempla
 cruciatusque edere, si qua res non ad nutum aut
 ad voluntatem eius facta sit. Hominem esse barba-
 13 rum, iracundum, temerarium; non posse eius im-
 peria diutius sustineri. Nisi si quid in Caesare
 14 populoque Romano sit auxilii, omnibus Gallis idem
 esse faciendum, quod Helvetii fecerint, ut domo
 emigrent, aliud domicilium, alias sedes, remotas a
 Germanis, petant fortunamque, quaecumque accidat,
 experiantur. Haec si enuntiata Ariovisto sint, non
 15 dubitare, quin de omnibus obsidibus, qui apud eum
 sint, gravissimum supplicium sumat. Caesarem vel
 16 auctoritate sua atque exercitus vel recenti victoria
 vel nomine populi Romani deterrere posse, ne maior
 multitudo Germanorum Rhenum traducatur, Galliam-
 que omnem ab Ariovisti iniuria posse defendere.

32. Hac oratione ab Divitiaco habita omnes,
 qui aderant, magno fletu auxilium a Caesare petere
 coeperunt. Animadvertit Caesar unos ex omnibus
 Sequanos nihil carum rerum facere, quas ceteri
 facerent, sed tristes capite demisso terram intueri.
 Eius rei quae causa esset, miratus ex ipsis quaesivit.
 Nihil Sequani respondere, sed in eadem tristitia
 taciti permanere. Cum ab his saepius quaereret ne-
 4 que ullam omnino vocem exprimere posset, idem
 Divitiacus Aeduus respondit: hoc esse miseriorem
 et graviorem fortunam Sequanorum quam reliquo-
 rum, quod soli ne in occulto quidem queri neque
 auxilium implorare auderent absentisque Ariovisti
 crudelitatem, velut si coram adesset, horrerent,

propterea quod reliquis tamen fugae facultas daretur, Sequanis vero, qui intra fines suos Ariovistum recepissent, quorum oppida omnia in potestate eius essent, omnes cruciatus essent perferendi.

33. His rebus cognitis Caesar Gallorum animos verbis confirmavit pollicitusque est sibi eam rem curae futuram: magnam se habere spem et beneficio suo et auctoritate adductum Ariovistum finem iniuriis facturum. Hac oratione habita concilium dimisit. Et secundum ea multae res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitandam et suscipiendam putaret, imprimis, quod Aeduos, fratres consanguineosque saepenumero a senatu appellatos, in servitute atque in ditione videbat Germanorum teneri eorumque obsides esse apud Ariovistum ac Sequanos intellegebat; quod in tanto imperio populi Romani turpissimum sibi et rei publicae esse arbitrabatur. Paulatim autem Germanos consuescere Rhenum transire et in Galliam magnam eorum multitudinem venire populo Romano periculosum videbat, neque sibi homines feros ac barbaros temperaturos existimabat, quin, cum omnem Galliam occupavissent, ut ante Cimbri Teutonique fecissent, in provinciam exirent atque inde in Italiam contenderent, praesertim cum Sequanos a provincia nostra Rhodanus divideret; quibus rebus quam maturime occurrendum putabat. Ipse autem Ariovistus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserat, ut ferendus non videretur.

34. Quamobrem placuit ei, ut ad Ariovistum legatos mitteret, qui ab eo postularent, uti aliquem

locum medium utriusque colloquio deligeret: velle sese de republica et summis utriusque rebus cum eo agere. Ei legationi Ariovistus respondit: si quid ipsi a Caesare opus esset, sese ad eum venturum fuisse; si quid ille se velit, illum ad se venire oportere. Praeterea se neque sine exercitu in eas partes Galliae venire audere, quas Caesar possideret, neque exercitum sine magno commeatu atque molimento in unum locum contrahere posse. Sibi autem mirum videri, quid in sua Gallia, quam bello vicisset, aut Caesari aut omnino populo Romano negotii esset.

35. His responsis ad Caesarem relatis iterum ad eum Caesar legatos cum his mandatis mittit: quoniam tanto suo populi Romani beneficio affectus, cum in consulatu suo rex atque amicus a senatu appellatus esset, hanc sibi populoque Romano gratiam referret, ut in colloquium venire invitatus gravaretur neque de communi re dicendum sibi et cognoscendum putaret, haec esse, quae ab eo postularer: primum, ne quam multitudinem hominum amplius trans Rhenum in Galliam traderet; deinde obsides, quos haberet ab Aeduis, redderet Sequanisque permitteret, ut, quos illi haberent, voluntate eius reddere illis liceret; neve Aeduos iniuria lacesseret, neve his sociisque eorum bellum inferret. Si id ita fecisset, sibi populoque Romano perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futuram: si non impetraret, sese, quoniam M. Messala, M. Pisone consulibus senatus censuisset, uti, quicumque Galliam provinciam obtineret, quod com-

modo reipublicae facere posset, Aeduos ceterosque amicos populi Romani defenderet, se Aeduorum iniurias non neglecturum.

36. Ad haec Ariovistus respondit: ius esse belli, ut, qui vicissent, iis, quos vicissent, quemadmodum vellent, imperarent: item populum Romanum victis non ad alterius praescriptum, sed ad suum arbitrium imperare consuesse. Si ipse populo Romano non praescriberet, quemadmodum suo iure uteretur, non oportere sese a populo Romano in suo iure impediri. Aeduos sibi, quoniam belli fortunam temptassent et armis congressi ac superati essent, stipendiarios esse factos. Magnam Caesarem iniuriam facere, qui suo adventu vectigalia sibi deteriora faceret. Aeduis se obsides redditurum non esse, neque iis neque eorum sociis iniuria bellum illaturum, si in eo manerent, quod convenisset, stipendiumque quotannis penderent; si id non fecissent, longe iis fratrum nomen populi Romani futurum. Quod sibi Caesar denuntiaret se Aeduorum iniurias non neglecturum, neminem secum sine sua pernicie contendisse. Cum vellet, congregederetur: intellecturum, quid invicti Germani, exercitatissimi in armis, qui inter annos XIII tectum non subissent, virtute possent.

37. Haec eodem tempore Caesari mandata referrebantur, et legati ab Aeduis et a Treveris veniebant: Aedui questum, quod Harudes, qui nuper in Galliam transportati essent, fines eorum popularentur: sese ne obsidibus quidem datis pacem Ariovisti redimere potuisse; Treveri autem, pagos centum

Sueborum ad ripam Rheni consedissee, qui Rhenum transire conarentur; his praesesse Nasuam et Cimmerium fratres. Quibus rebus Caesar vehementer commotus maturandum sibi existimavit, ne, si nova manus Sueborum cum veteribus copiis Ariovisti sese coniunxisset, minus facile resisti posset. Itaque res frumentaria quam celerrime potuit comparata magnis itineribus ad Ariovistum contendit.

38. Cum tridui viam processisset, nuntiatum est ei Ariovistum cum suis omnibus copiis ad occupandum Vesontionem, quod est oppidum maximum Sequanorum, contendere triduique viam a suis finibus profecisse. Id ne accideret, magnopere sibi praecavendum Caesar existimabat. Namque omnium rerum, quae ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido facultas, idque natura loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem, propterea quod flumen Dubis ut circino circumductum paene totum oppidum cingit; reliquum spatium, quod est non amplius pedum M sexcentorum, qua flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita, ut radices montis ex utraque parte ripae fluminis contingant. Hunc murus circumdatus arcem efficit et cum oppido coniungit. Huc Caesar magnis nocturnis diurnisque itineribus contendit occupatoque oppido ibi praesidium collocat.

39. Dum paucos dies ad Vesontionem rei frumentariae commeatusque causa moratur, ex percontatione nostrorum vocibusque Gallorum ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute atque exercitatione in

armis esse praedicabant (saepenumero sese cum his congressos ne vultum quidem atque aciem oculorum dicebant ferre potuisse), tantus subito timor omnem exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes animosque perturbaret. Hic primum ortus est a tribunis militum, praefectis reliquisque, qui ex urbe amicitiae causa Caesarem secuti non magnum in re militari usum habebant: quorum alius alia causa illata, quam sibi ad proficiscendum necessariam esse diceret, petebat, ut eius voluntate discedere liceret; nonnulli pudore adducti, ut timoris suspicionem vitarent, remanebant. Hi neque vultum fingere neque interdum lacrimas tenere poterant; abditi in tabernaculis aut suum fatum querebantur, aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur. Vulgo totis castris testamenta obsignabantur. Horum vocibus ac timore paulatim etiam ii, qui magnum in castris usum habebant, milites centurionesque quique equitatu praecerant, perturbabantur. Qui se ex his minus timidos existimari volebant, non se hostem vereri, sed angustias itineris, magnitudinem silvarum, quae intercederent inter ipsos atque Ariovistum, aut rem frumentariam, ut satis commode supportari posset, timere dicebant. Nonnulli etiam Caesari nuntiabant, cum castra moveri ac signa ferri iussisset, non fore dicto audientes milites neque propter timorem signa laturus.

40. Haec cum animadvertisset, convocato consilio omniumque ordinum ad id consilium adhibitis centurionibus, vehementer eos incusavit: primum quod, aut quam in partem aut quo consilio duce-

rentur, sibi quaerendum aut cogitandum putarent. Ariovistum se consule cupidissime populi Romani amicitiam appetisse: cur hunc tam temere quisquam ab officio discessurum iudicaret? Sibi quidem persuaderi, cognitis suis postulatis atque aequitate conditionum perspecta, eum neque suam neque populi Romani gratiam repudiaturum. Quod si furore atque amentia impulsus bellum intulisset, quid tandem vererentur? aut cur de sua virtute aut de ipsius diligentia desperarent? Factum eius hostis periculum patrum nostrorum memoria, cum Cimbris et Teutonibus a Gaio Mario pulsus non minorem laudem exercitus quam ipse imperator meritus videbatur; factum etiam nuper in Italia servili tumultu, quos tamen aliquid usus ac disciplina, quae a nobis accepissent, sublevarent. Ex quo iudicari posse, quantum haberet in se boni constantia, propterea quod, quos aliquamdiu inermos sine causa timuissent, hos postea armatos ac victores superassent. Denique hos esse eosdem, quibuscum saepenumero Helvetii congressi non solum in suis, sed etiam in illorum finibus plerumque superarint, qui tamen pares esse nostro exercitui non potuerint. Si quos adversum proelium et fuga Gallorum commoveret, hos, si quaererent, reperire posse diuturnitate belli defatigatis Gallis Ariovistum, cum multos menses castris se ac paludibus tenuisset neque sui potestatem fecisset, desperantes iam de pugna et dispersos subito adortum magis ratione et consilio quam virtute vicisse. Cui rationi contra homines barbaros atque imperitos locus fuisset, hac ne

ipsum quidem sperare nostros exercitus capi posse.
 10 Qui suum timorem in rei frumentariae simulationem
 angustiasque itineris conferrent, facere arroganter,
 cum aut de officio imperatoris desperare aut prae-
 11 scribere viderentur. Haec sibi esse curae: frumentum
 Sequanos, Leucos, Lingones subministrare, iamque
 esse in agris frumenta matura; de itinere ipsos brevi
 12 tempore iudicatos. Quod non fore dicto audientes
 neque signa laturo dicantur, nihil se ea re commo-
 veri: scire enim, quibuscumque exercitus dicto
 audiens non fuerit, aut male re gesta fortunam de-
 fuisse, aut aliquo facinore comperto avaritiam esse
 13 convictam: suam innocentiam perpetua vita, felici-
 14 tatem Helvetiorum bello esse perspectam. Itaque
 se, quod in longiorem diem collaturus fuisset, re-
 praesentaturum et proxima nocte de quarta vigilia
 castra moturum, ut quam primum intellegere posset,
 utrum apud eos pudor atque officium, an timor
 15 valeret. Quod si praeterea nemo sequatur, tamen se
 cum sola decima legione iturum, de qua non dubi-
 taret, sibi que eam praetoriam cohortem futuram.
 Huic legioni Caesar et indulserat praecipue et
 propter virtutem confidebat maxime.

41. Hac oratione habita mirum in modum con-
 versae sunt omnium mentes, summaque alacritas
 2 et cupiditas belli gerendi innata est, princepsque
 decima legio per tribunos militum ei gratias egit,
 quod de se optimum iudicium fecisset, seque esse
 3 ad bellum gerendum paratissimam confirmavit. De-
 inde reliquae legiones cum tribunis militum et pri-
 morum ordinum centurionibus egerunt, uti Caesari

satisfacerent: se neque umquam dubitasse neque
 timuisse neque de summa belli suum iudicium, sed
 imperatoris esse existimavisse. Eorum satisfactione
 4 accepta et itinere exquisito per Divitiacum, quod ex
 aliis ei maximam fidem habebat, ut milium amplius
 quinquaginta circuitu locis apertis exercitum du-
 ceret, de quarta vigilia, ut dixerat, profectus est.
 Septimo die, cum iter non intermitteret, ab explo-
 5 ratoribus certior factus est, Ariovisti copias a nostris
 milibus passuum quattuor et xx abesse.

42. Cognito Caesaris adventu Ariovistus legatos
 ad eum mittit: quod antea de colloquio postulasset,
 id per se fieri licere, quoniam propius accessisset
 seque id sine periculo facere posse existimaret. Non
 2 respuit condicionem Caesar iamque eum ad sani-
 tatem reverti arbitrabatur, cum id, quod antea
 petenti denegasset, ultro polliceretur, magnamque
 in spem veniebat pro suis tantis populique Romani
 in eum beneficiis, cognitis suis postulatis fore,
 uti pertinacia desisteret. Dies colloquio dictus est
 ex eo die quintus. Interim saepe ultro citroque
 4 cum legati inter eos mitterentur, Ariovistus postu-
 lavit, ne quem peditem ad colloquium Caesar ad-
 duceret: vereri se, ne per insidias ab eo circum-
 veniretur; uterque cum equitatu veniret: alia ratione
 sese non esse venturum. Caesar, quod neque collo-
 5 quium interposita causa tolli volebat neque salutem
 suam Gallorum equitatu committere audebat, com-
 modissimum esse statuit omnibus equis Gallis equi-
 tibus detractis eo legionarios milites legionis decimae,
 cui quam maxime confidebat, imponere, ut prae-

sidium quam amicissimum, si quid opus facto esset, haberet. Quod cum fieret, non irridicule quidam ex militibus decimae legionis dixit: plus, quam pollicitus esset, Caesarem facere: pollicitum se in cohortis praetoriae loco decimam legionem habiturum, ad equum rescribere.

43. Planicies erat magna et in ea tumulus terrenus satis grandis. Hic locus aequo fere spatio ab castris Ariovisti et Caesaris aberat. Eo, ut erat dictum, ad colloquium venerunt. Legionem Caesar, quam equis devexerat, passibus ducentis ab eo tumulo constituit. Item equites Ariovisti pari intervallo constiterunt. Ariovistus, ex equis ut colloquerentur et praeter se denos ut ad colloquium adducerent, postulavit. Ubi eo ventum est, Caesar initio orationis sua senatusque in eum beneficia commemoravit, quod rex appellatus esset a senatu, quod amicus, quod munera amplissime missa; quam rem et paucis contigisse et pro magnis hominum officiis consuesse tribui docebat; illum, cum neque aditum neque causam postulandi iustam haberet, beneficio ac liberalitate sua ac senatus ea praemia consecutum. Docebat etiam, quam veteres quamque iustae causae necessitudinis ipsis cum Aeduis intercederent; quae senatusconsulta quoties quamque honorifica in eos facta essent; ut omni tempore totius Galliae principatum Aedui tenuissent, prius etiam, quam nostram amicitiam appetissent. Populi Romani hanc esse consuetudinem, ut socios atque amicos non modo sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, honore auctiores velit esse: quod vero

ad amicitiam populi Romani attulissent, id iis eripi quis pati posset? Postulavit deinde eadem, quae legatis in mandatis dederat, ne aut Aeduis aut eorum sociis bellum inferret; obsides redderet; si nullam partem Germanorum domum remittere posset, at ne quos amplius Rhenum transire pateretur.

44. Ariovistus ad postulata Caesaris pauca respondit, de suis virtutibus multa praedicavit: transisse Rhenum sese non sua sponte, sed rogatum et arcessitum a Gallis; non sine magna spe magnisque praemiis domum propinquosque reliquisse; sedes habere in Gallia ab ipsis concessas, obsides ipsorum voluntate datos; stipendium capere iure belli, quod victores victis imponere consuerint. Non sese Gallis, sed Gallos sibi bellum intulisse; omnes Galliae civitates ad se oppugnandum venisse ac contra se castra habuisse; eas omnes copias a se uno proelio pulsas ac superatas esse. Si iterum experiri velint, se iterum paratum esse decertare; si pace uti velint, iniquum esse de stipendio recusare, quod sua voluntate ad id tempus pependerit. Amicitiam populi Romani sibi ornamento et praesidio, non detrimento esse oportere, idque se ea spe petisse. Si per populum Romanum stipendium remittatur et dediticii subtrahantur, non minus libenter sese recusaturum populi Romani amicitiam, quam appetierit. Quod multitudinem Germanorum in Galliam traducat, id se sui muniendi, non Galliae impugnandae causa facere: eius rei testimonium esse, quod nisi rogatus non venerit et quod bellum non intulerit, sed defenderit. Se prius

in Galliam venisse quam populum Romanum. Numquam ante hoc tempus exercitum populi Romani Galliae provinciae finibus egressum. Quid sibi vellet, cur in suas possessiones veniret? Provinciam suam hanc esse Galliam, sicut illam nostram. Ut ipsi concedi non oporteret, si in nostros fines impetum faceret, sic item nos esse iniquos, quod in suo iure se interpellaremus. Quod fratres Aeduos appellatos diceret, non se tam barbarum neque tam imperitum esse rerum, ut non sciret neque bello Allobrogum proximo Aeduos Romanis auxilium tulisse neque ipsos in his contentionibus, quas Aedui secum et cum Sequanis habuissent, auxilio populi Romani usos esse. Debere se suspicari simulata Caesarem amicitia, quod exercitum in Gallia habeat, sui opprimendi causa habere. Qui nisi decedat atque exercitum deducat ex his regionibus, sese illum non pro amico sed hoste habiturum. Quod si eum interfecerit, multis sese nobilibus principibusque populi Romani gratum esse facturum: id se ab ipsis per eorum nuntios compertum habere, quorum omnium gratiam atque amicitiam eius morte redimere posset. Quod si discessisset et liberam possessionem Galliae sibi tradidisset, magno se illum praemio remuneraturum et quaecumque bella geri vellet, sine ullo eius labore et periculo confecturum.

45. Multa ab Caesare in eam sententiam dicta sunt, quare negotio desistere non posset: neque suam neque populi Romani consuetudinem pati, uti optime merentes socios desereret, neque se iudicare Galliam potius esse Ariovisti quam populi Romani.

Bello superatos esse Arvernos et Rutenos ab Quinto Fabio Maximo, quibus populus Romanus ignovisset neque in provinciam redeisset neque stipendium imposuisset. Quod si antiquissimum quodque tempus spectari oporteret, populi Romani iustissimum esse in Gallia imperium; si iudicium senatus observari oporteret, liberam debere esse Galliam, quam bello victam suis legibus uti voluisset.

46. Dum haec in colloquio geruntur, Caesari nuntiatum est equites Ariovisti propius tumulum accedere et ad nostros adequitare, lapides telaque in nostros conicere. Caesar loquendi finem facit, seque ad suos recepit suisque imperavit, ne quod omnino telum in hostes reicerent. Nam etsi sine ullo periculo legionis delectae cum equitatu proelium fore videbat, tamen committendum non putabat, ut pulsus hostibus dici posset eos ab se per fidem in colloquio circumventos. Posteaquam in vulgus militum elatum est, qua arrogantia in colloquio Ariovistus usus omni Gallia Romanis interdixisset, impetumque in nostros eius equites fecissent, eaque res colloquium ut diremisset, multo maior alacritas studiumque pugnandi maius exercitui iniectum est.

47. Biduo post Ariovistus ad Caesarem legatos mittit: velle se de his rebus, quae inter eos agi coeptae neque perfectae essent, agere cum eo; uti aut iterum colloquio diem constitueret aut, si id minus vellet, e suis legatum aliquem ad se mitteret. Colloquendi Caesari causa visa non est, et eo magis, quod pridie eius diei Germani retineri non poterant,

³quin in nostros tela conicerent. Legatum e suis
 sese magno eum periculo ad eum missurum et
⁴hominibus feris obiecturum existimabat. Commo-
 dissimum visum est Gaium Valerium Procillum,
 C. Valeri Caburi filium, summa virtute et humani-
 tate adolescentem, cuius pater a Gaio Valerio Flacco
 civitate donatus erat, et propter fidem et propter
 linguae Gallicae scientiam, qua multa iam Ario-
⁵vistus longinqua consuetudine utebatur, et quod in
 eo peccandi Germanis causa non esset, ad eum
 mittere et Marcum Metium, qui hospitio Ariovisti
⁶utebatur. His mandavit, ut, quae diceret Ariovistus,
 cognoscerent et ad se referrent. Quos cum apud
 se in castris Ariovistus conspexisset, exercitu suo
 praesente conclamavit: quid ad se venirent? an
 speculandi causa? Conantes dicere prohibuit et in
 catenas coniecit.

48. Eodem die castra promovit et milibus pas-
 suum sex a Caesaris castris sub monte consedit.
²Postridie eius diei praeter castra Caesaris suas co-
 pias traduxit et milibus passuum duobus ultra eum
 castra fecit, eo consilio, uti frumento commeatuque,
 qui ex Sequanis et Aeduis subportaretur, Caesarem
³intereluderet. Ex eo die dies continuos quinque
 Caesar pro castris suas copias produxit et aciem
 instructam habuit, ut, si vellet Ariovistus proelio
⁴contendere, ei potestas non deesset. Ariovistus his
 omnibus diebus exercitum castris continuit, equestri
 proelio cotidie contendit. Genus hoc erat pugnae,
⁵quo se Germani exercuerant. Equitum milia erant
 sex, totidem numero pedites velocissimi ac fortissimi,

quos ex omni copia singuli singulos suae salutis
 causa delegerant: cum his in proeliis versabantur.
 Ad eos se equites recipiebant; hi, si quid erat du-
⁶rius, concurrebant, si qui graviore vulnere accepto
 equo deciderat, circumstitebant; si quo erat longius
 prodeundum aut celerius recipiendum, tanta erat
 horum exercitatione celeritas, ut iubis equorum sub-
 levati cursum adaequarent.

49. Ubi eum castris se tenere Caesar intellexit,
 ne diutius commeatu prohiberetur, ultra eum locum,
 quo in loco Germani consederant, circiter passus
 sexcentos ab his, castris idoneum locum delegit
 acieque triplici instructa ad eum locum venit. Primam
²et secundam aciem in armis esse, tertiam castra
 munire iussit. Hic locus ab hoste circiter passus
³sexcentos, uti dictum est, aberat. Eo circiter ho-
 minum numero sedecim milia expedita cum omni
 equitatu Ariovistus misit, quae copiae nostros per-
 terrerent et munitione prohiberent. Nihilò secius
⁴Caesar, ut ante constituerat, duas acies hostem
 propulsare, tertiam opus perficere iussit. Munitis
⁵castris duas ibi legiones reliquit et partem auxilio-
 rum; quattuor reliquas in castra maiora reduxit.

50. Proximo die instituto suo Caesar e castris
 utrisque copias suas eduxit paulumque a maioribus
 castris progressus aciem instruxit, hostibus pu-
 gnandi potestatem fecit. Ubi ne tum quidem eos
²prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in
 castra reduxit. Tum demum Ariovistus partem suarum
 copiarum, quae castra minora oppugnaret, misit.
 Acriter utrimque usque ad vesperum pugnatum est.

3 Solis occasu suas copias Ariovistus multis et illatis
4 et acceptis vulneribus in castra reduxit. Cum ex
captivis quaereret Caesar, quamobrem Ariovistus
proelio non decertaret, hanc reperiebat causam,
quod apud Germanos ea consuetudo esset, ut matres-
familiae eorum sortibus et vaticinationibus decla-
rarent, utrum proelium committi ex usu esset, necne;
5 eas ita dicere: non esse fas Germanos superare, si
ante novam lunam proelio contendissent.

51. Postridie eius diei Caesar praesidium utris-
que castris, quod satis esse visum est, reliquit,
omnes alarios in conspectu hostium pro castris mi-
noribus constituit, quod minus multitudine militum
legionariorum pro hostium numero valebat, ut ad
speciem alariis uteretur; ipse triplici instructa acie
2 usque ad castra hostium accessit. Tum demum ne-
cessario Germani suas copias castris eduxerunt
generatimque constituerunt paribus intervallis, Ha-
rudes, Marcomanos, Triboces, Vangiones, Nemetes,
Sedusios, Suebos, omnemque aciem suam redis et
carris circumdederunt, ne qua spes in fuga relin-
3 queretur. Eo mulieres imposuerunt, quae in proelium
proficiscentes passis manibus flentes implorabant,
ne se in servitatem Romanis traderent.

52. Caesar singulis legionibus singulos legatos
et quaestorem praefecit, uti eos testes suae quisque
2 virtutis haberet; ipse a dextro cornu, quod eam
partem minime firmam hostium esse animadverterat,
3 proelium commisit. Ita nostri acriter in hostes signo
dato impetum fecerunt, itaque hostes repente cele-
riterque procurrerunt, ut spatium pila in hostes

coniciendi non daretur. Reiectis pilis cominus 4
gladiis pugnatum est. At Germani celeriter ex con-
suetudine sua phalange facta impetus gladiatorum
exceperunt. Reperti sunt complures nostri milites, 5
qui in phalange insilirent et scuta manibus revel-
lerent et desuper vulnerarent. Cum hostium acies 6
a sinistro cornu pulsa atque in fugam conversa
esset, a dextro cornu vehementer multitudine suo-
rum nostram aciem premebant. Id cum animad- 7
vertisset Publius Crassus adolescens, qui equitatu
praeerat, quod expeditior erat quam ii, qui inter
aciem versabantur, tertiam aciem laborantibus no-
stris subsidio misit.

53. Ita proelium restitutum est, atque omnes
hostes terga verterunt neque prius fugere destite-
runt, quam ad flumen Rhenum milia passuum ex
eo loco circiter quinquaginta pervenerunt. Ibi per 2
pauci aut viribus confisi tranare contenderunt aut
lintribus inventis sibi salutem reppererunt. In his 3
fuit Ariovistus, qui naviculam deligatam ad ripam
nactus ea profugit; reliquos omnes equitatu conse-
cuti nostri interfecerunt. Duae fuerunt Ariovisti 4
uxores, una Sueba natione, quam domo secum
duxerat, altera Norica, regis Voccionis soror, quam
in Gallia duxerat a fratre missam: utraque in ea
fuga periit. Fuerunt duae filiae: harum altera occisa,
altera capta est. Gaius Valerius Procillus, cum a 5
custodibus in fuga trinis catenis vinctus traheretur,
in ipsum Caesarem hostes equitatu persequentem
incidit. Quae quidem res Caesari non minorem quam 6
ipsa victoria voluptatem attulit, quod hominem

honestissimum provinciae Galliae, suum familiarem et hospitem, ereptum e manibus hostium sibi restitutum videbat, neque eius calamitate de tanta voluptate et gratulatione quicquam fortuna deminuerat.

7 Is se praesente de se ter sortibus consultum dicebat, utrum igni statim necaretur, an in aliud tempus reservaretur: sortium beneficio se esse incolumem.

8 Item Marcus Metius repertus et ad eum reductus est.

54. Hoc proelio trans Rhenum nuntiato Suebi, qui ad ripas Rheni venerant, domum reverti coeperunt; quos Ubii, qui proximi Rhenum incolunt, perterritos insecuti magnum ex his numerum occiderunt. Caesar una aestate duobus maximis bellis confectis maturius paulo, quam tempus anni postulabat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit; hibernis Labienum praeposuit; ipse in citeriorem Galliam ad conventus agendos profectus est.

C. IULII CAESARIS

DE BELLO GALLICO

LIBER SECUNDUS.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. 697.] Omnes Belgae cum contra populum Romanum coniurassent et Bibrax, oppidum Remorum, qui soli cum iis facere noluerant, oppugnarent, missis a Caesare auxiliis ab obsidione deterrentur c. 1—10; discedentes Caesar insecutus in fugam coniecit c. 11. Suessionibus, Bellovacis, Ambianis in fidem acceptis Caesar Nervios cum sociis Atrebatibus et Veromanduis fortiter repugnantes debellat c. 12—28, item Aduatucos c. 29—33. Armoricas gentes P. Crassus in dicionem populi Romani redegit c. 34. Omni Gallia pacata legiones in hiberna deducuntur c. 35.

1. Cum esset Caesar in citeriore Gallia [in hibernis], ita uti supra demonstravimus, crebri ad eum rumores afferebantur, litterisque item Labieni certior fiebat omnes Belgas, quam tertiam esse Galliae partem dixeramus, contra populum Romanum coniurare obsidesque inter se dare. Coniurandi has esse causas: primum, quod vererentur, ne omni pacata Gallia ad eos exercitus noster adduceretur; deinde, quod ab nonnullis Gallis sollicitarentur, s

partim qui, ut Germanos diutius in Gallia versari noluerant, ita populi Romani exercitum hiemare atque inveterascere in Gallia moleste ferebant, partim qui mobilitate et levitate animi novis imperiis studebant; ab nonnullis etiam, quod in Gallia a potentioribus atque iis, qui ad conducendos homines facultates habebant, vulgo regna occupabantur, qui minus facile eam rem imperio nostro consequi poterant.

2. His nuntiis litterisque commotus Caesar duas legiones in citeriore Gallia novas conscripsit et in ita aestate, in interiorem Galliam qui deduceret, Quintum Pedium legatum misit. Ipse, cum primum pabuli copia esse inciperet, ad exercitum venit. Dat negotium Senonibus reliquisque Gallis, qui finitimi Belgis erant, uti ea, quae apud eos gerantur, cognoscant seque de his rebus certiores faciant. Hi constanter omnes nuntiaverunt manus cogi, exercitum in unum locum conduci. Tum vero dubitandum non existimavit, quin ad eos proficisceretur. Re frumentaria comparata castra movet diebusque circiter quindecim ad fines Belgarum pervenit.

3. Eo cum de improvise celeriusque omni opinione venisset, Remi, qui proximi Galliae ex Belgis sunt, ad eum legatos Iccium et Andecumborium, primos civitatis, miserunt, qui dicerent se suaque omnia in fidem atque in potestatem populi Romani permittere, neque se cum Belgis reliquis consensisse neque contra populum Romanum coniurasse, paratosque esse et obsides dare et imperata facere et oppidis recipere et frumento ceterisque rebus iuvare;

reliquos omnes Belgas in armis esse, Germanosque, qui cis Rhenum incolant, sese cum his coniunxisse, tantumque esse eorum omnium furorem, ut ne Suesiones quidem, fratres consanguineosque suos, qui eodem iure et iisdem legibus utantur, unum imperium unumque magistratum cum ipsis habeant, detertere potuerint, quin cum his consentirent.

4. Cum ab his quaereret, quae civitates quantaeque in armis essent et quid in bello possent, sic reperiebat: plerosque Belgas esse ortos ab Germanis Rhenumque antiquitus traductos propter loci fertilitatem ibi consedis Gallosque, qui ea loca incolebant, expulsisse solosque esse, qui patrum nostrorum memoria omni Gallia vexata Teutonos Cimbroque intra fines suos ingredi prohibuerint; qua ex re fieri, uti earum rerum memoria magnam sibi auctoritatem magnosque spiritus in re militari sumerent. De numero eorum omnia se habere explorata Remi dicebant, propterea quod propinquitatibus affinitatibusque coniuncti, quantam quisque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus sit, cognoverint. Plurimum inter eos Bellovacos et virtute et auctoritate et hominum numero valere; hos posse conficere armata milia centum, pollicitos ex eo numero electa sexaginta, totiusque belli imperium sibi postulare. Suesiones suos esse finitimos; latissimos feracissimosque agros possidere. Apud eos fuisse regem nostra etiam memoria Divitiacum, totius Galliae potentissimum, qui cum magnae partis harum regionum, tum etiam Britanniae imperium obtinuerit; nunc esse regem Galbam: ad

hunc propter iustitiam prudentiamque suam totius belli summam omnium voluntate deferri; oppida habere numero XII, polliceri milia armata quinquaginta; totidem Nervios, qui maxime feri inter ipsos habeantur longissimeque absint; quindecim milia Atrebates, Ambianos decem milia, Morinos XXV milia, Menapios VII milia, Caletos X milia, Vellocasses et Veromandos totidem, Aduatucos decem et novem milia; Condrusos, Eburones, Caeroesos, Paemanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad XL milia.

5. Caesar Remos cohortatus liberaliterque oratione prosecutus omnem senatum ad se convenire principumque liberos obsides ad se adduci iussit. Quae omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. 2 Ipse Divitiacum Aeduum magnopere cohortatus docet, quanto opere rei publicae communisque salutis intersit manus hostium distineri, ne cum tanta 3 multitudine uno tempore configendum sit. Id fieri posse, si suas copias Aedui in fines Bellovacorum introduxerint et eorum agros populari coeperint. 4 His mandatis eum ab se dimittit. Postquam omnes Belgarum copias in unum locum coactas ad se venire vidit, neque iam longe abesse ab iis, quos miserat, exploratoribus et ab Remis cognovit, flumen Axonam, quod est in extremis Remorum finibus, exercitum traducere maturavit atque ibi castra posuit. 5 Quae res et latus unum castrorum ripis fluminis muniebat et, post eum quae essent, tuta ab hostibus reddebat et, commeatus ab Remis reliquisque civitatibus ut sine periculo ad eum portari possent,

efficiebat. In eo flumine pons erat. Ibi praesidium ponit et in altera parte fluminis Quintum Titurium Sabinum legatum cum sex cohortibus relinquit; castra in altitudinem pedum XII vallo fossaque duodeviginti pedum munire iubet.

6. Ab his castris oppidum Remorum nomine Bibrax aberat milia passuum octo. Id ex itinere magno impetu Belgae oppugnare coeperunt. Aegre eo die sustentatum est. Gallorum eadem atque Belgarum oppugnatio est haec. Ubi circumiecta multitudine hominum totis moenibus undique in murum lapides iaci coepti sunt murusque defensoribus nudatus est, testudine facta [portas] succedunt murumque subruunt. Quod tum facile fiebat. Nam cum tanta multitudo lapides ac tela conicerent, in muro consistendi potestas erat nulli. Cum finem oppugnandi nox fecisset, Iccius Remus, summa nobilitate et gratia inter suos, qui tum oppido praefuerat, unus ex iis, qui legati de pace ad Caesarem venerant, nuntium ad eum mittit: nisi subsidium sibi submittatur, sese diutius sustinere non posse.

7. Eo de media nocte Caesar iisdem ducibus usus, qui nuntii ab Iccio venerant, Numidas et Cretas sagittarios et funditores Baleares subsidio oppidanis mittit; quorum adventu et Remis cum spe defensionis studium propugnandi accessit, et hostibus eadem de causa spes potiundi oppidi discessit. Itaque paulisper apud oppidum morati agrosque Remorum depopulati omnibus vicis aedificiisque, quos adire potuerant, incensis ad castra Caesaris omnibus copiis contenderunt et ab milibus passuum

4 minus duobus castra posuerunt; quae castra, ut
fumo atque ignibus significabatur, amplius milibus
passuum octo in latitudinem patebant.

8. Caesar primo et propter multitudinem ho-
stium et propter eximiam opinionem virtutis proelio
2 supersedere statuit; cotidie tamen equestribus proe-
liis, quid hostis virtute posset et quid nostri aude-
3 rent, periclitabatur. Ubi nostros non esse inferiores
intellexit, loco pro castris ad aciem instruendam
natura opportuno atque idoneo, quod is collis, ubi
castra posita erant, paululum ex planicie editus
tantum adversus in latitudinem patebat, quantum
loci acies instructa occupare poterat, atque ex
utraque parte lateris deiectus habebat et, in frontem
leniter fastigatus paulatim ad planiciem redibat, ab
utroque latere eius collis transversam fossam ob-
4 duxit circiter passuum quadringentorum, et ad ex-
tremas fossas castella constituit ibique tormenta
collocavit, ne, cum aciem instruxisset, hostes, quod
tantum multitudine poterant, ab lateribus pugnantes
5 suos circumvenire possent. Hoc facto duabus legio-
nibus, quas proxime conscripserat, in castris relictis,
ut, si quo opus esset, subsidio duci possent, reliquas
sex legiones pro castris in acie constituit. Hostes
item suas copias ex castris eductas instruxerant.

9. Palus erat non magna inter nostrum atque
hostium exercitum. Hanc si nostros transirent, hostes
expectabant; nostros autem, si ab illis initium trans-
eundi fieret, ut impeditos aggredirentur, parati in
2 armis erant. Interim proelio equestri inter duas
acies contendebatur. Ubi neutri transeundi initium

faciunt, secundiore equitum proelio nostris, Caesar
suos in castra reduxit. Hostes protinus ex eo loco 3
ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post
nostra castra demonstratum est. Ibi vadis repertis 4
partem suarum copiarum traducere conati sunt eo
consilio, ut, si possent, castellum, cui praecerat
Quintus Titurius legatus, expugnarent pontemque
interscinderent; si minus potuissent, agros Remorum 5
popularentur, qui magno nobis usui ad bellum ge-
rendum erant, commeatuque nostros prohiberent.

10. Caesar certior factus ab Titurio omnem equi-
tatum et levis armaturae Numidas, funditores sagit-
tariosque pontem traducit atque ad eos contendit.
Acriter in eo loco pugnatum est. Hostes impeditos 2
nostri in flumine aggressi magnum eorum numerum
occiderunt; per eorum corpora reliquos audacissime 3
transire conantes multitudine telorum reppulerunt;
primos, qui transierant, equitatu circumventos inter-
fecerunt. Hostes ubi et de expugnando oppido et de 4
flumine transeundo spem se fefellisse intellexerunt
neque nostros in locum iniquiorem progredi pugnandi
causa viderunt, atque ipsos res frumentaria deficere
coepit, consilio convocato constituerunt optimum esse
domum suam quemque reverti et, quorum in fines
primum Romani exercitum introduxissent, ad eos
defendendos undique convenirent, ut potius in suis
quam in alienis finibus decertarent et domesticis
copiis rei frumentariae uterentur. Ad eam senten- 5
tiam cum reliquis causis haec quoque ratio eos de-
duxit, quod Divitiacum atque Aeduos finibus Bello-
vacorum appropinquare cognoverant. His persua-

deri, ut diutius morarentur neque suis auxilium ferrent, non poterat.

11. Ea re constituta secunda vigilia magno cum strepitu ac tumultu castris egressi nullo certo ordine neque imperio, cum sibi quisque primum itineris locum peteret et domum pervenire properaret, fecerunt, ut consimilis fugae profectio videretur. Hac re statim Caesar per speculatores cognita insidias veritus, quod, qua de causa discederent, nondum perspexerat, exercitum equitatumque castris continuit. Prima luce confirmata re ab exploratoribus omnem equitatum, qui novissimum agmen moraretur, praemisit. His Quintum Pedium et Lucium Aurunculeium Cottam legatos praefecit. Titum Labienum legatum cum legionibus tribus subsequi iussit. Hi novissimos adorti et multa milia passuum prosecuti magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt, cum ab extremo agmine, ad quos ventum erat, consisterent fortiterque impetum nostrorum militum sustinerent, priores, quod abesse a periculo viderentur neque ulla necessitate neque imperio continerentur, exaudito clamore perturbatis ordinibus omnes in fuga sibi praesidium ponerent. Ita sine ullo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantum fuit diei spatium, sub occasumque solis destiterunt seque in castra, ut erat imperatum, receperunt.

12. Postridie eius diei Caesar, priusquam se hostes ex terrore ac fuga reciperent, in fines Suessionum, qui proximi Remis erant, exercitum duxit et magno itinere confecto ad oppidum Novioduum

contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quod vacuum ab defensoribus esse audiebat, propter latitudinem fossae murique altitudinem paucis defendentibus expugnare non potuit. Castris munitis vineas agere, quaeque ad oppugnandum usui erant, comparare coepit. Interim omnis ex fuga Suessionum multitudo in oppidum proxima nocte convenit. Celeriter vineis ad oppidum actis, aggere iacto turribusque constitutis magnitudine operum, quae neque viderant ante Galli neque audierant, et celeritate Romanorum permoti legatos ad Caesarem de deditioe mittunt et petentibus Remis, ut conservarentur, impetrant.

13. Caesar obsidibus acceptis primis civitatis atque ipsius Galbae regis duobus filiis armisque omnibus ex oppido traditis in deditioem Suessiones accepit exercitumque in Bellovacos ducit. Qui cum se suaque omnia in oppidum Bratuspantium contulissent, atque ab eo oppido Caesar cum exercitu circiter milia passuum quinque abesset, omnes maiores natu ex oppido egressi manus ad Caesarem tendere et voce significare coeperunt, sese in eius fidem ac potestatem venire neque contra populum Romanum armis contendere. Item, cum ad oppidum accessisset castraque ibi poneret, pueri mulieresque ex muro passis manibus suo more pacem ab Romanis petierunt.

14. Pro his Divitiacus (nam post discessum Belgarum dimissis Aeduorum copiis ad eum reverterat) facit verba: Bellovacos omni tempore in fide atque amicitia civitatis Aeduae fuisse; impulsos ab suis

principibus, qui dicerent Aeduos ab Caesare in
servitum redactos omnes indignitates contume-
liasque preferre, et ab Aeduis defecisse et populo
4 Romano bellum intulisse. Qui eius consilii principes
fuissent, quod intellexerent, quantam calamitatem
5 civitati intulissent, in Britanniam profugisse. Petere
non solum Bellovacos, sed etiam pro his Aeduos,
ut sua clementia ac mansuetudine in eos utatur.
6 Quod si fecerit, Aeduorum auctoritatem apud omnes
Belgas amplificaturum; quorum auxilium atque opibus,
si qua bella inciderint, sustentare consuerint.

15. Caesar honoris Divitiaci atque Aeduorum
causa sese eos in fidem recepturum et conservaturum
dixit; quod erat civitas magna inter Belgas aucto-
ritate atque hominum multitudine praestabat, sex-
2 centos obsides poposcit. His traditis omnibusque
armis ex oppido collatis ab eo loco in fines Ambia-
norum pervenit, qui se suaque omnia sine mora
3 dediderunt. Eorum fines Nervii attingebant; quorum
de natura moribusque Caesar cum quaereret, sic
4 reperiebat: nullum aditum esse ad eos mercatoribus;
nihil pati vini reliquarumque rerum ad luxuriam
pertinentium inferri, quod iis rebus relanguescere
animos [eorum] et remitti virtutem existimarent;
5 esse homines feroces magnaeque virtutis; increpitare
atque incusare reliquos Belgas, qui se populo Ro-
mano dedidissent patriamque virtutem proiecissent;
confirmare sese neque legatos missuros neque ullam
condicionem pacis accepturos.

16. Cum per eorum fines triduum iter fecisset,
inveniebat ex captivis Sabim flumen ab castris suis

non amplius milia passuum x abesse: trans id flumen
omnes Nervios consedissee adventumque ibi Roma-
norum exspectare una cum Atrebatis et Veroman-
duis, finitimis suis (nam his utrisque persuaserant,
uti eandem belli fortunam experirentur); exspectari
etiam ab his Aduatucorum copias atque esse in iti-
nere; mulieres quique per aetatem ad pugnam inutiles
4 viderentur in eum locum coniecisse, quo propter
paludes exercitui aditus non esset.

17. His rebus cognitis exploratores centuriones-
que praemittit, qui locum idoneum castris deligant.
Cum ex dediticiis Belgis reliquisque Gallis com-
3 plures Caesarem secuti una iter facerent, quidam
ex his, ut postea ex captivis cognitum est, eorum
dierum consuetudine itineris nostri exercitus per-
specta, nocte ad Nervios pervenerunt atque his demon-
strarunt, inter singulas legiones impedimentorum
magnum numerum intercedere, neque esse quicquam
negotii, cum prima legio in castra venisset, reli-
quaeque legiones magnum spatium abessent, hanc
sub sarcinis adoriri; qua pulsa impedimentisque
direptis futurum, ut reliquae contra consistere non
auderent. Adjuvabat etiam eorum consilium, qui
4 rem deferebant, quod Nervii antiquitus, cum equi-
tatu nihil possent (neque enim ad hoc tempus ei
rei student, sed, quicquid possunt, pedestribus valent
copiis), quo facilius finitimorum equitatum, si prae-
dandi causa ad eos venissent, impedirent, teneris
arboribus incisus atque inflexis crebrisque in lati-
tudinem ramis enatis et rubis sentibusque interiectis
effecerant, ut instar muri hae saepes munimenta prae-

berent, quo non modo non intrari, sed ne perspicere quidem posset. His rebus cum iter agminis nostri impediretur, non omittendum sibi consilium Nervii existimaverunt.

18. Loci natura erat haec, quem locum nostri castris delegerant. Collis ab summo aequaliter declivis ad flumen Sabim, quod supra nominavimus, vergebat. Ab eo flumine pari acclivitate collis nascebatur adversus huic et contrarius, passus circiter ducentos infimus apertus, ab superiore parte silvestris, ut non facile introrsus perspicere posset. Intra eas silvas hostes in occulto sese continebant; in aperto loco secundum flumen paucae stationes equitum videbantur. Fluminis erat altitudo pedum circiter trium.

19. Caesar equitatu praemisso subsequerebatur omnibus copiis; sed ratio ordoque agminis aliter se habebat, ac Belgae ad Nervios detulerant. Nam quod ad hostes appropinquabat, consuetudine sua Caesar sex legiones expeditas ducebat; post eas totius exercitus impedimenta collocarat; inde duae legiones, quae proxime conscriptae erant, totum agmen claudebant praesidioque impedimentis erant. Equites nostri cum funditoribus sagittariisque flumen transgressi cum hostium equitatu proelium commiserunt. Cum se illi identidem in silvas ad suos reciperent ac rursus ex silva in nostros impetum facerent, neque nostri longius, quam quem ad finem porrecta loca aperta pertinebant, cedentes insequi auderent, interim legiones sex, quae primae venerant, opere dimisso castra munire coeperunt.

Ubi prima impedimenta nostri exercitus ab iis, qui in silvis abditae latebant, visa sunt, quod tempus inter eos committendi proelii convenerat, ut intra silvas aciem ordinesque constituerant atque ipsi sese confirmaverant, subito omnibus copiis provolaverunt impetumque in nostros equites fecerunt. His facile pulsae ac proturbatae incredibili celeritate ad flumen decurrerunt, ut paene uno tempore et ad silvas et in flumine et iam in manibus nostris viderentur. Eadem autem celeritate adverso colle ad nostra castra atque eos, qui in opere occupati erant, contenderunt.

20. Caesari omnia uno tempore erant agenda: vexillum proponendum [quod erat insigne, cum ad arma concurrere oporteret], signum tuba dandum, ab opere revocandi milites, qui paulo longius aggeris petendi causa processerant arcessendi, acies instruenda, milites cohortandi, signum dandum. Quarum rerum magnam partem temporis brevitatem et successus hostium impediens. His difficultatibus duae res erant subsidio, scientia atque usus militum, quod superioribus proeliis exercitati, quid fieri oporteret, non minus commode ipsi sibi praescribere, quam ab aliis doceri poterant, et quod ab opere singulisque legionibus singulos legatos Caesar discedere nisi munitis castris vetuerat. Hi propter propinquitatem et celeritatem hostium nihil iam Caesaris imperium expectabant, sed per se, quae videbantur, administrabant.

21. Caesar necessariis rebus imperatis ad cohortandos milites, quam in partem fors obtulit,

2 decucurrit et ad legionem decimam devenit. Milites
 non longiore oratione cohortatus, quam uti suae
 pristinae virtutis memoriam retinerent neu pertur-
 barentur animo hostiumque impetum fortiter susti-
 3 nerent, quod non longius hostes aberant, quam quo
 telum adigi posset, proelii committendi signum dedit
 4 Atque in alteram partem item cohortandi causa
 5 profectus pugnantis occurrit. Temporis tanta fuit
 exiguitas hostiumque tam paratus ad dimicandum
 animus, ut non modo ad insignia accommodanda,
 sed etiam ad galeas induendas scutisque tegimenta
 6 detrudenda tempus defuerit. Quam quisque ab opere
 in partem casu devenit quaeque prima signa con-
 spexit, ad haec constitit, ne in quaerendis suis pu-
 gnandi tempus dimitteret.

22. Instructo exercitu, magis ut loci natura de-
 iectusque collis et necessitas temporis, quam ut rei
 militaris ratio atque ordo postulabat, cum, diversis
 legionibus, aliae alia in parte hostibus resisterent,
 saepibusque densissimis, ut ante demonstravimus,
 interiectis prospectus impediretur, neque certa sub-
 2 sidia collocari neque, quid in quaque parte opus
 esset, provideri neque ab uno omnia imperia admi-
 2 nistrari poterant. Itaque in tanta rerum iniquitate
 fortunae quoque eventus varii sequebantur.

23. Legionis nonae et decimae milites, ut in
 sinistra parte acie constiterant, pilis emissis cursu
 ac lassitudine exanimatos vulneribusque confectos
 Atrebates (nam his ea pars obvenerat) celeriter ex
 loco superiore in flumen compulerunt et transire
 conantes insecuti gladiis magnam partem eorum im-

peditam interfecerunt. Ipsi transire flumen non du-
 2 bitaverunt et in locum iniquum progressi rursus re-
 sistentes hostes redintegrato proelio in fugam conie-
 cerunt. Item alia in parte diversae duae legiones,
 3 undecima et octava, profligatis Veromanduis, qui-
 buscum erant congressi, ex loco superiore, in ipsis
 fluminis ripis proeliabantur. At totis fere a fronte
 4 et ab sinistra parte nudatis castris, cum in dextro
 cornu legio duodecima et non magno ab ea inter-
 vallo septima constitisset, omnes Nervii confertissimo
 5 agmine duce Boduognato, qui summam imperii te-
 nebat, ad eum locum contenderunt; quorum pars
 aperto latere legiones circumvenire, pars summum
 castrorum locum petere coepit.

24. Eodem tempore equites nostri levisque ar-
 maturae pedites, qui cum iis una fuerant, quos primo
 hostium impetu pulsos dixeram, cum se in castra
 reciperent, adversis hostibus occurrebant ac rursus
 aliam in partem fugam petebant, et calones, qui ab
 2 decumana porta ac summo iugo collis nostros vic-
 tores flumen transisse conspexerant, praedandi causa
 egressi, cum respexissent et hostes in nostris castris
 versari vidissent, praecipites fugae sese mandabant.
 Simul eorum, qui cum impedimentis veniebant,
 3 clamor fremitusque oriebatur, alique aliam in partem
 perterriti ferebantur. Quibus omnibus rebus permoti
 4 equites Treveri, quorum inter Gallos virtutis opinio
 est singularis, qui auxilii causa ab civitate ad
 Caesarem missi venerant, cum multitudine hostium
 castra compleri, nostras legiones premi et paene
 circumventas teneri, calones, equites, funditores,

Numidas diversos dissipatosque in omnes partes fugere vidissent, desperatis nostris rebus domum contenderunt; Romanos pulsos superatosque, castris impedimentisque eorum hostes potitos civitati renuntiaverunt.

25. Caesar ab decimae legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus, ubi suos urgeri signisque in unum locum collatis duodecimae legionis confertos milites sibi ipsos ad pugnam esse impedimento vidit, quartae cohortis omnibus centurionibus occisis signiferoque interfecto, signo amisso, reliquarum cohortium omnibus fere centurionibus aut vulneratis aut occisis, in his primipilo P. Sextio Baculo, fortissimo viro, multis gravibusque vulneribus confecto ut iam se sustinere non posset, reliquos esse tardiores et nonnullos novissimos deserto proelio excedere ac tela vitare, hostes neque a fronte ex inferiore loco subeuntes intermittere et ab utroque latere instare, et rem esse in angusto vidit neque ullum esse subsidium, quod submitti posset: scuto [ab novissimo uni] militi detracto [quod ipse eo sine scuto venerat] in primam aciem processit centurionibusque nominatim appellatis reliquos cohortatus milites signa inferre et manipulos laxare iussit, quo facilius gladiis uti possent. Cuius adventu spe illata militibus ac redintegrato animo, cum pro se quisque in conspectu imperatoris etiam in extremis suis rebus operam navare cuperet, paulum hostium impetus tardatus est.

26. Caesar, cum septimam legionem, quae iuxta constiterat, item urgeri ab hoste vidisset, tribunos

militum monuit, ut paulatim sese legiones coniungerent et conversa signa in hostes inferrent. Quo facto cum alius alii subsidium ferret, neque timerent, ne aversi ab hoste circumvenirentur, audacius resistere ac fortius pugnare coeperunt. Interim milites legionum duarum, quae in novissimo agmine praesidio impedimentis fuerant, proelio nuntiato cursu incitato in summo colle ab hostibus conspiciantur, et Titus Labienus castris hostium potitus et ex loco superiore, quae res in nostris castris gererentur, conspicatus decimam legionem subsidio nostris misit. Qui, cum ex equitum et calonum fuga, quo in loco res esset, quantoque in periculo et castra et legiones et imperator versaretur, cognovissent, nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt.

27. Horum adventu tanta rerum commutatio est facta, ut nostri etiam qui vulneribus confecti procubuissent, scutis innixi proelium redintegrarent; tum calones perterritos hostes conspicati etiam inermes armatis occurrerunt; equites vero, ut turpitudinem fugae virtute delerent, omnibus in locis pugnant, quo se legionariis militibus praeferrerent. At hostes etiam in extrema spe salutis tantam virtutem praestiterunt, ut, cum primi eorum cecidissent, proximi iacentibus insisterent atque ex eorum corporibus pugnarent; his deiectis et coacervatis cadaveribus, qui superessent, ut ex tumulo tela in nostros conicerent et pila intercepta remitterent: ut non nequiquam tantae virtutis homines iudicari deberet ausos esse transire latissimum flumen, ascendere

altissimas ripas, subire iniquissimum locum; quae facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat.

28. Hoc proelio facto et prope ad interneccionem gente ac nomine Nerviorum redacto maiores natu, quos una cum pueris mulieribusque in aestuaria ac paludes coniectos dixeramus, hac pugna nuntiata, cum victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum arbitrantur, omnium, qui supererant, consensu legatos ad Caesarem miserunt seque ei dediderunt et in commemoranda civitatis calamitate ex sescentis ad tres senatores, ex hominum milibus LX vix ad quingentos, qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt. Quos Caesar, ut in miseros ac supplices usus misericordia videretur, diligentissime conservavit suisque finibus atque oppidis uti iussit, et finitimis imperavit, ut ab iniuria et maleficio se suosque prohiberent.

29. Aduatuci, de quibus supra scripsimus, cum omnibus copiis auxilio Nervii venirent, hac pugna nuntiata ex itinere domum reverterunt; cunctis oppidis castellisque desertis sua omnia in unum oppidum egregie natura munitum contulerunt. Quod cum ex omnibus in circuitu partibus altissimas rupes despectusque haberet, una ex parte leniter acclivis aditus in latitudinem non amplius ducentorum pedum relinquebatur; quem locum duplici altissimo muro munierant: tum magni ponderis saxa et praeacutas trabes in muro collocabant. Ipsi erant ex Cimbris Teutonisque prognati, qui, cum iter in provinciam nostram atque Italiam facerent, iis impedimentis, quae secum agere ac portare non poterant, citra

flumen Rhenum depositis custodiam ex suis ac praesidium sex milia hominum una reliquerunt. Hi post eorum obitum multos annos a finitimis exagitati, cum alias bellum inferrent, alias illatum defenderent, consensu eorum omnium pace facta hunc sibi domicilio locum delegerunt.

30. Ac primo adventu exercitus nostri crebras ex oppido excursiones faciebant parvulisque proeliis cum nostris contendebant; postea vallo pedum XII² in circuitu quindecim milium crebrisque castellis circummuniti oppido sese continebant. Ubi vineis actis³ aggere exstructo turrim procul constitui viderunt, primum irridere ex muro atque increpitare vocibus, quod tanta machinatio ab tanto spatio instrueretur: quibusnam manibus aut quibus viribus praesertim⁴ homines tantulae staturae (nam plerumque hominibus Gallis prae magnitudine corporum suorum brevitata nostra contemptui est) tanti oneris turrim in muro sese collocare confiderent?

31. Ubi vero moveri et appropinquare moenibus viderunt, nova atque inusitata specie commoti legatos ad Caesarem de pace miserunt, qui ad hunc modum locuti: non existimare Romanos sine ope² divina bellum gerere, qui tantae altitudinis machinationes tanta celeritate promovere possent; se suaque³ omnia eorum potestati permittere dixerunt. Unum⁴ petere ac deprecari: si forte pro sua clementia ac mansuetudine, quam ipsi ab aliis audirent, statuisset Aduatucos esse conservandos, ne se armis despoliaret. Sibi omnes fere finitimos esse inimicos ac⁵ suae virtuti invidere; a quibus se defendere traditis

armis non possent. Sibi praestare, si in eum casum deducerentur, quamvis fortunam a populo Romano pati, quam ab his per cruciatum interfici, inter quos dominari consuessent.

32. Ad haec Caesar respondit: se magis consuetudine sua quam merito eorum civitatem conservaturum, si prius, quam murum aries attigisset, se dedidissent; sed deditiois nullam esse condicionem nisi armis traditis. Se id, quod in Nervii fecisset, facturum finitimisque imperaturum, ne quam dediticiis populi Romani iniuriam inferrent. Re nuntiata ad suos, quae imperarentur, facere dixerunt. Armorum magna multitudine de muro in fossam, quae erat ante oppidum, iacta, sic ut prope summam muri aggerisque altitudinem acervi armorum adaequarent, et tamen circiter parte tertia, ut postea perspectum est, celata atque in oppido retenta, portis patefactis, eo die pace sunt usi.

33. Sub vesperum Caesar portas claudi militesque ex oppido exire iussit, ne quam noctu oppidani ab militibus iniuriam acciperent. Illi ante inito, ut intellectum est, consilio, quod deditioe facta nostros praesidia deducturos aut denique indiligentius servaturos crediderant, partim cum iis, quae retinuerant et celaverant, armis, partim scutis ex cortice factis aut viminibus intextis, quae subito, ut temporis exiguitas postulabat, pellibus induxerant, tertia vigilia, qua minime arduus ad nostras munitiones ascensus videbatur, omnibus copiis repentinam ex oppido eruptionem fecerunt. Celeriter, ut ante Caesar imperarat, ignibus significatione facta ex

proximis castellis eo concursum est, pugnatumque ab hostibus ita acriter est, ut a viris fortibus in extrema spe salutis iniquo loco contra eos, qui ex vallo turribusque tela iacerent, pugnari debuit, cum in una virtute omnis spes salutis consisteret. Occisis ad hominum milibus quattuor reliqui in oppidum reiecti sunt. Postridie eius diei refractis portis, cum iam defenderet nemo, atque intromissis militibus nostris sectionem eius oppidi universam Caesar vendidit. Ab iis, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus est milium quinquaginta trium.

34. Eodem tempore a Publio Crasso, quem cum legione una miserat ad Venetos, Venellos, Osismos, Curiosolitas, Esuvios, Aulercos, Redones, quae sunt maritimae civitates Oceanumque attingunt, certior factus est omnes eas civitates in deditioem potestatemque populi Romani esse redactas.

35. His rebus gestis omni Gallia pacata tanta huius belli ad barbaros opinio perlata est, uti ab iis nationibus, quae trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Caesarem, qui se obsides daturas, imperata facturas pollicerentur. Quas legationes Caesar quod in Italiam Illyricumque properabat, inita proxima aestate ad se reverti iussit. Ipse in Carnutes, Andes, Turones, quaeque civitates propinquae his locis erant, ubi bellum gesserat, legionibus in hibernacula deductis in Italiam profectus est. Ob easque res ex litteris Caesaris dies quindecim supplicatio decreta est, quod ante id tempus accidit nulli.

C. IULII CAESARIS
DE BELLO GALLICO
LIBER TERTIUS.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. 698.] Servius Galba, legatus Caesaris, gentes quasdam inter fines Allobrogum, lacum Lemannum et Alpes sitas secundis aliquot proeliis vicit, rebellantes et castra oppugnantes gravi clade prostravit c. 1—6. Eodem tempore Armorici rebellant, quos Caesar primum terrestri bello aggressus est, deinde, cum parum profecisset, navibus domuit c. 7—16. Non minus feliciter legati Q. Titurius cum Venellis c. 17—19, P. Crassus cum Aquitanis pugnarunt c. 20—27. In Morinos Menapiosque progressus ob anni tempus Caesar exercitum in hiberna reducit c. 28, 29.

1. Cum in Italiam proficisceretur Caesar, Servium Galbam cum legione XII et parte equitatus in Nantuates, Veragros Sedunosque misit, qui ab finibus Allobrogum et lacu Lemanno et flumine Rhodano ad summas Alpes pertinent. Causa mittendi fuit, quod iter per Alpes, quo magno cum periculo magnisque cum portoriis mercatores ire consueverant, pateferi volebat. Huic permisit, si opus esse arbi-

traretur, uti in his locis legionem hiemandi causa collocaret. Galba secundis aliquot proeliis factis⁴ castellisque compluribus eorum expugnatis, missis ad eum undique legatis obsidibusque datis et pace facta, constituit cohortes duas in Nantuatibus collocare et ipse cum reliquis eius legionis cohortibus in vico Veragrorum, qui appellatur Octodurus, hiemare; qui vicus positus in valle, non magna⁵ adiecta planicie, altissimis montibus undique continetur. Cum hic in duas partes flumine divideretur,⁶ alteram partem eius vici Gallis [ad hiemandum] concessit, alteram vacuum ab iis relictam cohortibus attribuit. Eum locum vallo fossaque munivit.

2. Cum dies hibernorum complures transissent, frumentumque eo comportari iussisset, subito per exploratores certior factus est ex ea parte vici, quam Gallis concesserat, omnes noctu discessisse, montesque, qui impenderent, a maxima multitudine Sedunorum et Veragorum teneri. Id aliquot de² causis acciderat, ut subito Galli belli renovandi legionisque opprimendae consilium caperent: primum,³ quod legionem neque eam plenissimam detractis cohortibus duabus et compluribus singillatim, qui commeatus petendi causa missi erant, propter paucitatem despiciebant; tum etiam, quod propter iniquitatem loci, cum ipsi ex montibus in vallem decurrerent et tela conicerent, ne primum quidem posse impetum suum sustineri existimabant. Accedebat,⁵ quod suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant et Romanos non solum itinerum causa, sed etiam perpetuae possessionis culmina Alpium

occupare conari et ea loca finitimae provinciae adiungere sibi persuasum habebant.

3. His nuntiis acceptis Galba, cum neque opus hibernorum munitionesque plene essent perfectae, neque de frumento reliquoque commeatu satis esset provisum, quod deditione facta obsidibusque acceptis nihil de bello timendum existimaverat, consilio celeriter convocato sententias exquirere coepit.
 2 Quo in consilio, cum tantum repentini periculi praeter opinionem accidisset, ac iam omnia fere superiora loca multitudine armatorum completa conspicerentur, neque subsidio veniri neque commeatus supportari interclusis itineribus possent, prope iam desperata salute nonnullae huiusmodi sententiae dicebantur, ut impedimentis relictis eruptione facta iisdem itineribus, quibus eo pervenissent, ad salutem
 4 contenderent. Maiori tamen parti placuit, hoc reservato ad extremum consilio interim rei eventum experiri et castra defendere.

4. Brevi spatio interiecto, vix ut iis rebus, quas constituissent, collocandis atque administrandis tempus daretur, hostes ex omnibus partibus signo dato decurrere, lapides gaesaeque in vallum conicere.
 2 Nostri primo integris viribus fortiter repugnare neque ullum frustra telum ex loco superiore mittere, ut quaeque pars castrorum nudata defensoribus premi
 3 videbatur, eo occurrere et auxilium ferre; sed hoc superari, quod diuturnitate pugnae hostes defessi proelio excedebant, alii integris viribus succedebant; quarum rerum a nostris propter paucitatem fieri nihil poterat, ac non modo defesso ex pugna exee-

dendi, sed ne saucio quidem eius loci, ubi constiterat, relinquendi ac sui recipiendi facultas dabatur.

5. Cum iam amplius horis sex continenter pugnaretur, ac non solum vires, sed etiam tela nostros deficerent, atque hostes acrius instarent languidioribusque nostris vallum scindere et fossas complere coepissent, resque esset iam ad extremum perducta casum, Publius Sextius Baculus, primi pili centurio,
 2 quem Nervico proelio compluribus confectum vulneribus diximus, et item Gaius Volusenus, tribunus militum, vir et consilii magni et virtutis, ad Galbam accurrunt atque unam esse spem salutis docent, si eruptione facta extremum auxilium experirentur. Ita
 3 que convocatis centurionibus celeriter milites certiores facit, paulisper intermitterent proelium ac tantummodo tela missa exciperent seque ex labore reficerent, post dato signo ex castris erumperent atque omnem spem salutis in virtute ponerent.

6. Quod iussi sunt, faciunt ac subito omnibus portis eruptione facta neque cognoscendi, quid fieret, neque sui colligendi hostibus facultatem relinquunt. Ita commutata fortuna eos, qui in spem potiun-
 2 dorum castrorum venerant, undique circumventos interficiunt et ex hominum milibus amplius xxx, quem numerum barbarorum ad castra venisse constabat, plus tertia parte interfecta reliquos perterritos in fugam coniciunt ac ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur. Sic omnibus hostium
 3 copiis fuis armisque exutis se in castra munitionesque suas recipiunt. Quo proelio facto, quod saepius
 4 fortunam temptare Galba nolebat atque alio se in

hiberna consilio venisse meminerat, aliis occurrisse rebus viderat, maxime frumenti commeatusque inopia permotus postero die omnibus eius vicis aedificiis incensis in provinciam reverti contendit, ac nullo hoste prohibente aut iter demorante incolumem legionem in Nantuates, inde in Allobroges perduxit ibique hiemavit.

7. His rebus gestis, cum omnibus de causis Caesar pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, victis in Alpibus Sedunis, atque ita inita hieme in Illyricum profectus esset, quod eas quoque nationes adire et regiones cognoscere volebat, subitum bellum in Gallia coortum est. Eius belli haec fuit causa. Publius Crassus adulescens cum legione septima proximus mare Oceanum in Andibus hiemarat. Is, quod in his locis inopia frumenti erat, praefectos tribunosque militum complures in finitimas civitates frumenti causa dimisit; quo in numero est Titus Terrasidius missus in Esuvios, Marcus Trebius Gallus in Curiosolitas, Quintus Velanius cum Tito Sillio in Venetos.

8. Huius est civitatis longe amplissima auctoritas omnis orae maritimae regionum earum, quod et naves habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam navigare consuerunt, et scientia atque usu nauticarum rerum reliquos antecedunt et in magno impetu maris atque aperto, paucis portibus interiectis, quos tenent ipsi, omnes fere, qui eo mari uti consuerunt, habent vectigales. Ab his fit initium retinendi Sillii atque Velanii, quod per eos suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existi-

mabant. Horum auctoritate finitimi adducti (ut sunt Gallorum subita et repentina consilia) eadem de causa Trebium Terrasidiumque retinent, et celeriter missis legatis per suos principes inter se coniurant, nihil nisi communi consilio acturos eundemque omnis fortunae exitum esse laturus, reliquasque civitates sollicitant, ut in ea libertate, quam a maioribus acceperint, permanere quam Romanorum servitute perferre mallerent. Omni ora maritima celeriter ad suam sententiam perducta communem legationem ad Publium Crassum mittunt: si velit suos recipere, obsides sibi remittat.

9. Quibus de rebus Caesar ab Crasso certior factus, quod ipse aberat longius, naves interim longas aedificari in flumine Ligere, quod influit in Oceanum, remiges ex provincia institui, nautas gubernatoresque comparari iubet. His rebus celeriter administratis ipse, cum primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti reliquaeque item civitates cognito Caesaris adventu, simul quod, quantum in se facinus admisissent, intellegebant, legatos, quod nomen ad omnes nationes sanctum inviolatumque semper fuisset, retentos ab se et in vincula coniectos, pro magnitudine periculi bellum parare et maxime ea, quae ad usum navium pertinent, providere instituunt, hoc maiore spe, quod multum natura loci confidebant. Pedestria esse itinera concisa aestuariis, navigationem impeditam propter inscientiam locorum paucitatemque portuum sciebant, neque nostros exercitus propter frumentis inopiam diutius apud se morari posse confidebant;

6 ac iam ut omnia contra opionem acciderent, tamen
 se quam plurimum navibus posse, Romanos neque
 ullam facultatem habere navium neque eorum lo-
 7 corum, ubi bellum gesturi essent, vada, portus, in-
 sulas novisse; ac longe aliam esse navigationem in
 concluso mari atque in vastissimo atque apertissimo
 8 Oceano perspiciebant. His initis consiliis oppida
 muniunt, frumenta ex agris in oppida comportant,
 9 naves in Venetiam, ubi Caesarem primum esse
 bellum gesturum constabat, quam plurimas possunt,
 10 cogunt. Socios sibi ad id bellum Osismos, Lexovios,
 Namnetes, Ambiliatos, Morinos, Diablintres, Menapios
 adsciscunt; auxilia ex Britannia, quae contra
 eas regiones posita est, arcessunt.

10. Erant hae difficultates belli gerendi, quas
 supra ostendimus, sed multa Caesarem tamen ad id
 2 bellum incitabant: iniuriae retentorum equitum Ro-
 manorum, rebellio facta post deditionem, defectio
 datis obsidibus, tot civitatum coniuratio, imprimis,
 ne hac parte neglecta reliquae nationes sibi idem
 3 licere arbitrarentur. Itaque cum intellexeret, omnes
 fere Gallos novis rebus studere et ad bellum mo-
 biliter celeriterque excitari, omnes autem homines
 natura libertati studere et condicionem servitutis
 odisse, priusquam plures civitates conspirarent, parti-
 tiendum sibi ac latius distribuendum exercitum
 putavit.

11. Itaque Titum Labienum legatum in Tre-
 veros, qui proximi flumini Rheno sunt, cum equi-
 2 tatu mittit. Huic mandat, Remos reliquosque Belgas
 adeat atque in officio contineat Germanosque, qui

auxilio ab Belgis arcessiti dicebantur, si per vim
 navibus flumen transire conentur, prohibeat. Publium
 3 Crassum cum cohortibus legionariis XII et magno
 numero equitatus in Aquitaniam proficisci iubet, ne
 ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur, ac
 tantae nationes coniungantur. Quintum Titurium
 4 Sabinum legatum cum legionibus tribus in Venellos,
 Curiosolites Lexoviosque mittit, qui eam manum
 distinendam curet. Decimum Brutum adolescentem
 51 classi Gallicisque navibus, quas ex Pictonibus et
 Santonis reliquisque pacatis regionibus convenire ius-
 serat, praeficit et, cum primum posset, in Venetos
 proficisci iubet. Ipse eo pedestribus copiis contendit.

12. Erant eiusmodi fere situs oppidorum, ut
 posita in extremis lingulis promontoriisque neque
 pedibus aditum haberent, cum ex alto se aestus
 incitavisset, quod [bis] accidit semper horarum XII
 spatio, neque navibus, quod rursus minuente aestu
 naves in vadis afflictaerentur. Ita utraque re oppi-
 2 dorum oppugnatio impediabatur; ac si quando ma-
 3 gnitudine operis forte superati, extruso mari aggere
 ac molibus atque his oppidi moenibus adaequatis,
 suis fortunis desperare coeperant, magno numero
 navium appulso, cuius rei summam facultatem ha-
 bebant, sua deportabant omnia seque in proxima
 oppida recipiebant; ibi se rursus iisdem opportuni-
 4 tatibus loci defendebant. Haec eo facilius magnam
 5 partem aestatis faciebant, quod nostrae naves tem-
 pestatibus detinebantur, summaque erat vasto atque
 aperto mari, magnis aestibus, raris ac prope nullis
 portibus, difficultas navigandi.

13. Namque ipsorum naves ad hunc modum factae armataeque erant: carinae aliquanto planiores quam nostrarum navium, quo facilius vada ac decessum aestus excipere possent; prorae admodum erectae atque item puppes ad magnitudinem fluctuum tempestatumque accommodatae; naves totae factae ex robore ad quamvis vim et contumeliam perferendam; transtra pedibus in altitudinem tribus confixa clavis ferreis digiti pollicis crassitudine; ancorae pro funibus ferreis catenis revinctae; pelles pro velis alutaeque tenuiter confectae, [haec] sive propter lini inopiam atque eius usus inscientiam, sive eo, quod est magis verisimile, quod tantas tempestates Oceani tantosque impetus ventorum sustineri ac tanta onera navium regi velis non satis commode posse arbitrabantur. Cum his navibus nostrae classi eiusmodi congressus erat, ut una celeritate et pulsu remorum praestaret, reliqua pro loci natura, pro vi tempestatum illis essent aptiora et accommodatiora. Neque enim his nostrae rostro nocere poterant (tanta in iis erat firmitudo), neque propter altitudinem facile telum adigebatur, et eadem de causa minus commode copulis continebantur. Accedebat, ut, cum saevire ventus coepisset et se vento dedissent, et tempestatem ferrent facilius et in vadis consisterent tutius et ab aestu relictae nihil saxa et cautes timerent; quarum rerum omnium nostris navibus casus erat extimescendus.

14. Compluribus expugnatis oppidis Caesar, ubi intellexit, frustra tantum laborem sumi neque hostium fugam captis oppidis reprimi neque iis noceri posse,

statuit exspectandam classem. Quae ubi convenit ac primum ab hostibus visa est, circiter CCXX naves eorum paratissimae atque omni genere armorum ornatae profectae ex portu nostris adversae constituerunt; neque satis Bruto, qui classi praeerat, vel tribunis militum centurionibusque, quibus singulae naves erant attributae, constabat, quid agerent aut quam rationem pugnae insisterent. Rostro enim noceri non posse cognoverant; turribus autem excitatis tamen has altitudo puppium ex barbaris navibus superabat, ut neque ex inferiore loco satis commode tela adigi possent et missa ab Gallis gravius acciderent. Una erat magno usui res praeparata a nostris, falces praeacutae insertae affixaeque longuriis, non absimili forma muralium falcium. His cum funes, qui antemnas ad malos destinabant, comprehensi adductique erant, navigio remis incitato praerumpebantur. Quibus abscisis antemnae necessario concidebant, ut, cum omnis Gallicis navibus spes in velis armamentisque consisteret, his ereptis omnis usus navium uno tempore eriperetur. Reliquum erat certamen positum in virtute, qua nostri milites facile superabant, atque eo magis, quod in conspectu Caesaris atque omnis exercitus res gerebatur, ut nullum paulo fortius factum latere posset; omnes enim colles ac loca superiora, unde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur.

15. Disiectis, ut diximus, antemnis, cum singulas binas ac ternas naves circumsteterant, milites summa vi transcendere in hostium naves contendebant. Quod postquam barbari fieri animadverterunt,

expugnatis compluribus navibus, cum ei rei nullum reperiretur auxilium, fuga salutem petere contenderunt. Ac iam conversis in eam partem navibus, quo ventus ferebat, tanta subito malacia ac tranquillitas exstitit, ut se ex loco commovere non possent. Quae quidem res ad negotium conficiendum maxime fuit opportuna: nam singulas nostri consectati expugnaverunt, ut perpaucae ex omni numero noctis interventu ad terram pervenerint, cum ab hora fere quarta usque ad solis occasum pugnaretur.

16. Quo proelio bellum Venetorum totiusque orae maritimae confectum est. Nam cum omnis iuventus, omnes etiam gravioris aetatis, in quibus aliquid consilii aut dignitatis fuit, eo convenerant, tum navium quod ubique fuerat in unum locum coegerant; quibus amissis reliqui neque quo se reciperent, neque quemadmodum oppida defenderent, habebant. Itaque se suaque omnia Caesari dediderunt. In quos eo gravius Caesar vindicandum statuit, quo diligentius in reliquum tempus a barbaris ius legatorum conservaretur. Itaque omni senatu necato reliquos sub corona vendidit.

17. Dum haec in Venetis geruntur, Quintus Titurius Sabinus cum iis copiis, quas a Caesare acceperat, in fines Venellorum pervenit. His praeerat Viridovix ac summam imperii tenebat earum omnium civitatum, quae defecerant, ex quibus exercitum magnasque copias coegerat; atque his paucis diebus Aulerci Eburovices Lexoviique senatu suo interfecto, quod auctores belli esse nolebant, portas clausurunt

seque cum Viridovice coniunxerunt; magnaque praeterea multitudo undique ex Gallia perditorum hominum latronumque convenerat, quos spes praedandi studiumque bellandi ab agricultura et cotidiano labore revocabat. Sabinus idoneo omnibus rebus loco castris sese tenebat, cum Viridovix contra eum duum milium spatio consedisset cotidieque productis copiis pugnandi potestatem faceret, ut iam non solum hostibus in contemptum Sabinus veniret, sed etiam nostrorum militum vocibus nonnihil carperetur; tantamque opinionem timoris praebuit, ut iam ad vallum castrorum hostes accedere auderent. Id ea de causa faciebat, quod cum tanta multitudine hostium praesertim eo absente, qui summam imperii teneret, nisi aequo loco aut opportunitate aliqua data legato dimicandum non existimabat.

18. Hac confirmata opinione timoris idoneum quendam hominem et callidum delegit, Gallum, ex iis, quos auxilii causa secum habebat. Huic magnis praeniis pollicitationibusque persuadet, uti ad hostes transeat, et, quid fieri velit, edocet. Qui ubi profuga ad eos venit, timorem Romanorum proponit; quibus angustiis ipse Caesar a Venetis prematur, docet, neque longius abesse, quin proxima nocte Sabinus clam ex castris exercitum educat et ad Caesarem auxilii ferendi causa proficiscatur. Quod ubi auditum est, conclamant omnes, occasionem negotii bene gerendi amittendam non esse: ad castra iri oportere. Multae res ad hoc consilium Gallos hortabantur: superiorum dierum Sabini cunctatio, profugae confirmatio, inopia cibariorum, cui rei parum

diligenter ab iis erat provisum, spes Venetici belli et quod fere libenter homines id, quod volunt, credunt. His rebus adducti non prius Viridovicem reliquosque duces ex concilio dimittunt, quam ab his sit concessum, arma uti capiant et ad castra contendant. Qua re concessa laeti ut explorata victoria sarmentis virgultisque collectis, quibus fossas Romanorum compleant, ad castra pergunt.

19. Locus erat castrorum editus et paulatim ab imo acclivis circiter passus mille. Huc magno cursu contenderunt, ut quam minimum spatii ad se colligendos armandosque Romanis daretur, exanimatique pervenerunt. Sabinus suos hortatus cupientibus signum dat. Impeditis hostibus propter ea, quae ferebant, onera subito duabus portis eruptionem fieri iubet. Factum est opportunitate loci, hostium inscientia ac defatigatione, virtute militum et superiorum pugnarum exercitatione, ut ne unum quidem nostrorum impetum ferrent ac statim terga verterent. Quos impeditos integris viribus milites nostri consecuti magnum numerum eorum occiderunt; reliquos equites consecrati paucos, qui ex fuga evaserant, reliquerunt. Sic uno tempore et de navali pugna Sabinus et de Sabini victoria Caesar certior factus est, civitatesque omnes se statim Titurio dederunt. Nam ut ad bella suscipienda Gallorum alacer ac promptus est animus, sic mollis ac minime resistens ad calamitates perferendas mens eorum est.

20. Eodem fere tempore Publius Crassus, cum in Aquitaniam pervenisset, quae pars, ut ante dictum est, et regionum latitudine et multitudine

hominum est tertia Galliae existimanda, cum intellegeret in iis locis sibi bellum gerendum, ubi paucis ante annis Lucius Valerius Praeconinus legatus exercitu pulso interfectus esset, atque unde Lucius Mallius proconsul impedimentis amissis profugisset, non mediocrem, sibi diligentiam adhibendam intellegebat. Itaque re frumentaria provisa, auxiliis equitatuque comparato, multis praeterea viris fortibus Tolosa et Narbone, quae sunt civitates Galliae provinciae finitimae, [ex his regionibus] nominatim evocatis in Sontiatum fines exercitum introduxit. Cuius adventu cognito Sontiates magnis copiis coactis equitatuque, quo plurimum valebant, in itinere agmen nostrum adorti primum equestre proelium commiserunt, deinde equitatu suo pulso atque insequentibus nostris subito pedestres copias, quas in convalle in insidiis collocaverant, ostenderunt. Hi nostros disiectos adorti proelium renovarunt.

21. Pugnatum est diu atque acriter, cum Sontiates superioribus victoriis freti in sua virtute totius Aquitaniae salutem positam putarent, nostri autem, quid sine imperatore et sine reliquis legionibus adulescentulo duce efficere possent, perspici cuperent: tandem confecti vulneribus hostes terga vertere. Quorum magno numero interfecto Crassus ex itinere oppidum Sontiatum oppugnare coepit. Quibus fortiter resistentibus vineas turreaque egit. Illi alias eruptione temptata, alias cuniculis ad aggerem vineasque actis, cuius rei sunt longe peritissimi Aquitani, propterea quod multis locis apud eos aerariae secturaeque sunt, ubi diligentia nostrorum nihil his

rebus profici posse intellexerunt, legatos ad Crassum mittunt seque in deditionem ut recipiat, petunt. Quare impetrata arma tradere iussi faciunt.

22. Atque in ea re omnium nostrorum intentis animis alia ex parte oppidi Adiatunnus, qui summam imperii tenebat, cum de devotis, quos illi soldurios appellat, quorum haec est condicio, ut omnibus in vita commodis una cum iis fruatur, quorum se amicitiae dediderint, si quid his per vim accidat, aut eundem casum una ferant aut sibi mortem consciscant; neque adhuc hominum memoria repertus est quisquam, qui eo interfecto, cuius se amicitiae devovisset, mori recusaret: cum his Adiatunnus eruptionem facere conatus, clamore ab ea parte munitionis sublato, cum ad arma milites concurrissent vehementerque ibi pugnatum esset, repulsus in oppidum tamen, uti eadem deditionis condicione uteretur, ab Crasso impetravit.

23. Armis obsidibusque acceptis Crassus in fines Vocatium et Tarusatium profectus est. Tum vero barbari commoti, quod oppidum et natura loci et manu munitum paucis diebus, quibus eo ventum erat, expugnatum cognoverant, legatos quoque versum dimittere, coniurare, obsides inter se dare, copias parare coeperunt. Mittuntur etiam ad eas civitates legati, quae sunt citerioris Hispaniae finitimae Aquitaniae: inde auxilia ducesque arcessuntur. Quorum adventu magna cum auctoritate et magna cum hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces vero ii deliguntur, qui una cum Quinto Sertorio omnes annos fuerant summamque scientiam rei mili-

taris habere existimabantur. Hi consuetudine populi Romani loca capere, castra munire, comitatibus nostros intercludere instituunt. Quod ubi Crassus animadvertit, suas copias propter exiguitatem non facile diduci, hostem et vagari et vias obsidere et castris satis praesidii relinquere, ob eam causam minus commode frumentum comitatumque sibi supportari, in dies hostium numerum augeri, non cunctandum existimavit, quin pugna decertaret. Hac re ad consilium delata, ubi omnes idem sentire intellexit, posterum diem pugnae constituit.

24. Prima luce productis omnibus copiis duplici acie instituta, auxiliis in mediam aciem coniectis, quid hostes consilii caperent, exspectabat. Illi, etsi propter multitudinem et veterem belli gloriam paucitatemque nostrorum se tuto dimicaturos existimabant, tamen tutius esse arbitrabantur obsessis viis comitatu intercluso sine ullo vulnere victoria potiri et, si propter inopiam rei frumentariae Romani sese recipere coepissent, impeditos in agmine et sub sarcinis infirmiore animo adoriri cogitabant. Hoc consilio probato ab ducebus, productis Romanorum copiis, sese castris tenebant. Hac re perspecta Crassus cum sua cunctatione [atque opinione timidiore] hostes nostros milites alacriores ad pugandum effecissent, atque omnium voces audirentur, exspectari diutius non oportere, quin ad castra iretur, cohortatus suos omnibus cupientibus ad hostium castra contendit.

25. Ibi cum alii fossas complerent, alii multis telis coniectis defensores vallo munitionibusque de-

pellarent, auxiliaresque, quibus ad pugnam non multum Crassus confidebat, lapidibus telisque subministrandis et ad aggerem caespitibus comportandis speciem atque opinionem pugnantium praeberent, cum item ab hostibus constanter ac non timide pugnaretur, telaque ex loco superiore missa non frustra acciderent, equites circumitis hostium castris Crasso renuntiaverunt, non eadem esse diligentia ab decumana porta castra munita facilemque aditum habere.

26. Crassus equitum praefectos cohortatus, ut magnis praemiis pollicitationibusque suos excitarent, quid fieri velit, ostendit. Illi, ut erat imperatum, eductis iis cohortibus, quae praesidio castris relictas intritae ab labore erant, et longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici possent, omnium oculis mentibusque ad pugnam intentis celeriter ad eas, quas diximus, munitiones pervenerunt atque his prorutis prius in hostium castris constituerunt, quam plane ab his videri aut, quid rei gereretur, cognosci posset. Tum vero clamore ab ea parte audito nostri redintegratis viribus, quod plerumque in spe victoriae accidere consuevit, acrius impugnare coeperunt. Hostes undique circumventi desperatis omnibus rebus se per munitiones deicere et fuga salutem petere intenderunt. Quos equitatus apertissimis campis consecutus ex milium L numero, quae ex Aquitania Cantabrisque convenisse constabat, vix quarta parte relicta, multa nocte se in castra recipit.

27. Hac audita pugna maxima pars Aquitaniae sese Crasso dedit obsidesque ultro misit; quo in

numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Ptianii, Vocates, Tarusates, Elusates, Gates, Ausci, Garumni, Sibuzates, Cocosates; paucae ultimae nationes anni tempore confisae, quod hiems suberat, hoc facere neglexerunt.

28. Eodem fere tempore Caesar, etsi prope exacta iam aestas erat, tamen, quod omni Gallia pacata Morini Menapiique supererant, qui in armis essent neque ad eum umquam legatos de pace mississent, arbitratus id bellum celeriter confici posse, eo exercitum adduxit; qui longe alia ratione ac reliqui Galli bellum gerere coeperunt. Nam quod intellegebant maximas nationes, quae proelio contendissent, pulsas superatasque esse, continentisque silvas ac paludes habebant, eo se suaque omnia contulerunt. Ad quarum initium silvarum cum Caesar pervenisset castraque munire instituisset, neque hostis interim visus esset, dispersis in opere nostris subito ex omnibus partibus silvae evolaverunt et in nostros impetum fecerunt. Nostri celeriter arma ceperunt eosque in silvas reppulerunt et compluribus interfectis longius impeditioribus locis secuti paucos ex suis deperdiderunt.

29. Reliquis deinceps diebus Caesar silvas cedere instituit, et ne quis inermibus imprudentibusque militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiam, quae erat caesa, conversam ad hostem collocabat et pro vallo ad utrumque latum exstruebat. Incredibili celeritate magno spatio paucis diebus confecto, cum iam pecus atque extrema impedimenta ab nostris tenerentur, ipsi densiores silvas

petent, eiusmodi sunt tempestates consecutae, uti opus necessario intermitteretur et continuatione imbrium diutius sub pellibus milites contineri non possent. Itaque vastatis omnibus eorum agris, vicis aedificiisque incensis Caesar exercitum reduxit et in Aulercis Lexoviisque, reliquis item civitatibus, quae proxime bellum fecerant, in hibernis collocavit.

C. IULII CAESARIS DE BELLO GALLICO

LIBER QUARTUS.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. 699.] Usipetes et Tencteri Germani continuo bello accessit a Suebis, quorum mores c. 1—3 describuntur, Rhenum transeunt et Menapios, deinde Eburones Condrusosque aggressi a Caesare castris exiunt. Qui ex gravissima clade evaserant, trans Rhenum ad Sugambros se recipiunt c. 1—15. Ponte facto Caesar Rhenum transgreditur, Sugambros agris devastandis ulciscitur, Ubios a Suebis oppressos liberat, deinde in Galliam redit c. 16—19. Britanniae litoribus a Voluseno exploratis et classe coacta Caesar e Morinis in insulam traicit c. 20—23. Aegre exercitu in terram exposito barbaros semel iterumque vincit c. 24—35; obsidibus imperatis in Galliam redit c. 36. Morini, qui rebellionem fecerant, subiguntur, nec non Messapiorum agri vastantur c. 37, 38.

1. Ea, quae secuta est, hieme, qui fuit annus Gneo Pompeio, Marco Crasso consulibus, Usipetes Germani et item Tencteri magna cum multitudine hominum flumen Rhenum transierunt, non longe a mari, quo Rhenus influit. Causa transeundi fuit, quod ab Suebis complures annos exagitati bello

3 premebantur et agricultura prohibebantur. Sueborum
 gens est longe maxima et bellicosissima Germa-
 4 norum omnium. Hi centum pagos habere dicuntur,
 ex quibus quotannis singula milia armatorum bel-
 5 landi causa ex finibus educunt. Reliqui, qui domi
 manserunt, se atque illos alunt; hi rursus in vicem
 6 anno post in armis sunt, illi domi remanent. Sic
 neque agricultura nec ratio atque usus belli inter-
 7 mittitur. Sed privati ac separati agri apud eos nihil
 est, neque longius anno remanere uno in loco in-
 8 colendi causa licet. Neque multum frumento, sed
 maximam partem lacte atque pecore vivunt, mul-
 9 tumque sunt in venationibus; quae res et cibi ge-
 nere et cotidiana exercitatione et libertate vitae,
 cum a pueris nullo officio aut disciplina assuefacti
 nihil omnino contra voluntatem faciant, et viros alit
 et immani corporum magnitudine homines efficit.
 10 Atque in eam se consuetudinem adduxerunt, ut locis
 frigidissimis neque vestitus praeter pelles haberent
 quicquam, quarum propter exiguitatem magna est
 corporis pars aperta, et lavarentur in fluminibus.

2. Mercatoribus est aditus magis eo, ut, quae
 bello ceperint, quibus vendant habeant, quam quo
 2 ullam rem ad se importari desiderent. Quin etiam
 iumentis, quibus maxime Galli delectantur quaeque
 impenso parant pretio, [Germani] importatis non
 utuntur, sed quae sunt apud eos nata, parva atque
 deformia, haec cotidiana exercitatione summi ut
 3 sint laboris efficiunt. Equestribus proeliis saepe ex
 equis desiliunt ac pedibus proeliantur, equosque
 eodem remanere vestigio assuefecerunt, ad quos se

celeriter, cum usus est, recipiunt; neque eorum
 moribus turpius quicquam aut inertius habetur, quam
 ephippiis uti. Itaque ad quemvis numerum ephip-
 5 piatorum equitum quamvis pauci adire audent.
 Vinum ad se omnino importari non sinunt, quod
 ea re ad laborem ferendum remollescere homines
 atque effeminari arbitrantur.

3. Publice maximam putant esse laudem, quam
 latissime a suis finibus vacare agros: hac re signi-
 ficari magnum numerum civitatum suam vim sus-
 tinere non posse. Itaque una ex parte a Suebis
 circiter milia passuum sescenta agri vacare di-
 cuntur. Ad alteram partem succedunt Ubii, quorum
 fuit civitas ampla atque florens, ut est captus Ger-
 manorum, et paulo, quam sunt eiusdem generis,
 [et ceteri] humaniores, propterea quod Rhenum
 attingunt, multumque ad eos mercatores ventitant,
 et ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus
 assuefacti. Hos cum Suebi multis saepe bellis ex-
 4 perti propter amplitudinem gravitatemque civitatis
 finibus expellere non potuissent, tamen vectigales
 sibi fecerunt ac multo humiliores infirmioresque
 redegerunt.

4. In eadem causa fuerunt Usipetes et Tencteri,
 quos supra diximus, qui complures annos Sueborum
 vim sustinuerunt, ad extremum tamen agris ex-
 pulsus et multis locis Germaniae triennium vagati
 ad Rhenum pervenerunt. Quas regiones Menapii
 incolabant et ad utramque ripam fluminis agros,
 aedificia vicosque habebant, sed tantae multitudinis
 aditu perterriti ex iis aedificiis, quae trans flumen

habuerant, demigraverunt et eis Rhenum dispositis
 4 praesidiis Germanos transire prohibebant. Illi omnia
 experti, cum neque vi contendere propter inopiam
 navium neque clam transire propter custodias Men-
 5 apiorum possent, reverti se in suas sedes regio-
 nesque simulaverunt et tridui viam progressi rursus
 reverterunt atque omni hoc itinere una nocte equi-
 tata confecto inscios inopinantesque Menapios op-
 6 presserunt, qui de Germanorum discessu per ex-
 ploratores certiores facti sine metu trans Rhenum
 7 in suos vicos remigraverant. His interfectis navi-
 busque eorum occupatis, priusquam ea pars Men-
 apiorum, quae citra Rhenum erat, certior fieret, flumen
 transierunt atque omnibus eorum aedificiis occupatis
 reliquam partem hiemis se eorum copiis aluerunt.

5. His de rebus Caesar certior factus et infir-
 mitatem Gallorum veritus, quod sunt in consiliis
 capiendis mobiles et novis plerumque rebus student,
 2 nihil his committendum existimavit. Est enim hoc
 Gallicae consuetudinis, uti et viatores etiam invitos
 consistere cogant et, quid quisque eorum de quaque
 re audierit aut cognoverit, quaerant, et mercatores
 in oppidis vulgus circumsistat quibusque ex regio-
 nibus veniant quasque ibi res cognoverint, pronun-
 3 tiare cogant. His rebus atque auditionibus permoti
 de summis saepe rebus consilia ineunt, quorum eos
 in vestigio poenitere necesse est, cum incertis ru-
 moribus serviant, et plerique ad voluntatem eorum
 ficta respondeant.

6. Qua consuetudine cognita Caesar, ne graviori
 bello occurreret, maturius, quam consuevit, ad

exercitum proficiscitur. Eo cum venisset, ea, quae
 2 fore suspicatus erat, facta cognovit: missas lega-
 3 tiones ab nonnullis civitatibus ad Germanos invi-
 tatosque eos, uti ab Rheno discederent, omniaque,
 quae postulassent, ab se fore parata. Qua spe ad-
 4 ducti Germani latius vagabantur et in fines Ebu-
 ronum et Condusorum, qui sunt Treverorum clientes,
 pervenerant. Principibus Galliae evocatis Caesar ea,
 5 quae cognoverat, dissimulanda sibi existimavit eo-
 rumque animis permulsis et confirmatis equitatuque
 imperato bellum cum Germanis gerere constituit.

7. Re frumentaria comparata equitibusque de-
 lectis iter in ea loca facere coepit, quibus in locis
 esse Germanos audiebat. A quibus cum paucorum
 2 dierum iter abesset, legati ab iis venerunt, quorum
 haec fuit oratio: Germanos neque priores populo
 Romano bellum inferre neque tamen recusare, si
 lacescantur, quin armis contendant, quod Germa-
 norum consuetudo [haec] sit a maioribus tradita,
 quicumque bellum inferant, resistere neque depre-
 cari. Haec tamen dicere: venisse invitos, eiectos
 4 domo; si suam gratiam Romani velint, posse iis
 utiles esse amicos; vel sibi agros attribuant, vel
 patiantur eos tenere, quos armis possederint: sese
 5 unis Suebis concedere, quibus ne dii quidem immor-
 tales pares esse possint; reliquum quidem in terris
 esse neminem, quem non superare possint.

8. Ad haec, quae visum est, Caesar respondit;
 sed exitus fuit orationis: sibi nullam cum iis ami-
 citiam esse posse, si in Gallia remanerent; neque
 2 verum esse, qui suos fines tueri non potuerint,

alienos occupare, neque ullos in Gallia vacare agros, qui dari tantae praesertim multitudini sine iniuria possint; sed licere, si velint, in Ubiorum finibus considerare, quorum sint legati apud se et de Sueborum iniuriis querantur et a se auxilium petant: hoc se Ubiis imperaturum.

9. Legati haec se ad suos relatueros dixerunt et re deliberata post diem tertium ad Caesarem reversuros: interea ne propius se castra moveret, petierunt. Ne id quidem Caesar ab se impetrari posse dixit. Cognoverat enim magnam partem equitatus ab iis aliquot diebus ante praedandi frumentandique causa ad Ambivaritos trans Mosam missam: hos exspectari equites atque eius rei causa moram interponi arbitrabatur.

10. Mosa profluit ex monte Vosego, qui est in finibus Lingonum, et parte quadam ex Rheno recepta, quae appellatur Vacalus, insulam efficit Batavorum, neque longius ab Oceano milibus passuum LXXX in Rhenum influit. Rhenus autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt, et longo spatio per fines Nantuatum, Helvetiorum, Sequanorum, Mediomatricum, Tribocorum, Treverorum citatus fertur et, ubi Oceano appropinquavit, in plures defluit partes multis ingentibusque insulis effectis, quarum pars magna a feris barbarisque nationibus incolitur, ex quibus sunt, qui piscibus atque ovis avium vivere existimantur, multisque capitibus in Oceanum influit.

11. Caesar cum ab hoste non amplius passuum XII milibus abesset, ut erat constitutum, ad eum le-

gati revertuntur; qui in itinere congressi magnopere, ne longius progrediretur, orabant. Cum id non impetrassent, petebant, uti ad eos equites, qui agmen antecessissent, praemitteret eosque pugna prohiberet, sibi que ut potestatem faceret in Ubios legatos mittendi; quorum si principes ac senatus sibi iureiurando fidem fecisset, ea condicione, quae a Caesare ferretur, se usuros ostendebant: ad has res conficiendas sibi tridui spatium daret. Haec omnia, Caesar eodem illo pertinere arbitrabatur, ut tridui mora interposita equites eorum, qui abessent, reverterentur; tamen sese non longius milibus passuum quattuor aquationis causa processurum eo die dixit: huc postero die quam frequentissimi convenirent, ut de eorum postulatis cognosceret. Interim ad praefectos, qui cum omni equitatu antecesserant, mittit qui nuntiarent, ne hostes proelio lacesserent et, si ipsi lacesserentur, sustinerent, quoad ipse cum exercitu propius accessisset.

12. At hostes, ubi primum nostros equites conspexerunt, quorum erat v milium numerus, cum ipsi non amplius octingentos equites haberent, quod ii, qui frumentandi causa ierant trans Mosam, nondum redierant, nihil timentibus nostris, quod legati eorum paulo ante a Caesare discesserant atque is dies indutiis erat ab his petitus, impetu facto celesiter nostros perturbaverunt; rursus resistendibus consuetudine sua ad pedes desiluerunt, suffossis equis compluribusque nostris deiectis reliquos in fugam coniecerunt atque ita perterritos egerunt, ut non prius fuga desisterent, quam in conspectum

3 agminis nostri venissent. In eo proelio ex equitibus
4 nostris interficiuntur quattuor et septuaginta, in his
vir fortissimus Piso Aquitanus, amplissimo genere
natus, cuius avus in civitate sua regnum obtinuerat
5 amicus ab senatu nostro appellatus. Hic cum fratri
intercluso ab hostibus auxilium ferret, illum ex pe-
riculo eripuit, ipse equo vulnerato deiectus, quoad
6 potuit, fortissime restitit; cum circumventus multis
vulneribus acceptis cecidisset, atque id frater, qui
iam proelio excesserat, procul animadvertisset, in-
citato equo se hostibus obtulit atque interfectus est.

13. Hoc facto proelio Caesar neque iam sibi le-
gatos audiendos neque condiciones accipiendas arbi-
trabatur ab iis, qui per dolum atque insidias petita
2 pace ultro bellum intulissent; expectare vero, dum
hostium copiae auferentur equitatusque reverteretur,
3 summae dementiae esse iudicabat, et cognita Gallo-
rum infirmitate, quantum iam apud eos hostes uno
proelio auctoritatis essent consecuti, sentiebat; qui-
bus ad consilia capienda nihil spatii dandum existi-
4 mabat. His constitutis rebus et consilio cum legatis
et quaestore communicato, ne quem diem pugnae
praetermitteret, opportunissima res accidit, quod
postridie eius diei mane eadem et perfidia et simula-
tione usi Germani frequentes omnibus principibus
maioribusque natu adhibitis ad eum in castra vene-
5 runt, simul, ut dicebatur, sui purgandi causa, quod
contra, atque esset dictum et ipsi petissent, proelium
pridie commisissent, simul ut, si quid possent, de
6 indutiis fallendo impetrarent. Quos sibi Caesar obla-
tos gavisus illos retineri iussit; ipse omnes copias

castris eduxit equitatumque, quod recenti proelio
perterritum esse existimabat, agmen subsequi iussit.

14. Acie triplici instituta et celeriter octo milium
itinere confecto prius ad hostium castra pervenit,
quam, quid ageretur, Germani sentire possent. Qui
2 omnibus rebus subito perterriti, et celeritate adven-
tus nostri et discessu suorum, neque consilii habendi
neque arma capiendi spatio dato perturbantur, co-
piae adversus hostem ducere, an castra defendere,
an fuga salutem petere praestaret. Quorum timor
3 cum fremitu et concursu significaretur, milites no-
stri pristini diei perfidia incitati in castra irrupe-
runt. Quo loco qui celeriter arma capere potuerunt,
4 paulisper nostris restiterunt atque inter carros im-
pedimenta proelium commiserunt; at reliqua mul-
5 titudo puerorum mulierumque (nam cum omnibus suis
domo excesserant Rhenumque transierant) passim
fugere coepit; ad quos consecutandos Caesar equi-
tatum misit.

15. Germani post tergum clamore audito, cum
suos interfici viderent, armis abiectis signisque mi-
litaribus relictis se ex castris eiecerunt, et cum
2 ad confluentem Mosae et Rheni pervenissent, reliqua
fuga desperata, magno numero interfecto, reliqui se
in flumen praecipitaverunt atque ibi timore, lassit-
tudine, vi fluminis oppressi perierunt. Nostri ad
3 unum omnes incolumes perpauca vulneratis ex tanti
belli timore, cum hostium numerus capitum ccccxxx
miliu fuisset, se in castra receperunt. Caesar iis,
4 quos in castris retinuerat, discedendi potestatem
fecit. Illi supplicia cruciatusque Gallorum veriti,
5

quorum agros vexaverant, remanere se apud eum velle dixerunt. His Caesar libertatem concessit.

16. Germanico bello confecto multis de causis Caesar statuit sibi Rhenum esse transeundum; quarum illa fuit iustissima, quod, cum videret Germanos tam facile impelli, ut in Galliam venirent, suis quoque rebus eos timere voluit, cum intellegerent et posse et audere populi Romani exercitum Rhenum transire. Accessit etiam, quod illa pars equitatus Usipetum et Tencterorum, quam supra commemoravi praedandi frumentandique causa Mosam transisse neque proelio interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in fines Sugambrorum receperat seque cum iis coniunxerat. Ad quos cum Caesar nuntios misisset, qui postularent, eos, qui sibi Galliaeque bellum intulissent, sibi dederent, responderunt: populi Romani imperium Rhenum finire; si se invito Germanos in Galliam transire non aequum existimaret, cur sui quicquam esse imperii aut potestatis trans Rhenum postularet? Ubii autem, qui uni ex Transrhenanis ad Caesarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant, magnopere orabant, ut sibi auxilium ferret, quod graviter ab Suebis premerentur; vel, si id facere occupationibus rei publicae prohiberetur, exercitum modo Rhenum transportaret: id sibi ad auxilium spemque reliqui temporis satis futurum. Tantum esse nomen atque opinionem eius exercitus Ariovisto pulso et hoc novissimo proelio facto etiam ad ultimas Germanorum nationes, uti opinione et amicitia populi Romani tuti esse possint.

Navium magnam copiam ad transportandum exercitum pollicebantur.

17. Caesar his de causis, quas commemoravi, Rhenum transire decreverat; sed navibus transire neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suae neque populi Romani dignitatis esse statuebat. Itaque, etsi summa difficultas faciendi pontis proponebatur propter latitudinem, rapiditatem altitudinemque fluminis, tamen id sibi contendendum aut aliter non traducendum exercitum existimabat. Rationem pontis hanc instituit. Tigna bina sesquipedalia, paulum ab imo praeacuta, dimensa ad altitudinem fluminis intervallo pedum duorum inter se iungebat. Haec cum machinationibus immissa in flumen defixerat fistucisque adegerat, non sublicae modo directe ad perpendicularum, sed prone ac fastigate, ut secundum naturam fluminis procumberent; his item contraria duo ad eundem modum iuncta intervallo pedum quadragenam ab inferiore parte contra vim atque impetum fluminis conversa statuebat. Haec utraque insuper bipedalibus trabibus immissis, quantum eorum tignorum iunctura distabat, binis utrimque fibulis ab extrema parte distinebantur; quibus disclusis atque in contrariam partem revinctis tanta erat operis firmitudo atque ea rerum natura, ut, quo maior vis aquae se incitavisset, hoc artius illigata tenerentur. Haec directa materia iniecta contextebantur ac longuriis cratibusque consternebantur; ac nihilo secius sublicae et ad inferiorem partem fluminis oblique agebantur, quae pro ariete subiectae et cum omni opere coniunctae vim fluminis

exciperent, et aliae item supra pontem mediocri spatio, ut, si arborum trunci sive naves deiciendi operis essent a barbaris missae, his defensoribus earum rerum vis minueretur, neu ponti nocerent.

18. Diebus decem, quibus materia coepta erat comportari, omni opere effecto exercitus traducitur. Caesar ad utramque partem pontis firmo praesidio relicto in fines Sugamborum contendit. Interim a compluribus civitatibus ad eum legati veniunt; quibus pacem atque amicitiam petentibus liberaliter respondit obsidesque ad se adduci iubet. Sugambri ex eo tempore, quo pons institui coeptus est, fuga comparata hortantibus iis, quos ex Tencteris atque Usipetibus apud se habebant, finibus suis excesserant suaque omnia exportaverant seque in solitudinem ac silvas abdiderant.

19. Caesar paucos dies in eorum finibus moratus omnibus vicis aedificiisque incensis frumentisque succisis se in fines Ubiorum recepit atque iis auxilium suum pollicitus, si ab Suebis premerentur, haec ab iis cognovit: Suebos, posteaquam per exploratores pontem fieri comperissent, more suo concilio habito nuntios in omnes partes dimississe, uti de oppidis demigrarent, liberos, uxores suaque omnia in silvis deponerent, atque omnes, qui arma ferre possent, unum in locum convenirent; hunc esse delectum medium fere regionum earum, quas Suebi obtinerent; hic Romanorum adventum expectare atque ibi decertare constituisse. Quod ubi Caesar comperit, omnibus rebus iis confectis, quarum rerum causa traducere exercitum

constituerat, ut Germanis metum iniceret, ut Sugambros ulcisceretur, ut Ubios obsidione liberaret, diebus omnino decem et octo trans Rhenum consumptis, satis et ad laudem et ad utilitatem profectum arbitratus, se in Galliam recepit pontemque rescidit.

20. Exigua parte aestatis reliqua Caesar, etsi in his locis, quod omnis Gallia ad septentriones vergit, maturae sunt hiemes, tamen in Britanniam proficisci contendit, quod omnibus fere Gallicis bellis hostibus nostris inde subministrata auxilia intellegebat et, si tempus anni ad bellum gerendum deficeret, tamen magno sibi usui fore arbitrabatur, si modo insulam adisset et genus hominum perspexisset, loca, portus, aditus cognovisset; quae omnia fere Gallis erant incognita. Neque enim temere praeter mercatores illo adit quisquam, neque iis ipsis quicquam praeter oram maritimam atque eas regiones, quae sunt contra Gallias, notum est. Itaque vocatis ad se undique mercatoribus neque quanta esset insulae magnitudo, neque quae aut quantae nationes incolerent, neque quem usum belli haberent aut quibus institutis uterentur, neque qui essent ad maiorum navium multitudinem idonei portus, reperire poterat.

21. Ad haec cognoscenda, priusquam periculum faceret, idoneum esse arbitratus Gaium Volusenum cum navi longa praemittit. Huic mandat, ut exploratis omnibus rebus ad se quam primum revertatur. Ipse cum omnibus copiis in Morinos proficiscitur, quod inde erat brevissimus in Britanniam traiectus.

4 Huc naves undique ex finitimis regionibus et quam
 superiore aestate ad Veneticum bellum effecerat
 5 classem iubet convenire. Interim consilio eius cog-
 nito et per mercatores perlato ad Britannos a
 compluribus insulae civitatibus ad eum legati ve-
 niunt, qui polliceantur obsides dare atque imperio
 6 populi Romani obtemperare. Quibus auditis libera-
 liter pollicitus hortatusque, ut in ea sententia per-
 manerent, eos domum remittit et cum iis una Com-
 7 mium, quem ipse Atrebatibus superatis regem ibi
 constituerat, cuius et virtutem et consilium probabat
 et quem sibi fidelem esse arbitrabatur, cuiusque
 auctoritas in his regionibus magni habebatur, mittit.
 8 Huic imperat, quas possit, adeat civitates hortetur-
 que, ut populi Romani fidem sequantur, seque ce-
 9 leriter eo venturum nuntiet. Volusenus perspectis
 regionibus omnibus, quantum ei facultatis dari po-
 tuit, qui navi egredi ac se barbaris committere non
 auderet, quinto die ad Caesarem revertitur quaeque
 ibi perspexisset, renuntiat.

22. Dum in his locis Caesar navium paran-
 darum causa moratur, ex magna parte Morinorum
 ad eum legati venerunt, qui se de superioris tem-
 poris consilio excusarent, quod homines barbari et
 nostrae consuetudinis imperiti bellum populo Romano
 fecissent, seque ea, quae imperasset, facturos polli-
 2 cerentur. Hoc sibi Caesar satis opportune accidisse
 arbitratus, quod neque post tergum hostem relinquere
 volebat neque belli gerendi propter anni tempus
 facultatem habebat neque has tantularum rerum
 occupationes Britanniae anteponendas iudicabat,

magnum iis numerum obsidum imperat. Quibus
 adductis eos in fidem recepit. Navibus circiter
 LXXX onerariis coactis constratisque, quot satis esse
 ad duas transportandas legiones existimabat, quod
 praeterea navium longarum habebat, quaestori, le-
 gatis praefectisque distribuit. Huc accedebant XVIII
 4 onerariae naves, quae ex eo loco ab milibus pas-
 suum octo vento tenebantur, quo minus in eundem
 portum venire possent: has equitibus distribuit.
 Reliquum exercitum Quinto Titurio Sabino et Lucio
 5 Aurunculeio Cottae legatis in Menapios atque in
 eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati
 non venerant, ducendum dedit; Publium Sulpicium
 6 Rufum legatum cum eo praesidio, quod satis esse
 arbitrabatur, portum tenere iussit.

23. His constitutis rebus nactus idoneam ad
 navigandum tempestatem tertia fere vigilia solvit
 equitesque in ulteriorem portum progredi et naves
 conscendere et se sequi iussit. A quibus cum paulo
 2 tardius esset administratum, ipse hora circiter diei
 quarta cum primis navibus Britanniam attigit atque
 ibi in omnibus collibus expositas hostium copias
 armatas conspexit. Cuius loci haec erat natura,
 3 atque ita montibus anguste mare continebatur, uti
 ex locis superioribus in litus telum adigi posset.
 Hunc ad egrediendum nequaquam idoneum locum
 4 arbitratus, dum reliquae naves eo convenirent, ad
 horam nonam in ancoris exspectavit. Interim legatis
 5 tribunisque militum convocatis et quae ex Voluseno
 cognosset, et quae fieri vellet, ostendit monuitque,
 ut rei militaris ratio, maxime ut maritimae res

postularent, ut quae celerem atque instabilem motum haberent, ad nutum et ad tempus omnes res ab iis administrarentur. His dimissis et ventum et aestum uno tempore nactus secundum dato signo et sublatis ancoris circiter milia passuum septem ab eo loco progressus aperto ac plano litore naves constituit.

24. At barbari, consilio Romanorum cognito, praemisso equitatu et essedariis, quo plerumque genere in proeliis uti consuerunt, reliquis copiis subsecuti nostros navibus egredi prohibebant. Erat ob has causas summa difficultas, quod naves propter magnitudinem nisi in alto constitui non poterant, militibus autem ignotis locis, impeditis manibus, magno et gravi onere armorum oppressis simul et de navibus desiliendum et in fluctibus consistendum et cum hostibus erat pugnandum, cum illi aut ex arido aut paulum in aquam progressi omnibus membris expeditis, notissimis locis audacter tela conicerent et equos insuefactos incitarent. Quibus rebus nostri perterriti atque huius omnino generis pugnae imperiti non eadem alacritate ac studio, quo in pedestribus uti proeliis consueverant, nitebantur.

25. Quod ubi Caesar animadvertit, naves longas, quarum et species erat barbaris inusitatior et motus ad usum expeditior, paulum removeri ab onerariis navibus et remis incitari et ad latus apertum hostium constitui atque inde fundis, sagittis, tormentis hostes propelli ac submoveri iussit; quae res magno usui nostris fuit. Nam et navium figura et remorum motu et inusitato genere tormentorum permoti

barbari constiterunt ac paulum modo pedem retulerunt. Atque nostris militibus cunctantibus, maxime propter altitudinem maris, qui decimae legionis aquilam ferebat, contestatus deos, ut ea res legioni feliciter eveniret: 'desilite', inquit, 'milites, nisi vultis aquilam hostibus prodere: ego certe meum rei publicae atque imperatori officium praestitero.' Hoc cum voce magna dixisset, se ex navi proiecit atque in hostes aquilam ferre coepit. Tum nostri cohortati inter se, ne tantum dedecus admitteretur, universi ex navi desiluerunt. Hos item ex proximis navibus cum conspexissent, subsecuti hostibus appropinquarunt.

26. Pugnatum est ab utrisque acriter. Nostri tamen, quod neque ordines servare neque firmiter insistere neque signa subsequi poterant, atque alia ex navi, quibuscumque signis occurrerat, se aggregabat, magnopere perturbantur; hostes vero notis omnibus vadis, ubi ex litore aliquos singulares ex navi egredientes conspexerant, incitatis equis impeditos adoriebantur, plures paucos circumstantabant, alii ab latere aperto in universos tela coniciebant. Quod cum animadvertisset Caesar, scaphas longarum navium, item speculatoria vavigia militibus compleri iussit et, quos laborantes conspexerat, his subsidia submittebat. Nostri, simul in arido constiterunt, suis omnibus consecutis in hostes impetum fecerunt atque eos in fugam dederunt, neque longius prosequi potuerunt, quod equites cursum tenere atque insulam capere non potuerant. Hoc unum ad pristinam fortunam Caesari defuit.

27. Hostes proelio superati, simul atque se ex fuga receperunt, statim ad Caesarem legatos de pace miserunt; obsides daturos quaeque imperasset facturos esse polliciti sunt. Una cum his legatis Cominius Atrebas venit, quem supra demonstraveram a Caesare in Britanniam praemisum. Hunc illi e navi egressum, cum ad eos oratoris modo Caesaris mandata deferret, comprehenderant atque in vincula coniecerant, tum proelio facto remiserunt et in petenda pace eius rei culpam in multitudinem coniecerunt et propter imprudentiam ut ignosceretur, petiverunt. Caesar questus, quod, cum ultro in continentem legatis missis pacem ab se petissent, bellum sine causa intulissent, ignoscere imprudentiae dixit obsidesque imperavit; quorum illi partem statim dederunt, partem ex longinquo locis arcescitam paucis diebus sese daturos dixerunt. Interea suos remigrare in agros iusserunt, principesque undique convenire et se civitatesque suas Caesari commendare coeperunt.

28. His rebus pace confirmata post diem quartum, quam est in Britanniam ventum, naves XVIII, de quibus supra demonstratum est, quae equites sustulerant, ex superiore portu leni vento solverunt. Quae cum appropinquarent Britanniae et ex castris viderentur, tanta tempestas subito coorta est, ut nulla earum cursum tenere posset, sed aliae eodem, unde erant profectae, referrentur, aliae ad inferiorem partem insulae, quae est propius solis occasum, magno sui cum periculo deicerentur; quae tamen ancoris iactis cum fluctibus complerentur, neces-

sario adversa nocte in altum provectae continentem petierunt.

29. Eadem nocte accidit, ut esset luna plena, qui dies maritimos aestus maximos in Oceano efficere consuevit, nostrisque id erat incognitum. Ita uno tempore et longas naves, quibus Caesar exercitum transportandum curaverat quasque in aridum subduxerat, aestus compleverat, et onerarias, quae ad ancoras erant deligatae, tempestas afflictabat, neque ulla nostris facultas aut administrandi aut auxiliandi dabatur. Compluribus navibus fractis reliquae cum essent funibus, ancoris reliquisque armamentis amissis ad navigandum inutiles, magna, id quod necesse erat accidere, totius exercitus perturbatio facta est. Neque enim naves erant aliae, quibus reportari possent, et omnia deerant, quae ad reficiendas naves erant usui, et, quod omnibus constabat hiemari in Gallia oportere, frumentum his in locis in hiemem provisum non erat.

30. Quibus rebus cognitis principes Britanniae, qui post proelium ad Caesarem convenerant, inter se collocti, cum equites et naves et frumentum Romanis deesse intellegerent et paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent, quae hoc erant etiam angustiora, quod sine impedimentis Caesar legiones transportaverat, optimum factu esse duxerunt, rebellionem factam frumento comaeatque nostros prohibere et rem in hiemem producere, quod his superatis aut reditu interclusis neminem postea belli inferendi causa in Britanniam transiturum confidebant. Itaque rursus coniuratione facta paulatim ex

castris discedere ac suos clam ex agris deducere coeperunt.

31. At Caesar, etsi nondum eorum consilia cognoverat, tamen et ex eventu navium suarum et ex eo, quod obsides dare intermiserant, fore id, quod accidit, suspicabatur. Itaque ad omnes casus subsidia comparabat. Nam et frumentum ex agris cotidie in castra conferebat et quae gravissime afflictae erant naves, earum materia atque aere ad reliquas reficiendas utebatur et quae ad eas res erant usui, ex continenti comportari iubebat. Itaque, cum summo studio a militibus administraretur, XII navibus amisis, reliquis ut navigari commode posset, effecit.

32. Dum ea geruntur, legione ex consuetudine una frumentatum missa, quae appellabatur septima, neque ulla ad id tempus belli suspicione interposita, cum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in castra ventitaret, ii, qui pro portis castrorum in statione erant, Caesari nuntiaverunt pulverem maiorem, quam consuetudo ferret, in ea parte videri, quam in partem legio iter fecisset. Caesar id, quod erat, suspicatus, aliquid novi a barbaris initum consilii, cohortes, quae in stationibus erant, secum in eam partem proficisci, ex reliquis duas in stationem cohortes succedere, reliquas armari et confestim sese subsequi iussit. Cum paulo longius a castris processisset, suos ab hostibus premi atque aegre sustinere et conferta legione ex omnibus partibus tela conici animadvertit. Nam quod omni ex reliquis partibus demesso frumento pars una erat reliqua,

suspicati hostes, huc nostros esse venturos, noctu in silvis delituerant; tum dispersos depositis armis in metendo occupatos subito adorti, paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbaverant, simul equitatu atque essedis circumdederant.

33. Genus hoc est ex essedis pugnae. Primo per omnes partes perequitant et tela coniciunt atque ipso terrore equorum et strepitu rotarum ordines plerumque perturbant, et cum se inter equitum turmas insinuaverunt, ex essedis desiliunt et pedibus proeliantur. Aurigae interim paulatim ex proelio excedunt atque ita currus collocant, ut, si illi a multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. Ita mobilitatem equitum, stabilitatem peditum in proeliis praestant, ac tantum usu cotidiano et exercitatione efficiunt, uti in declivi ac praecipiti loco incitatos equos sustinere et brevi moderari ac flectere et per temonem percurrere et in iugo insistere et se inde in currus citissime recipere consuerint.

34. Quibus rebus perturbatis nostris [novitate pugnae] tempore opportunissimo Caesar auxilium tulit: namque eius adventu hostes constiterunt, nostri se ex timore receperunt. Quo facto ad lacessendum et ad committendum proelium alienum esse tempus arbitratus suo se loco continuit et brevi tempore intermisso in castra legiones reduxit. Dum haec geruntur, nostris omnibus occupatis, qui erant in agris reliqui, discesserunt. Secutae sunt continuos complures dies tempestates, quae et nostros in castris continerent et hostem a pugna prohiberent. Interim

barbari nuntios in omnes partes dimiserunt paucitatemque nostrorum militum suis praedicaverunt et, quanta praedae faciendae atque in perpetuum sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstraverunt. His rebus celeriter magna multitudo peditatus equitatusque coacta ad castra venerunt.

35. Caesar, etsi idem, quod superioribus diebus acciderat, fore videbat, ut, si essent hostes pulsī, celeritate periculum effugerent, tamen nactus equites circiter xxx, quos Commius Atrebas, de quo ante dictum est, secum transportaverat, legiones in acie pro castris constituit. Commisso proelio diutius nostrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt ac terga verterunt. Quos tanto spatio secuti, quantum cursu et viribus efficere potuerunt, complures ex iis occiderunt, deinde omnibus longe lateque aedificiis incensis se in castra receperunt.

36. Eodem die legati ab hostibus missi ad Caesarem de pace venerunt. His Caesar numerum obsidum, quem ante imperaverat, duplicavit eosque in continentem adduci iussit, quod propinqua die aequinoctii infirmis navibus hiemi navigationem subiciendam non existimabat. Ipse idoneam tempestatem nactus paulo post mediam noctem naves solvit; quae omnes incolumes ad continentem pervenerunt; sed ex iis onerariae duae eosdem, quos reliqui, portus capere non potuerunt et paulo infra delatae sunt.

37. Quibus ex navibus cum essent expositi milites circiter trecenti atque in castra contenderent, Morini, quos Caesar in Britanniam proficiscens pa-

catos reliquerat, spe praedae adducti primo non ita magno suorum numero circumsteterunt ac, si sese interfici nollent, arma ponere iusserunt. Cum illi orbe facto sese defenderent, celeriter ad clamorem hominum circiter milia sex convenerunt. Qua re nuntiata Caesar omnem ex castris equitatum suis auxilio misit. Interim nostri milites impetum hostium sustinuerunt atque amplius horis quattuor fortissime pugnauerunt et paucis vulneribus acceptis complures ex his occiderunt. Postea vero quam equitatus noster in conspectum venit, hostes abiectis armis terga verterunt magnusque eorum numerus est occisus.

38. Caesar postero die Titum Labienum legatum cum iis legionibus, quas ex Britannia reduxerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, misit. Qui cum propter siccitates paludum, quo se reciperent, non haberent, quo superiore anno perfugio fuerant usi, omnes fere in potestatem Labieni pervenerunt. Atque Q. Titurius et L. Cotta legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis, aedificiis incensis, quod Menapii se omnes in densissimas silvas abdiderant, se ad Caesarem receperunt. Caesar in Belgis omnium legionum hiberna constituit. Eo duae omnino civitates ex Britannia obsides miserunt, reliquae neglexerunt. His rebus gestis ex litteris Caesaris dierum viginti supplicatio a senatu decreta est.

C. IULII CAESARIS
DE BELLO GALLICO

LIBER QUINTUS.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. 700.] Dum ex Caesaris iussu magna classis in Gallia instruitur, ipse in Illyricum profectus Pirustas obsidibus imperatis cohibet c. 1. In Galliam reversus, postquam Treverorum turbas composuit et interfecto Dumnorige Aeduos coereuit c. 2—7, iterum in Britanniam exercitum transmittit c. 8—11. Quae sit Britanniae incolarumque natura atque indoles, exponitur c. 12—14. Devictis qui citra ultraque Tamesim accolunt c. 15—22, in Galliam revertitur. Plerisque Gallis a Caesare deficientibus legati Sabinus et Cotta cum legione ab Eburonibus circumventi caeduntur c. 23—37. Victor Ambiorix Aduatucos et Nervios sibi adiungit et Q. Ciceronis castra graviter oppugnat c. 38—48. Caesaris adventu hostes ab obsidione deterrentur, deinde proelio facto proffigantur c. 49—51. Senones nihilominus et Treveri res novas moliantur; sed interfecto Indutiomaro res paulum pacantur c. 52—58.

1. L. Domitio, Ap. Claudio consulibus discedens ab hibernis Caesar in Italiam, ut quotannis facere consuerat, legatis imperat, quos legionibus

praefecerat, uti, quam plurimas possent, hieme naves aedificandas veteresque reficiendas curarent. Earum modum formamque demonstrat. Ad celeritatem onerandi subductionesque paulo facit humiliores, quam quibus in nostro mari uti consuevimus, atque id eo magis, quod propter crebras commutationes aestuum minus magnos ibi fluctus fieri cognoverat; ad onera ac multitudinem iumentorum transportandam paulo latiores, quam quibus in reliquis utimur maribus. Has omnes actuaras imperat fieri, quam ad rem multum humilitas adiuvat. Ea, quae sunt usui ad armandas naves, ex Hispania apportari iubet. Ipse conventibus Galliae citerioris peractis in Illyricum proficiscitur, quod a Pirustis finitimam partem provinciae incursionibus vastari audiebat. Eo cum venisset, civitatibus milites imperat certumque in locum convenire iubet. Qua re nuntiata Pirustae legatos ad eum mittunt, qui doceant nihil earum rerum publico factum consilio, seseque paratos esse demonstrant omnibus rationibus de iniuriis satisfacere. Percepta orationes eorum Caesar obsides imperat eosque ad certam diem adduci iubet; nisi ita fecerint, sese bello civitatem persecuturum demonstrat. Iis ad diem adductis, ut imperaverat, arbitros inter civitates dat, qui litem aestiment poenamque constituent.

2. His confectis rebus conventibusque peractis in citeriorem Galliam revertitur atque inde ad exercitum proficiscitur. Eo cum venisset, circuitis omnibus hibernis singulari militum studio in summa omnium rerum inopia circiter sescentas eius generis,

cuius supra demonstravimus, naves et longas XXVIII invenit instructas neque multum abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possint. Collaudatis militibus atque iis, qui negotio praefuerant, quid fieri velit, ostendit atque omnes ad portum Itium convenire iubet, quo ex portu commodissimum in Britanniam traiectum esse cognoverat, circiter milium passuum XXX [transmissum] a continenti: huic rei quod satis esse visum est militum reliquit. Ipse cum legionibus expeditis IIII et equitibus DCCC in fines Treverorum proficiscitur, quod hi neque ad concilia veniebant neque imperio parebant Germanosque Transrhenanos sollicitare dicebantur.

3. Haec civitas longe plurimum totius Galliae equitatu valet magnasque habet copias peditum Rhenumque, ut supra demonstravimus, tangit. In ea civitate duo de principatu inter se contendebant, Indutiomarus et Cingetorix; e quibus alter, simul atque de Caesaris legionumque adventu cognitum est, ad eum venit, se suosque omnes in officio futuros neque ab amicitia populi Romani defecturos confirmavit, quaeque in Treveris gererentur ostendit. At Indutiomarus equitatum peditatumque cogere iisque, qui per aetatem in armis esse non poterant, in silvam Arduennam abditis, quae ingenti magnitudine per medios fines Treverorum a flumine Rheno ad initium Remorum pertinet, bellum parare instituit. Sed posteaquam nonnulli principes ex ea civitate et familiaritate Cingetorigis adducti et adventu nostri exercitus perterriti ad Caesarem venerunt et de suis privatim rebus ab eo petere coeperunt,

quoniam civitati consulere non possent, veritus, ne ab omnibus desereretur, Indutiomarus legatos ad Caesarem mittit: sese idcirco ab suis discedere atque ad eum venire noluisse, quo facilius civitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis discessu plebs propter imprudentiam laberetur; itaque esse civitatem in sua potestate, seseque, si Caesar permitteret, ad eum in castra venturum, suas civitatisque fortunas eius fidei permissurum.

4. Caesar, etsi intellegebat, qua de causa ea dicerentur, quaeque eum res ab instituto consilio deterreret, tamen, ne aetatem in Treveris consumere cogeretur omnibus ad Britannicum bellum rebus comparatis, Indutiomarum ad se cum CC obsidibus venire iussit. His adductis, in iis filio pro- pinquisque eius omnibus, quos nominatim evocaverat, consolatus Indutiomarum hortatusque est, uti in officio maneret; nihilo tamen secius principibus Treverorum ad se convocatis hos singillatim Cingetorigi conciliavit, quod cum merito eius a se fieri intellegebat, tum magni interesse arbitrabatur eius auctoritatem inter suos quam plurimum valere, cuius tam egregiam in se voluntatem perspexisset. Id tulit factum graviter Indutiomarus, suam gratiam inter suos minui, et, qui iam ante inimico in nos animo fuisset, multo gravius hoc dolore exarsit.

5. His rebus constitutis Caesar ad portum Itium cum legionibus pervenit. Ibi cognoscit LX naves, quae in Meldis factae erant, tempestate reiectas cursum tenere non potuisse atque eodem, unde erant profectae, revertisse; reliquas paratas ad

navigandum atque omnibus rebus instructas invenit.
 3 Eodem equitatus totius Galliae convenit numero
 milium quattuor principesque ex omnibus civitati-
 4 bus; ex quibus perpaucos, quorum in se fidem per-
 spexerat, relinquere in Gallia, reliquos obsidum loco
 secum ducere decreverat, quod, cum ipse abesset,
 motum Galliae verebatur.

6. Erat una cum ceteris Dumnorix Aeduus, de
 quo ante ab nobis dictum est. Hunc secum habere
 in primis constituerat, quod eum cupidum rerum
 novarum, cupidum imperii, magni animi, magnae
 2 inter Gallos auctoritatis cognoverat. Accedebat huc,
 quod in concilio Aeduorum Dumnorix dixerat, sibi
 a Caesare regnum civitatis deferri; quod dictum
 Aedui graviter ferebant neque recusandi aut depre-
 candi causa legatos ad Caesarem mittere audebant.
 Id factum ex suis hospitibus Caesar cognoverat.
 3 Ille omnibus primo precibus petere contendit, ut in
 Gallia relinqueretur, partim, quod insuetus navigandi
 mare timeret, partim, quod religionibus impediri sese
 4 diceret. Posteaquam id obstinate sibi negari vidit,
 omni spe impetrandi adempta principes Galliae solli-
 citare, sevocare singulos hortarique coepit, uti in
 5 continenti remanerent; metu territare: non sine
 causa fieri, ut Gallia omni nobilitate spoliaretur;
 id esse consilium Caesaris, ut, quos in conspectu
 Galliae interficere vereretur, hos omnes in Britan-
 6 niam traductos necaret; fidem reliquis interponere,
 iusiurandum poscere, ut, quod esse ex usu Galliae
 intellexissent, communi consilio administrarent. Haec
 a compluribus ad Caesarem deferebantur.

7. Qua re cognita Caesar, quod tantum civitati
 Aeduae dignitatis tribuebat, coercendum atque de-
 terrendum, quibuscumque rebus posset, Dumnorigem
 statuebat; quod longius eius amentiam progredi vi-
 2 debat, prospiciendum, ne quid sibi ac rei publicae
 nocere posset. Itaque dies circiter xxv in eo loco
 commoratus, quod Corus ventus navigationem impe-
 diebat, qui magnam partem omnis temporis in his
 locis flare consuevit, dabat operam, ut in officio
 Dumnorigem contineret, nihilo tamen secius omnia
 eius consilia cognosceret; tandem idoneam nactus
 4 tempestatem milites equitesque conscendere in naves
 iubet. At omnium impeditis animis Dumnorix cum
 equitibus Aeduorum a castris insciente Caesare
 domum discedere coepit. Qua re nuntiata Caesar
 intermissa profectioe atque omnibus rebus post-
 positis magnam partem equitatus ad eum insequen-
 dum mittit retrahique imperat; si vim faciat neque
 7 pareat, interfici iubet, nihil hunc se absente pro
 sano facturum arbitratus, qui praesentis imperium
 neglexisset. Ille iam revocatus resistere ac se manu
 8 defendere suorumque fidem implorare coepit saepe
 clamitans liberum se liberaeque esse civitatis. Illi,
 9 ut erat imperatum, circumstant hominem atque
 interficiunt; at equites Aedui ad Caesarem omnes
 revertuntur.

8. His rebus gestis Labieno in continente cum
 tribus legionibus et equitum milibus duobus relicto,
 ut portus tueretur et rem frumentariam provideret,
 quaeque in Gallia gererentur, cognosceret consilium-
 que pro tempore et pro re caperet, ipse cum quinque

legionibus et pari numero equitum, quem in continenti reliquerat, ad solis occasum naves solvit et leni Africo proventus media circiter nocte vento intermisso cursum non tenuit et longius delatus aestu orta luce sub sinistra Britanniam relictam conspexit. Tum rursus aestus commutationem secutus remis contendit, ut eam partem insulae caperet, qua optimum esse egressum superiore aestate cognoverat. Qua in re admodum fuit militum virtus laudanda, qui vectoriis gravibusque navigiis non intermisso remigandi labore longarum navium cursum adaequarunt. Accessum est ad Britanniam omnibus navibus meridiano fere tempore, neque in eo loco hostis est visus; sed, ut postea Caesar ex captivis cognovit, cum magnae manus eo convenissent, multitudinæ navium perterritæ, quæ cum annotinis privatisque, quas sui quisque commodi fecerat, amplius octingentæ uno erant visæ tempore, a litore discesserant ac se in superiora loca abdiderant.

9. Caesar exposito exercitu et loco castris idoneo capto, ubi ex captivis cognovit, quo in loco hostium copiae consedissent, cohortibus decem ad mare relictis et equitibus trecentis, qui praesidio navibus essent, de tertia vigilia ad hostes contendit, eo minus veritus navibus, quod in litore molli atque aperto deligatas ad ancoram relinquebat, et praesidio navibus Quintum Atrium praefecit. Ipse noctu progressus milia passuum circiter XII hostium copias conspicatus est. Illi equitatu atque essedis ad flumen progressi ex loco superiore nostros prohibere

et proelium committere coeperunt. Repulsi ab equitatu se in silvas abdiderunt locum nacti egregie et natura et opere munitum, quem domestici belli, ut videbatur, causa iam ante praeparaverant; nam crebris arboribus succisis omnes introitus erant praeclusi. Ipsi ex silvis rari propugnabant nostrosque intra munitiones ingredi prohibebant. At milites legionis septimæ testudine facta et aggere ad munitiones adiecto locum ceperunt eosque ex silvis expulerunt paucis vulneribus acceptis. Sed eos fugientes longius Caesar prosequi vetuit, et quod loci naturam ignorabat, et quod magna parte diei consumpta munitioni castrorum tempus relinqui volebat.

10. Postridie eius diei mane tripertito milites equitesque in expeditionem misit, ut eos, qui fugerant, persequerentur. His aliquantum itineris progressis, cum iam extremi essent in prospectu, equites a Quinto Atrio ad Caesarem venerunt, qui nuntiarent, superiore nocte maxima coorta tempestate prope omnes naves afflictas atque in litore eiectas esse, quod neque ancorae funesque subsisterent, neque nautae gubernatoresque vim tempestatis pati possent; itaque ex eo concursu navium magnum esse incommodum acceptum.

11. His rebus cognitis Caesar legiones equitatumque revocari atque in itinere resistere iubet, ipse ad naves revertitur; eadem fere, quæ ex nuntiis litterisque cognoverat, coram perspicit, sic ut amissis circiter XL navibus reliquæ tamen refici posse magno negotio viderentur. Itaque ex legionibus fabros deligit et ex continenti alios arcessi

4iubet; Labieno scribit, ut, quam plurimas possit,
 5iis legionibus, quae sunt apud eum, naves instituat.
 6Ipse, etsi res erat multae operae ac laboris, tamen
 7commodissimum esse statuit, omnes naves subduci
 8et cum castris una munitione coniungi. In his rebus
 9circiter dies X consumit ne nocturnis quidem tem-
 10poribus ad laborem militum intermissis. Subductis
 11navibus castrisque egregie munitis easdem copias,
 12quas ante, praesidio navibus reliquit, ipse eodem,
 13unde redierat, proficiscitur. Eo cum venisset, ma-
 14iores iam undique in eum locum copiae Britannorum
 15convenerant summa imperii bellicae administrandi
 16communi consilio permissa Cassivellauno; cuius fines
 17a maritimis civitatibus flumen dividit, quod appel-
 18latur Tamesis, a mari circiter milia passuum LXXX.
 19Huic superiore tempore cum reliquis civitatibus con-
 20tinentia bella intercesserant; sed nostro adventu
 21permoti Britanni hunc toti bello imperioque prae-
 22fecerant.

12. Britanniae pars interior ab iis incolitur,
 2quos natos in insula ipsa memoria proditum dicunt,
 3maritima pars ab iis, qui praedae [ae belli infe-
 4rendi] causa ex Belgio transierant (qui omnes fere
 5iis nominibus civitatum appellantur, quibus orti ex
 6civitatis eo pervenerunt) et bello illato ibi per-
 7manserunt atque agros colere coeperunt. Hominum
 8est infinita multitudo creberrimaeque aedificia fere
 9Gallicis consimilia, pecorum magnus numerus. Ut-
 10untur aut aere [aut nummo aureo] aut taleis ferreis
 11ad certum pondus examinatis pro nummo. Nascitur
 12ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in

maritimis ferrum, sed eius exigua est copia; aere
 utuntur importato. Materia cuiusque generis ut in
 Gallia est praeter fagum atque abietem. Leporem
 et gallinam et anserem gustare fas non putant; haec
 tamen alunt animi voluptatisque causa. Loca sunt
 temperatiora quam in Gallia, remissionibus frigoribus.

13. Insula natura triquetra, cuius unum latus
 est contra Galliam. Huius lateris alter angulus, qui
 est ad Cantium, quo fere omnes ex Gallia naves
 appellantur, ad orientem solem, inferior ad meri-
 diem spectat. Hoc pertinet circiter milia passuum
 quingenta. Alterum vergit ad Hispaniam atque occi-
 dentem solem; qua ex parte est Hibernia, dimidio
 minor, ut existimatur, quam Britannia, sed pari
 spatio transmissus atque ex Gallia est in Britanniam.
 In hoc medio cursu est insula, quae appellatur Mona;
 complures praeterea minores subiectae insulae existi-
 mantur; de quibus insulis nonnulli scripserunt dies
 continuos triginta sub bruma esse noctem. Nos nihil
 de eo percontationibus reperiebamus, nisi certis ex
 aqua mensuris breviores esse quam in continenti
 noctes videbamus. Huius est longitudo lateris, ut
 fert illorum opinio, septingentorum milium. Tertium
 est contra septentriones; cui parti nulla est obiecta
 terra, sed eius angulus lateris maxime ad Germa-
 niam spectat. Hoc milia passuum octingenta in lon-
 gitudinem esse existimatur. Ita omnis insula est in
 circuitu vicies centum milium passuum.

14. Ex his omnibus longe sunt humanissimi,
 qui Cantium incolunt, quae regio est maritima omnis,
 neque multum a Gallica differunt consuetudine. In-

teriores plerique frumenta non serunt, sed lacte et carne vivunt pellibusque sunt vestiti. Omnes vero se Britanni vitro inficiunt, quod caeruleum efficit colorem, atque hoc horridiores sunt in pugna aspectu; capilloque sunt promisso atque omni parte corporis rasa praeter caput et labrum superius. Uxores habent deni duodenique inter se communes et maxime fratres cum fratribus parentesque cum liberis; sed qui sunt ex his nati, eorum habentur liberi, quo primum virgo quaeque deducta est.

15. Equites hostium essedariique acriter proelio cum equitatu nostro in itinere conflixerunt, tamen ut nostri omnibus partibus superiores fuerint atque eos in silvas collesque compulerint; sed compluribus interfectis cupidius insecuti nonnullos ex suis amiserunt. At illi intermisso spatio imprudentibus nostris atque occupatis in munitione castrorum subito se ex silvis eiecerunt impetuque in eos facto, qui erant in statione pro castris collocati, acriter pugnaverunt, duabusque missis subsidio cohortibus a Caesare atque his primis legionum duarum, cum haec perexiguo intermisso loci spatio inter se constitissent, novo genere pugnae perterritis nostris per medios audacissime perruperunt seque inde incolumes receperunt. Eo die Quintus Laberius Durus, tribunus militum, interficitur. Illi pluribus submissis cohortibus repelluntur.

16. Toto hoc in genere pugnae, cum sub oculis omnium ac pro castris dimicaretur, intellectum est nostros propter gravitatem armorum, quod neque insequi cedentes possent neque ab signis discedere

auderent, minus aptos esse ad huius generis hostem; equites autem magno cum periculo proelio dimicare, propterea quod illi etiam consulto plerumque cederent et, cum paulum ab legionibus nostros removissent, ex essedis desilirent et pedibus dispari proelio contenderent. Equestris autem proelii ratio et cedentibus *illis* et insequentibus par atque idem periculum inferebat. Accedebat huc, ut numquam conferti, sed rari magnisque intervallis proeliarentur stationesque dispositas haberent, atque alios alii deinceps exciperent, integrique et recentes defatigatis succederent.

17. Postero die procul a castris hostes in colibus constiterunt rarique se ostendere et lenius quam pridie nostros equites proelio lacessere coeperunt. Sed meridie, cum Caesar pabulandi causa tres legiones atque omnem equitatum cum Gaio Trebonio legato misisset, repente ex omnibus partibus ad pabulatores advolaverunt, sic uti ab signis legionibusque non absisterent. Nostri acriter in eos impetu facto repulerunt neque finem sequendi fecerunt, quoad subsidio confisi equites, cum post se legiones viderent, praecipites hostes egerunt, magnoque eorum numero interfecto neque sui colligendi neque consistendi aut ex essedis desiliendi facultatem dederunt. Ex hac fuga protinus, quae undique con venerant, auxilia discesserunt, neque post id tempus umquam summis nobiscum copiis hostes contenderunt.

18. Caesar cognito consilio eorum ad flumen Tamesim in fines Cassivellauni exercitum duxit;

quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc
 2 aegre, transiri potest. Eo cum venisset, animum
 advertit ad alteram fluminis ripam magnas esse
 3 copias hostium instructas. Ripa autem erat acutis
 sudibus praefixis munita, eiusdemque generis sub
 4 aqua defixae sudes flumine tegebantur. His rebus
 cognitis a captivis per fugisque Caesar praemisso
 5 equitatu confestim legiones subsequi iussit. Sed ea
 celeritate atque eo impetu milites ierunt, cum capite
 solo ex aqua exstarent, ut hostes impetum legionum
 atque equitum sustinere non possent ripasque di-
 mitterent ac se fugae mandarent.

19. Cassivellaunus, ut supra demonstravimus,
 omni deposita spe contentionis, dimissis amplioribus
 copiis, milibus circiter quattuor essedariorum relictis,
 itinera nostra servabat paulumque ex via excedebat
 locisque impeditis ac silvestribus sese occultabat at-
 que iis regionibus, quibus nos iter facturos cogno-
 verat, pecora atque homines ex agris in silvas com-
 2 pellebat et, cum equitatus noster liberius praedandi
 vastandique causa se in agros eiecerat, omnibus viis
 notis semisque, essedarios ex silvis emittebat et
 magno cum periculo nostrorum equitum cum iis
 confligebat atque hoc metu latius vagari prohibebat.
 3 Relinquebatur, ut neque longius ab agmine legionum
 discedi Caesar pateretur, et tantum in agris vastandis
 incendiisque faciendis hostibus noceretur, quantum
 labore atque itinere legionarii milites efficere po-
 terant.

20. Interim Trinobantes, prope firmissima earum
 regionum civitas, ex qua Mandubracius adulescens

Caesaris fidem secutus ad eum in continentem Gal-
 liam venerat, cuius pater in ea civitate regnum ob-
 tinuerat interfectusque erat a Cassivellauno, ipse
 fuga mortem vitaverat, legatos ad Caesarem mittunt
 pollicenturque sese ei dedituros atque imperata
 facturos; petunt, ut Mandubracium ab iniuria Cassi-
 3 vellauni defendat atque in civitatem mittat, qui
 praesit imperiumque obtineat. His Caesar imperat
 4 obsides quadraginta frumentumque exercitui Mandu-
 braciumque ad eos mittit. Illi imperata celeriter
 fecerunt, obsides ad numerum frumentumque mi-
 serunt.

21. Trinobantibus defensis atque ab omni mili-
 tum iniuria prohibitis Cenimagni, Segontiaci, An-
 calites, Bibroci, Cassi legationibus missis sese Cae-
 sari dedunt. Ab his cognoscit non longe ex eo loco
 2 oppidum Cassivellauni abesse silvis paludibusque
 munitum, quo satis magnus hominum pecorisque
 numerus convenerit. Oppidum autem Britanni vo-
 3 cant, cum silvas impeditas vallo atque fossa muni-
 erunt, quo incursionis hostium vitandae causa con-
 venire consuerunt. Eo proficiscitur cum legionibus
 4 locum reperit egregie natura atque opere munitum;
 tamen hunc duabus ex partibus oppugnare con-
 tendit. Hostes paulisper morati militum nostrorum
 5 impetum non tulerunt seseque alia ex parte oppidi
 eiecerunt. Magnus ibi numerus pecoris repertus,
 6 multique in fuga sunt comprehensi atque interfecti.

22. Dum haec in his locis geruntur, Cassivellau-
 nus ad Cantium, quod esse ad mare supra demon-
 stravimus, quibus regionibus quattuor reges praecerant,

Cingetorix, Carvilius, Taximagulus, Segovax, nuntios mittit atque his imperat, uti coactis omnibus copiis castra navalia de improvise adorianur atque oppugnent. Ii cum ad castra venissent, nostri eruptione facta multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Lugotorige suos incolumes reduxerunt. Cassivellaunus hoc proelio nuntiato, tot detrimentis acceptis, vastatis finibus, maxime etiam permotus defectione civitatum, legatos per Atrebatem Commium de deditioe ad Caesarem mittit. Caesar, cum constituisset hiemare in continenti propter repentinis Galliae motus, neque multum aestatis superesset, atque id facile extrahi posse intellegeret, obsides imperat et, quid in annos singulos vectigalis populo Romano Britannia penderet, constituit; interdicat atque imperat Cassivellauno, ne Mandubracione neu Trinobantibus noceat.

23. Obsidibus acceptis exercitum reducit ad mare, naves invenit reffectas. His deductis, quod et captivorum magnum numerum habebat et nonnullae tempestate deperierant naves, duobus comitatibus exercitum reportare instituit. Ac sic accedit, uti ex tanto navium numero tot navigationibus neque hoc neque superiore anno ulla omnino navis, quae milites portaret, desideraretur; at ex iis, quae inanes ex continenti ad eum remitterentur et prioris comitatus expositis militibus et quas postea Labienus faciendas curaverat numero LX, perpaucae locum caperent, reliquae fere omnes reicerentur. Quas cum aliquamdiu Caesar frustra exspectasset, ne anni tempore a navigatione excluderetur, quod aequi-

noctium suberat, necessario angustius milites collocavit ac summa tranquillitate consecuta, secunda inita cum solvisset vigilia, prima luce terram attigit omnesque incolumes naves perduxit.

24. Subductis navibus concilioque Gallorum Samarobriavae peracto, quod eo anno frumentum in Gallia propter siccitates angustius provenerat, coactus est aliter ac superioribus annis exercitum in hibernis collocare legionesque in plures civitates distribuere. Ex quibus unam in Morinos ducendam Gaius Fabio legato dedit, alteram in Nervios Quinto Ciceroni, tertiam in Esvios Lucio Roscio; quartam in Remis cum Tito Labieno in confinio Treverorum hiemare iussit; tres in Belgis collocavit: his Marcus Crassum quaestorem et Lucium Munatium Plancum et Gaium Trebonium legatos praefecit. Unam legionem, quam proxime trans Padum conscripserat, et cohortes v in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam ac Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis et Catuvolci erant, misit. His militibus Quintum Titurium Sabinum et Lucium Aurunculeium Cottam legatos praeesse iussit. Ad hunc modum distributis legionibus facillime inopiae frumentariae sese mederi posse existimavit. Atque harum tamen omnium legionum hiberna praeter eam, quam Lucio Roscio in pacatissimam et quietissimam partem ducendam dederat, milibus passuum centum continebantur. Ipse interea, quoad legiones collocatas munitaque hiberna cognovisset, in Gallia morari constituit.

25. Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius, cuius maiores in sua civitate regnum obti-

2 nuerant. Huic Caesar pro eius virtute atque in se
benevolentia, quod in omnibus bellis singulari eius
3 opera fuerat usus, maiorum locum restituerat. Ter-
tium iam hunc annum regnantem inimici, etiam
multis palam ex civitate auctoribus, [cum] inter-
4 fecerunt. Defertur ea res ad Caesarem. Ille veritus,
quod ad plures pertinebat, ne civitas eorum im-
pulsu deficeret, Lucium Plancum cum legione ex
Belgio celeriter in Carnutes proficisci iubet ibique
hiemare, quorumque opera cognoverat Tasgetium
5 interfectum, hos comprehensos ad se mittere. In-
terim ab omnibus legatis quibusque legiones tra-
diderat, certior factus est in hiberna perventum
locumque hibernis esse munitum.

26. Diebus circiter xv, quibus in hiberna ven-
tum est, initium repentini tumultus ac defectionis
2 ortum est ab Ambiorige et Catavoleo; qui, cum
ad fines regni sui Sabino Cottaeque praesto fuissent
frumentumque in hiberna comportavissent, Indutio-
mari Treveri nuntiis impulsu suos concitaverunt
subitoque oppressis lignatoribus magna manu ad
3 castra oppugnatum venerunt. Cum celeriter nostri
arma cepissent vallumque ascendissent atque una
ex parte Hispanis equitibus emissis equestri proelio
superiores fuissent, desperata re hostes suos ab
4 oppugnatione reducerunt. Tum suo more concla-
maverunt, uti aliqui ex nostris ad colloquium pro-
diredet: habere sese, quae de re communi dicere vellent,
quibus rebus controversias minui posse sperarent.

27. Mittitur ad eos colloquendi causa Gaius
Arpineius, eques Romanus, familiaris Quinti Titurii,

et Quintus Iunius ex Hispania quidam, qui iam
ante missu Caesaris ad Ambiorigem ventitare con-
suerat; apud quos Ambiorix ad hunc modum locutus
est: sese pro Caesaris in se beneficiis plurimum ei
confiteri debere, quod eius opera stipendio liberatus
esset, quod Aduatucis, finitimis suis, pendere con-
suesset, quodque ei et filius et fratris filius ab Cae-
sare remissi essent, quos Aduatuci obsidum numero
missos apud se in servitute et catenis tenuissent;
neque id, quod fecerit de oppugnatione castrorum,
3 aut iudicio aut voluntate sua fecisse, sed coactu
civitatis; suaque esse eiusmodi imperia, ut non
minus haberet iuris in se multitudo, quam ipse in
multitudinem. Civitati porro hanc fuisse belli causam,
4 quod repentinae Gallorum coniurationi resistere non
potuerit. Id se facile ex humilitate sua probare
posse, quod non adeo sit imperitus rerum, ut suis
copiis populum Romanum superari posse confidat.
Sed esse Galliae commune consilium: omnibus
5 hibernis Caesaris oppugnandis hunc esse dictum
diem, ne qua legio alterae legioni subsidio venire
posset. Non facile Gallos Gallis negare potuisse,
6 praesertim cum de recuperanda communi libertate
consilium initum videretur. Quibus quoniam pro
7 pietate satisfecerit, habere nunc se rationem officii
pro beneficiis Caesaris: monere, orare Titurium pro
hospitio, ut suae ac militum saluti consulat. Magnam
8 manum Germanorum conductam Rhenum transisse;
hanc affore biduo. Ipsorum esse consilii, velintne
9 prius, quam finitimi sentiant, eductos ex hibernis
milites aut ad Ciceronem aut ad Labienum dedu-

cere, quorum alter milia passuum circiter quinquaginta, alter paulo amplius ab iis absit. Illud se polliceri et iureiurando confirmare, tutum iter per fines daturum. Quod cum faciat, et civitati sese consulere, quod hibernis levetur, et Caesari pro eius meritis gratiam referre. Hac oratione habita discedit Ambiorix.

28. Arpineius et Iunius, quae audierunt, ad legatos deferunt. Illi repentina re perturbati, etsi ab hoste ea dicebantur, tamen non neglegenda existimabant maximeque hac re permovebantur, quod civitatem ignobilem atque humilem Eburonum sua sponte populo Romano bellum facere ausam vix erat credendum. Itaque ad consilium rem deferunt, magnaque inter eos existit controversia. Lucius Aurunculeius compluresque tribuni militum et primorum ordinum centuriones nihil temere agendum neque ex hibernis iniussu Caesaris discedendum existimabant: quantavis copias etiam Germanorum sustineri posse munitis hibernis docebant rem esse testimonio, quod primum hostium impetum multis ultro vulneribus illatis fortissime sustinuerint; re frumentaria non premi; interea et ex proximis hibernis et a Caesare conventura subsidia; postremo quid esse levius aut turpius, quam auctore hoste de summis rebus capere consilium?

29. Contra ea Titurius sero facturos clamitabat, cum maiores manus hostium adiunctis Germanis convenissent, aut cum aliquid calamitatis in proximis hibernis esset acceptum. Brevem consulendi esse occasionem. Caesarem arbitrari profectum in

Italiam; neque aliter Carnutes interficiundi Tasgetii consilium fuisse capturos, neque Eburones, si ille adesset, tanta contempione nostri ad castra venturos esse. Non hostem auctorem, sed rem spectare: subesse Rhenum; magno esse Germanis dolori Ariovisti mortem et superiores nostras victorias; ardere Galliam tot contumeliis acceptis sub populi Romani imperium redactam, superiore gloria rei militaris extincta. Postremo quis hoc sibi persuaderet, sine certa re Ambiorigem ad eiusmodi consilium descendisse? Suam sententiam in utramque partem esse tutam: si nihil esset durius, nullo cum periculo ad proximam legionem perventuros; si Gallia omnis cum Germanis consentiret, unam esse in celeritate positam salutem. Cottae quidem atque eorum, qui dissentirent, consilium quem haberet exitum? in quo si non praesens periculum, at certe longinqua obsidione fames esset timenda.

30. Hac in utramque partem disputatione habita, cum a Cotta primisque ordinibus acriter resisteretur: 'vincite', inquit, 'si ita vultis', Sabinus, et id clariore voce, ut magna pars militum exaudiret; 'neque is sum', inquit, 'qui gravissime ex vobis mortis periculo terrear: hi sapient; si gravius quid acciderit, abs te rationem reposcent; qui si per te liceat, perendino die cum proximis hibernis coniuncti communem cum reliquis belli casum sustineant, non reiecti et relegati longe ab ceteris aut ferro aut fame intereant.'

31. Consurgitur ex consilio; comprehendunt utrumque et orant, ne sua dissensione et pertinacia

2 rem in summum periculum deducant: facilem esse
 rem, seu maneant, seu proficiscantur, si modo unum
 omnes sentiant ac probent; contra in dissensione
 3 nullam se salutem perspicere. Res disputatione ad
 4 mediam noctem perducitur. Omnia excogitantur,
 quare nec sine periculo maneatur, et languore mi-
 litum ex vigiliis periculum augeatur. Tandem dat
 Cotta permotus manus: superat sententia Sabini.
 5 Pronuntiatur prima luce ituros. Consumitur vigiliis
 reliqua pars noctis, cum sua quisque miles circum-
 spiceret, quid secum portare posset, quid ex instru-
 6 mento hibernorum relinquere cogereetur. Prima luce
 sic ex castris proficiscuntur, ut quibus esset per-
 suasum non ab hoste, sed ab homine amicissimo
 [Ambiorige] consilium datum, longissimo agmine
 maximisque impedimentis.

32. At hostes, posteaquam ex nocturno fremitu
 vigiliisque de profectioe eorum senserunt, collo-
 catis insidiis bipertito in silvis opportuno atque
 2 Romanorum adventum exspectabant, et cum se
 maior pars agminis in magnam convallem demi-
 sisset, ex utraque parte eius vallis subito se osten-
 derunt novissimosque premere et primos prohibere
 ascensu atque iniquissimo nostris loco proelium
 committere coeperunt.

33. Tum demum Titurius, qui nihil ante pro-
 vidisset, trepidare et concursare cohortesque dispo-
 nere, haec tamen ipsa timide atque ut eum omnia
 deficere viderentur; quod plerumque iis accidere
 consuevit, qui in ipso negotio consilium capere

coguntur. At Cotta, qui cogitasset haec posse in 2
 itinere accidere atque ob eam causam profectiois
 auctor non fuisset, nulla in re communi saluti
 deerat et in appellandis cohortandisque militibus
 imperatoris et in pugna militis officia praestabat.
 Cum propter longitudinem agminis minus facile 3
 omnia per se obire et, quid quoque loco faciendum
 esset, providere possent, iusserunt pronuntiare, ut
 impedimenta relinquerent atque in orbem consi-
 4 sterent. Quod consilium etsi in eiusmodi casu re-
 prehendum non est, tamen incommode accidit:
 nam et nostris militibus spem minuit et hostes ad 5
 pugnam alacriores effecit, quod non sine summo
 timore et desperatione id factum videbatur. Prae- 6
 terea accidit, quod fieri necesse erat, ut vulgo
 milites ab signis discederent, quae quisque eorum
 carissima haberet, ab impedimentis petere atque
 arripere properaret, clamore et fletu omnia com-
 plerentur.

34. At barbaris consilium non defuit. Nam
 duces eorum tota acie pronuntiare iusserunt, ne
 quis ab loco discederet: illorum esse praedam atque
 illis reservari, quaecumque Romani reliquissent;
 proinde omnia in victoria posita existimarent. Erant 2
 et virtute et saepenumero pugnando pares nostris;
 hi tametsi ab duce et a fortuna deserebantur, tamen
 omnem spem salutis in virtute ponebant, et quo-
 tiens quaeque cohors procurrerat, ab ea parte
 magnus numerus hostium cadebat. Qua re animad- 3
 versa Ambiorix pronuntiare iubet, ut procul tela
 coniciant neu propius accedant et, quam in partem

Romani impetum fecerint, cedant (levitate armorum et cotidiana exercitatione nihil iis noceri posse), rursus se ad signa recipientes insequantur.

35. Quo praecepto ab iis diligentissime observato, cum quaequam cohors ex orbe excesserat atque impetum fecerat, hostes velocissime refugiebant. Interim eam partem nudari necesse erat et ab latere aperto tela recipi. Rursus, cum in eum locum, unde erant egressi, reverti coeperant, et ab iis, qui cesserant, et ab iis, qui proximi steterant, circumveniebantur; sin autem locum tenere vellent, nec virtuti locus relinquebatur, neque ab tanta multitudine coniecta tela conferti vitare poterant. Tamen tot incommodis conflictati, multis vulneribus acceptis resistebant et magna parte diei consumpta, cum a prima luce ad horam octavam pugnaretur, nihil, quod ipsis esset indignum, committebant. Tum Tito Balventio, qui superiore anno primum pilum duxerat, viro forti et magnae auctoritatis, utrumque femur tragula traicitur; Quintus Lucanius, eiusdem ordinis, fortissime pugnans, dum circumvento filio subvenit, interficitur; Lucius Cotta legatus omnes cohortes ordinesque adhortans in adversum os funda vulneratur.

36. His rebus permotus Quintus Titurius, cum procul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset, interpretem suum Gneum Pompeium ad eum mittit rogatum, ut sibi militibusque parcat. Ille appellatus respondit: si velit secum colloqui, licere; sperare a multitudine impetrari posse, quod ad militum salutem pertineat; ipsi vero nihil nocitum iri, inque

eam rem se suam fidem interponere. Ille cum Cotta saucio communicat, si videatur, pugna ut excedant et cum Ambiorige una colloquantur: sperare ab eo de sua ac militum salute impetrari posse. Cotta se ad armatum hostem iturum negat atque in eo perseverat.

37. Sabinus quos in praesentia tribunos militum circum se habebat et primorum ordinum centuriones se sequi iubet et, cum propius Ambiorigem accessisset, iussus arma abicere imperatum facit suisque, ut idem faciant, imperat. Interim, dum de conditionibus inter se agunt longiorque consulto ab Ambiorige instituitur sermo, paulatim circumventus interficitur. Tum vero suo more victoriam conclamant atque ululatum tollunt impetuque in nostros facto ordines perturbant. Ibi Lucius Cotta pugnans interficitur cum maxima parte militum. Reliqui se in castra recipiunt, unde erant egressi. Ex quibus Lucius Petrosidius aquilifer, cum magna multitudine hostium premeretur, aquilam intra vallum proiecit, ipse pro castris fortissime pugnans occiditur. Illi aegre ad noctem oppugnationem sustinent; noctu ad unum omnes desperata salute se ipsi interficiunt. Pauci ex proelio elapsi incertis itineribus per silvas ad Titum Labienum legatum in hiberna perveniunt atque eum de rebus gestis certiore faciunt.

38. Hac victoria sublatus Ambiorix statim cum equitatu in Aduatucos, qui erant eius regno finitimi, proficiscitur; neque noctem neque diem intermittit peditatumque sese subsequi iubet. Re demonstrata Aduatucisque concitatis postero die in Nervios

pervenit hortaturque, ne sui in perpetuum liberandi atque ulciscendi Romanos pro iis, quas acceperint, iniuriis occasionem dimittant: interfectos esse legatos duos magnamque partem exercitus interisse demonstrat; nihil esse negotii subito oppressam legionem, quae cum Cicerone hiemet, interfici; se ad eam rem proficetur adiutorem. Facile hac oratione Nervius persuadet.

39. Itaque confestim dimissis nuntiis ad Ceutrones, Grudios, Levacos, Pleumoxios, Geidumnos, qui omnes sub eorum imperio sunt, quam maximas manus possunt cogunt et de improvise ad Ciceronis hiberna advolant, nondum ad eum fama de Titurii morte perlata. Huic quoque accidit, quod fuit necesse, ut nonnulli milites, qui lignationis munitionisque causa in silvas discessissent, repentino equitum adventu interciperentur. His circumventis magna manu Eburones, Nervii, Aduatuci atque horum omnium socii et clientes legionem oppugnare incipiunt. Nostri celeriter ad arma concurrunt, vallum ascendunt. Aegre is dies sustentatur, quod omnem spem hostes in celeritate ponebant atque hanc adepti victoriam in perpetuum se fore victores confidebant.

40. Mittuntur ad Caesarem confestim ab Cicerone litterae, magnis propositis praemiis qui perulissent; obsessis omnibus viis missi intercipiuntur. Noctu ex materia, quam munitionis causa comportaverant, turres admodum cxx excitantur incredibili celeritate; quae deesse operi videbantur, perficiuntur. Hostes postero die multo maioribus coactis copiis castra oppugnant, fossam complent. Eadem ratione,

qua pridie, ab nostris resistitur. Hoc idem reliquis deinceps fit diebus. Nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur; non aegris, non vulneratis facultas quietis datur. Quaecumque ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantur; multae praeustae sudes, magnus muralium pilorum numerus instituitur; turres contabulantur, pinnae loricaeque ex cratibus attextuntur. Ipse Cicero, cum tenuissima valetudine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat, ut ultro militum concursu ac vocibus sibi parcere cogeretur.

41. Tunc duces principesque Nerviorum, qui aliquem sermonis aditum causamque amicitiae cum Cicerone habebant, colloqui sese velle dicunt. Facta potestate eadem, quae Ambiorix cum Titurio egerat, commemorant: omnem esse in armis Galliam; Germanos Rhenum transisse; Caesaris reliquorumque hiberna oppugnari. Addunt etiam de Sabini morte; Ambiorigem ostentant fidei faciundae causa. Errare eos dicunt, si quicquam ab his praesidii sperent, qui suis rebus diffidant; sese tamen hoc esse in Ciceronem populumque Romanum animo, ut nihil nisi hiberna recusent atque hanc inveterascere consuetudinem nolint; licere illis incolumibus per se ex hibernis discedere et, quascumque in partes velint, sine metu proficisci. Cicero ad haec unum modo respondit: non esse consuetudinem populi Romani accipere ab hoste armato condicionem; si ab armis discedere velint, se adiutorem utantur legatosque ad Caesarem mittant; sperare pro eius iustitia, quae petierint, impetraturos.

42. Ab hac spe repulsi Nervii vallo pedum ix
 2 et fossa pedum xv hiberna cingunt. Haec et supe-
 riorum annorum consuetudine ab nobis cognoverant
 et quosdam de exercitu nacti captivos, ab his doce-
 3 bantur; sed nulla ferramentorum copia, quae esset
 ad hunc usum idonea, gladiis caespites circumcidere,
 manibus sagulisque terram exhaurire nitebantur.
 4 Qua quidem ex re hominum multitudo cognosci po-
 5 stuit; nam minus horis tribus milium passuum xv in
 circuitu munitionem perfecerunt reliquisque diebus
 turres ad altitudinem valli, falces testudinesque,
 quas iidem captivi docuerant, parare ac facere
 coeperunt.

43. Septimo oppugnationis die maximo coorto
 vento ferventes fusili ex argilla glandes fundis et
 fervefacta iacula in casas, quae more Gallico stra-
 2 mentis erant tectae, iacere coeperunt. Hae celeriter
 ignem comprehenderunt et venti magnitudine in
 3 omnem locum castrorum distulerunt. Hostes maximo
 clamore sicuti parta iam atque explorata victoria
 turres testudinesque agere et scalis vallum ascendere
 4 coeperunt. At tanta militum virtus atque ea prae-
 sentia animi fuit, ut, cum undique flamma torrerentur
 maximaque telorum multitudine premerentur sua-
 que omnia impedimenta atque omnes fortunas con-
 flagrare intellegerent, non modo demigrandi causa
 de vallo decederet nemo, sed paene ne respiceret
 quidem quisquam, ac tum omnes acerrime fortissi-
 5 meque pugnarent. Hic dies nostris longe gravissimus
 fuit; sed tamen hunc habuit eventum, ut eo die ma-
 ximus numerus hostium vulneraretur atque interfi-

ceretur, ut se sub ipso vallo constipaverant reces-
 sumque primis ultimi non dabant. Paulum quidem 6
 intermissa flamma et quodam loco turri adacta et
 contingente vallum tertiae cohortis centuriones ex
 eo, quo stabant, loco recesserunt suosque omnes
 removerunt, nutu vocibusque hostes, si introire vel-
 lent, vocare coeperunt; quorum progredi ausus est
 nemo. Tum ex omni parte lapidibus coniectis detur- 7
 bati, turrisque succensa est.

44. Erant in ea legione fortissimi viri, centu-
 riones, qui primis ordinibus appropinquarent, Titus
 Pulio et Lucius Vorenius. Hi perpetuas inter se 2
 controversias habebant, quinam anteferretur, omni-
 busque annis de locis summis simultatibus contende-
 bant. Ex his Pulio, cum acerrime ad munitiones 3
 pugnaretur, 'quid dubitas,' inquit, 'Vorene? aut quem
 locum tuae probandae virtutis exspectas? Hic dies de
 nostris controversiis iudicabit.' Haec cum dixisset, 4
 procedit extra munitiones, quaeque pars hostium
 confertissima est visa, irrumpit. Ne Vorenius quidem 5
 sese vallo continet, sed omnium veritus existima-
 tionem subsequitur. Mediocri spatio relicto Pulio 6
 pilum in hostes immittit atque unum ex multitudine
 procurrentem traicit; quo percusso et exanimato
 hunc scutis protegunt, in hostem tela universi con-
 ciunt neque dant regrediendi facultatem. Trans 7
 figitur scutum Pulioni et verutum in balteo defigitur.
 Avertit hic casus vaginam, et gladium educere co- 8
 nanti dextram moratur manum, impeditumque hostes
 circumstant. Succurrit inimicus illi Vorenius et labo- 9
 ranti subvenit. Ad hunc se confestim a Pulione 10

omnis multitudo convertit; illum veruto arbitrantur
 11 occisum. Gladio cominus rem gerit Vorenus atque
 12 uno interfecto reliquos paulum propellit; dum eupi-
 dius instat, in locum deiectus inferiorem concidit.
 13 Huic rursus circumvento fert subsidium Pulio, atque
 ambo incolumes compluribus interfectis summa cum
 14 laude sese intra munitiones recipiunt. Sic fortuna
 in contentione et certamine utrumque versavit, ut
 alter alteri inimicus auxilio salutique esset, neque
 diiudicari posset, uter utri virtute anteferendus vi-
 deretur.

45. Quanto erat in dies gravior atque asperior
 oppugnatio, et maxime quod magna parte militum
 confecta vulneribus res ad paucitatem defensorum
 pervenerat, tanto crebriores litterae nuntiique ad
 Caesarem mittebantur; quorum pars deprehensa in
 conspectu nostrorum militum cum cruciatu neca-
 2 batur. Erat unus intus Nervius nomine Vertico, loco
 natus honesto, qui a prima obsidione ad Ciceronem
 3 perfugerat suamque ei fidem praestiterat. Hic servo
 spe libertatis magnisque persuadet praemiis, ut lit-
 4 teras ad Caesarem deferat. Has ille in iaculo illi-
 gatas effert et Gallus inter Gallos sine ulla suspi-
 5 cione versatus ad Caesarem pervenit. Ab eo de
 periculis Ciceronis legionisque cognoscitur.

46. Caesar acceptis litteris hora circiter XI. diei
 statim nuntium in Bellovacos ad M. Crassum quae-
 storem mittit, cuius hiberna aberant ab eo milia
 2 passuum XXV; iubet media nocte legionem profi-
 3 cisci celeriterque ad se venire. Exit cum nuntio
 Crassus. Alterum ad Gaium Fabium legatum mittit,

ut in Atrebatium fines legionem adducat, qua sibi
 iter faciendum sciebat. Scribit Labieno, si rei pu-
 blicae commodo facere posset, cum legione ad fines
 Nerviorum veniat. Reliquam partem exercitus, quod
 paulo aberat longius, non putat expectandam;
 equites circiter quadringentos ex proximis hibernis
 colligit.

47. Hora circiter tertia ab antecursoribus de
 Crassi adventu certior factus eo die milia passuum
 XX procedit. Crassum Samarobrivae praeficit legio-
 nemque attribuit, quod ibi impedimenta exercitus,
 obsides civitatum, litteras publicas frumentumque
 omne, quod eo tolerandae hiemis causa devexerat,
 relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita
 multum moratus in itinere cum legione occurrit. La-
 bienus interitu Sabini et caede cohortium cognita,
 cum omnes ad eum Treverorum copiae venissent,
 veritus, ne, si ex hibernis fugae similem profectionem
 fecisset, hostium impetum sustinere non posset, prae-
 sertim quos recenti victoria efferri sciret, litteras
 5 Caesari remittit, quanto cum periculo legionem ex
 hibernis educturus esset; rem gestam in Eburonibus
 perscribit; docet omnes equitatus peditatusque co-
 pias Treverorum tria milia passuum longe ab suis
 castris consedissee.

48. Caesar consilio eius probato, etsi opinione
 trium legionum deiectus ad duas redierat, tamen
 unum communis salutis auxilium in celeritate pone-
 bat. Venit magnis itineribus in Nerviorum fines.
 Ibi ex captivis cognoscit, quae apud Ciceronem ge-
 rantur, quantoque in periculo res sit. Tum cuidam

ex equitibus Gallis magnis praemiis persuadet, uti
 4 ad Ciceronem epistolam deferat. Hanc Graecis con-
 scriptam litteris mittit, ne intercepta epistola nostra
 5 ab hostibus consilia cognoscantur. Si adire non
 possit, monet, ut tragulam cum epistola ad amen-
 6 tum deligata intra munitionem castrorum abiciat. In
 litteris scribit se cum legionibus profectum celeriter
 7 affore; hortatur, ut pristinam virtutem retineat. Gal-
 lus periculum veritus, ut erat praeceptum, tragulam
 8 mittit. Haec casu ad turrim adhaesit neque ab nostris
 biduo animadversa tertio die a quodam milite con-
 9 spicitur, dempta ad Ciceronem defertur. Ille perlec-
 tam in conventu militum recitat maximaque omnes
 10 laetitia afficit. Tum fumi incendiorum procul vide-
 bantur; quae res omnem dubitationem adventus le-
 gionum expulit.

49. Galli re cognita per exploratores obsidionem
 relinquunt, ad Caesarem omnibus copiis contendunt.
 2 Haec erant armata circiter milia LX. Cicero data
 facultate Gallum ab eodem Verticone, quem supra
 demonstravimus, repetit, qui litteras ad Caesarem
 deferat; hunc admonet, iter caute diligenterque faciat;
 3 prescribit in litteris hostes ab se discessisse omnem-
 4 que ad eum multitudinem convertisse. Quibus litte-
 ris circiter media nocte Caesar allatis suos facit cer-
 5 tiores eosque ad dimicandum animo confirmat. Po-
 stero die luce prima movet castra et circiter milia
 passuum quattuor progressus trans vallem et rivum
 6 multitudinem hostium conspicatur. Erat magni peri-
 culi res tantulis copiis iniquo loco dimicare; tum,
 quoniam obsidione liberatum Ciceronem sciebat,

aequo animo remittendum de celeritate existimabat:
 consedit et, quam aequissimo loco potest, castra 7
 communit atque haec, etsi erant exigua per se, vix
 hominum milium septem praesertim nullis cum im-
 pedimentis, tamen angustiis viarum, quam maxime
 potest, contrahit eo consilio, ut in summam con-
 temptionem hostibus veniat. Interim speculatoribus 8
 in omnes partes dimissis explorat, quo commodissime
 itinere vallem transire possit.

50. Eo die parvulis equestribus proeliis ad aquam
 factis utriusque sese suo loco continent: Galli, quod 2
 ampliores copias, quae nondum convenerant, exspec-
 tabant; Caesar, si forte timoris simulatione hostes 3
 in suum locum elicere posset, ut citra vallem pro
 castris proelio contenderet; si id efficere non posset,
 ut exploratis itineribus minore cum periculo vallem
 rivumque transiret. Prima luce hostium equitatus 4
 ad castra accedit proeliumque cum nostris equitibus
 committit. Caesar consulto equites cedere seque in 5
 castra recipere iubet; simul ex omnibus partibus
 castra altiore vallo muniri portasque obstrui atque
 in his administrandis rebus quam maxime concur-
 sari et cum simulatione agi timoris iubet.

51. Quibus omnibus rebus hostes invitati copias
 traducunt aciemque iniquo loco constituunt, nostris 2
 vero etiam de vallo deductis propius accedunt et
 tela intra munitionem ex omnibus partibus coniciunt
 praeconibusque circummissis pronuntiari iubent, seu 3
 quis Gallus seu Romanus velit ante horam tertiam
 ad se transire, sine periculo licere; post id tempus
 non fore potestatem; ac sic nostros contempserunt, 4

ut obstructis in speciem portis singulis ordinibus caespitum, quod ea non posse introrumpere videbantur, alii vallum manu scindere, alii fossas complere inciperent. Tum Caesar omnibus portis eruptione facta equitatuque emissis celeriter hostes in fugam dat, sic uti omnino pugnandi causa resisteret nemo, magnumque ex eis numerum occidit atque omnes armis exiit.

52. Longius prosequi veritus, quod silvae paludesque intercedebant neque etiam parvulo detrimento illorum locum relinqui videbat, omnibus suis incolumibus copiis eodem die ad Ciceronem pervenit. Institutas turres, testudines munitionesque hostium admiratur; legione producta cognoscit non decimum quemque esse reliquum militem sine vulnere: ex his omnibus iudicat rebus, quanto cum periculo et quanta cum virtute res sint administratae. Cicero- nem pro eius merito legionemque collaudat; centuriones singillatim tribunosque militum appellat, quorum egregiam fuisse virtutem testimonio Cicero- nis cognoverat. De casu Sabini et Cottae certius ex captivis cognoscit. Postero die contione habita rem gestam proponit, milites consolatur et confirmat: quod detrimentum culpa et temeritate legati sit acceptum, hoc aequiore animo ferendum docet, quod beneficio deorum immortalium et virtute eorum expiato incommodo neque hostibus diutina laetatio neque ipsis longior dolor relinquatur.

53. Interim ad Labienum per Remos incredibili celeritate de victoria Caesaris fama perfertur, ut cum ab hibernis Ciceronis milia passuum abesset

circiter LX, eoque post horam nonam diei Caesar pervenisset, ante mediam noctem ad portas castrorum clamor oreretur, quo clamore significatio victoriae gratulatioque ab Remis Labieno fieret. Hac fama ad Treveros perlata Indutiomarus, qui postero die castra Labieni oppugnare decreverat, noctu profugit copiasque omnes in Treveros reducit. Caesar Fabium cum sua legione remittit in hiberna, ipse cum tribus legionibus circum Samarobrivam trinis hibernis hiemare constituit et, quod tanti motus Galliae exstiterant, totam hiemem ipse ad exercitum manere decrevit. Nam illo incommodo de Sabini morte perlato omnes fere Galliae civitates de bello consultabant, nuntios legationesque in omnes partes dimittebant et, quid reliqui consilii caperent atque unde initium belli fieret, explorabant nocturnaque in locis desertis concilia habebant. Neque ullum fere totius hiemis tempus sine sollicitudine Caesaris intercessit, quin aliquem de consiliis ac motu Gallorum nuntium acciperet. In his ab Lucio Roscio, quem legioni tertiaedecimae praefecerat, certior factus est magnas Gallorum copias earum civitatum, quae Armoricae appellantur, oppugnandi sui causa convenisse neque longius milia passuum octo ab hibernis suis afuisse, sed nuntio allato de victoria Caesaris discessisse, adeo ut fugae similis discessus videretur.

54. At Caesar principibus cuiusque civitatis ad se evocatis alias territando, cum se scire, quae fierent, denuntiaret, alias cohortando magnam partem Galliae in officio tenuit. Tamen Senones, quae est

civitas imprimis firma et magnae inter Gallos auctoritatis, Cavarinum, quem Caesar apud eos regem constituerat, cuius frater Moritasgus adventu in Galliam Caesaris cuiusque maiores regnum obtinuerant, interficere publico consilio conati, cum ille praesensisset ac profugisset, usque ad fines insecuti regno domoque expulerunt et missis ad Caesarem satisfaciendi causa legatis, cum is omnem ad se senatum venire iussisset, dicto audientes non fuerunt. 4 Tantum apud homines barbaros valuit esse aliquos repertos principes inferendi belli, tantamque omnibus voluntantum commutationem attulit, ut praeter Aeduos et Remos, quos praecipuo semper honore Caesar habuit, alteros pro vetere ac perpetua erga populum Romanum fide, alteros pro recentibus Gallici belli officiis, nulla fere civitas fuerit non spectata nobis. Idque adeo haud scio mirandumne sit, cum compluribus aliis de causis, tum maxime, quod [ei], qui virtute belli omnibus gentibus praeferebantur, tantum se eius opinionis deperdidisse, ut a populo Romano imperia perferrent, gravissime dolebant.

55. Treveri vero atque Indutiomarus totius hiemis nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhenum legatos mitterent, civitates sollicitarent, pecunias pollicerentur, magna parte exercitus nostri interfecta multo minorem superesse dicerent partem. 2 Neque tamen ulli civitati Germanorum persuaderi potuit, ut Rhenum transiret, cum se bis expertos dicerent, Ariovisti bello et Teneterorum transitu: 3 non esse amplius fortunam temptaturos. Hac spe

lapsus Indutiomarus nihilo minus copias cogere, exercere, a finitimis equos parare, exules damnatosque tota Gallia magnis praemiis ad se allicere coepit. Ac tantam sibi iam his rebus in Gallia auctoritatem comparaverat, ut undique ad eum legationes concurrerent, gratiam atque amicitiam publice privatimque peterent.

56. Ubi intellexit ultro ad se venire, altera ex parte Senones Carnutesque conscientia facinoris instigari, altera Nervios Aduatucosque bellum Romanis parare, neque sibi voluntariorum copias defore, si ex finibus suis progredi coepisset, armatum concilium indicit. Hoc more Gallorum est initium belli: quo lege communi omnes puberes armati convenire consuerunt, qui ex iis novissimus convenit, in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur. In eo concilio Cingetorigem, alterius principem factionis, generum suum, quem supra demonstravimus Caesaris secutum fidem ab eo non discessisse, hostem iudicat bonaque eius publicat. His rebus confectis in concilio pronuntiat arcessitum 4 se a Senonibus et Carnutibus aliisque compluribus Galliae civitatibus; huc iturum per fines Remorum eorumque agros populaturum ac, priusquam id faciat, castra Labieni oppugnaturum. Quae fieri velit, praecipit.

57. Labienus, cum et loci natura et manu munitionissimis castris sese teneret, de suo ac legionis periculo nihil timebat; ne quam occasionem rei bene gerendae dimitteret, cogitabat. Itaque a Cingetorige atque eius propinquis oratione Indutiomari

cognita, quam in concilio habuerat, nuntios mittit ad finitimas civitates equitesque undique evocat: his certum diem conveniendi dicit. Interim prope cotidie cum omni equitatu Indutiomarus sub castris eius vagabatur, alias ut situm castrorum cognosceret, alias colloquendi aut territandi causa; equites plerumque omnes tela intra vallum coniciebant. Labienus suos intra munitionem continebat timorisque opinionem, quibuscumque poterat rebus, augebat.

58. Cum maiore in dies contemptione Indutiomarus ad castra accederet, nocte una intromissis equitibus omnium finitimarum civitatum, quos arcescendos curaverat, tanta diligentia omnes suos custodiis intra castra continuit, ut nulla ratione ea res enuntiari aut ad Treveros perferri posset. Interim ex consuetudine cotidiana Indutiomarus ad castra accedit atque ibi magnam partem diei consumit; equites tela coniciunt et magna cum contumelia verborum nostros ad pugnam evocant. Nullo ab nostris dato responso, ubi visum est, sub vespere dispersi ac dissipati discedunt. Subito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit; praecipit atque interdicit, proterritis hostibus atque in fugam coniectis (quod fore, sicut accidit, videbat) unum omnes peterent Indutiomarum, neu quis quem prius vulneret, quam illum interfectum viderit, quod mora reliquorum spatium nactum illum effugere volebat; magna proponit iis, qui occiderint, praemia; submittit cohortes equitibus subsidio. Comprobat hominis consilium fortuna, et cum unum omnes pete-

rent, in ipso fluminis vado deprehensus Indutiomarus interficitur, caputque eius refertur in castra; redeuntes equites, quos possunt, consecantur atque occidunt. Hac re cognita omnes Eburonum et Nerviorum, quae convenerant, copiae discedunt, pauloque habuit post id factum Caesar quietiorem Galliam.

C. IULII CAESARIS
DE BELLO GALLICO

LIBER SEXTUS.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. 701.] Maiorem Galliae motum exspectans Caesar copias auget c. 1. Nervios ex improvise aggressus subigit; Senonibus atque Carnutibus bellum deprecantibus obsides imperat; Menapios agris vastatis in deditionem accipit c. 2—6. Treveri a Labieno debellati sunt c. 7—8. Qui cum Germanorum auxiliis adiuti essent, Caesar iterum Rhenum transgreditur c. 9. Suebi penitus ad extremos fines se recipiunt c. 10. Hac data occasione Gallorum et Germanorum moribus describendis Caesar utrorumque comparisonem instituit c. 11—24. Deinde Hercyniam silvam et ferarum, quae ibi proveniant, aliquot genera describit c. 25—28. Suebis frustra temptatis cum in Galliam regressus esset, exercitum in Eburones ducit c. 29—33, omnesque Gallos ad illos diripiendos evocat c. 34. Interim Sugambri Ciceronis castra adoriuntur; irrumpere conati repelluntur quidem, at partem Romanorum frumentandi causa ex castris egressorum interimunt; deinde desperata castrorum expugnatione domum revertuntur c. 35—42. Caesar Eburonum agris vastatis concilioque peracto in Italiam ad conventus agendos proficiscitur c. 43, 44.

1. Multis de causis Caesar maiorem Galliae motum exspectans per Marcum Silanum, Gaium

Antistium Reginum, Titum Sextium legatos delectum habere instituit; simul ab Gneo Pompeio proconsule petit, quoniam ipse ad urbem cum imperio rei publicae causa remaneret, quos ex Cisalpina Gallia consulis sacramento rogavisset, ad signa convenire et ad se proficisci iuberet, magni interesse etiam in reliquum tempus ad opinionem Galliae existimans tantas videri Italiae facultates, ut, si quid esset in bello detrimenti acceptum, non modo id brevi tempore resarciri, sed etiam maioribus augeri copiis posset. Quod cum Pompeius et rei publicae et amicitiae tribuisset, celeriter confecto per suos delectu tribus ante exactam hiemem et constitutis et adductis legionibus duplicatoque earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiserat, et celeritate et copiis docuit, quid populi Romani disciplina atque opes possent.

2. Interfecto Indutiomaro, ut docuimus, ad eius propinquos a Treveris imperium defertur. Illi finitimos Germanos sollicitare et pecuniam polliceri non desistunt. Cum ab proximis impetrare non possent, ulteriores temptant. Inventis nonnullis civitatibus iureiurando inter se confirmant obsidibusque de pecunia cavent; Ambiorigem sibi societate et foedere adiungunt. Quibus rebus cognitis Caesar, cum undique bellum parari videret, Nervios, Aduatucos [ac] Menapios adiunctis Cisirhenanis omnibus Germanis esse in armis, Senones ad imperatum non venire et cum Carnutibus finitimisque civitatibus consilia communicare, a Treveris Germanos crebris legationibus sollicitari, maturius sibi de bello cogitandum putavit.

3. Itaque nondum hieme confecta proximis quatuor coactis legionibus de improvise in fines Nerviorum contendit et, priusquam illi aut convenire aut profugere possent, magno pecoris atque hominum numero capto atque ea praeda militibus concessa vastatisque agris in deditionem venire atque obsides sibi dare coegit. Eo celeriter confecto negotio rursus in hiberna legiones reduxit. Concilio Galliae primo vere, ut instituerat, indicto, cum reliqui praeter Senones, Carnutes Treverosque venissent, initium belli ac defectionis hoc esse arbitratus, ut omnia postponere videretur, concilium Lutetiam Parisiorum transfert. Confines erant hi Senonibus civitatemque patrum memoria coniunxerant, sed ab hoc consilio afuisse existimabantur. Hac re pro suggestu pronuntiata eodem die cum legionibus in Senones proficiscitur magnisque itineribus eo pervenit.

4. Cognito eius adventu Acco, qui princeps eius consilii fuerat, iubet in oppida multitudinem convenire. Conantibus, priusquam id effici posset, adesse Romanos nuntiatur. Necessario sententia desistunt legatosque deprecandi causa ad Caesarem mittunt; adeunt per Aeduos, quorum antiquitus erat in fide civitas. Libenter Caesar petentibus Aeduis dat veniam excusationemque accipit, quod aestivum tempus instantis belli, non quaestionis esse arbitratur. Obsidibus imperatis centum hos Aeduis custodiendos tradit. Eodem Carnutes legatos obsidesque mittunt usi deprecatoribus Remis, quorum erant in clientela: eadem ferunt responsa. Peragit concilium Caesar equitesque imperat civitatibus.

5. Hac parte Galliae pacata totus et mente et animo in bellum Treverorum et Ambiorigis insistit. Cavarinum cum sequitatu Senonum secum proficisci iubet, ne quis aut ex huius iracundia aut ex eo, quod meruerat, odio civitatis motus existat. His rebus constitutis, quod pro explorato habebat Ambiorigem proelio non esse concertaturum, reliqua eius consilia animo circumspiciebat. Erant Menapii propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus silvisque muniti, qui uni ex Gallia de pace ad Caesarem legatos numquam miserant. Cum his esse hospitium Ambiorigi sciebat; item per Treveros venisse Germanis in amicitiam cognoverat. Haec prius illi detrahenda auxilia existimabat, quam ipsum bello laceraret, ne desperata salute aut se in Menapios abderet aut cum Transrhenanis congregi cogeretur. Hoc inchoato consilio totius exercitus impedimenta ad Labienum in Treveros mittit duasque legiones ad eum proficisci iubet; ipse cum legionibus expeditis quinque in Menapios proficiscitur. Illi nulla coacta manu loci praesidio freti in silvas paludesque confugiunt suaque eodem conferunt.

6. Caesar partitis copiis cum Gaio Fabio legato et Marco Crasso quaestore celeriterque effectis pontibus adit tripertito, aedificia vicisque incendit, magno pecoris atque hominum numero potitur. Quibus rebus coacti Menapii legatos ad eum pacis petendae causa mittant. Ille obsidibus acceptis hostium se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigem aut eius legatos finibus suis recepissent.

4 His confirmatis rebus Commium Atrebatem cum equitatu custodis loco in Menapiis relinquit; ipse in Treveros proficiscitur.

7. Dum haec a Caesare geruntur, Treveri magnis coactis peditatus equitatusque copiis Labienum cum una legione, quae in eorum finibus hiemaverat, adoriri 2 parabant, iamque ab eo non longius bidui via aberant. cum duas venisse legiones missu Caesaris cognoscunt. Positis castris a milibus passuum XV auxilia 3 Germanorum exspectare constituunt. Labienus hostium cognito consilio, sperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem, praesidio quinque cohortium impedimentis relicto cum viginti quinque cohortibus magnoque equitatu contra hostem proficiscitur et mille passuum intermisso spatio castra 5 communit. Erat inter Labienum atque hostem difficili transitu flumen ripisque praeruptis. Hoc neque ipse transire habebat in animo neque hostes transituros existimabat. Augebatur auxiliorum cotidie spes. Loquitur in concilio palam, quoniam Germani appropinquare dicantur, sese suas exercitusque fortunas in dubium non devocaturum et postero die 7 prima luce castra moturum. Celeriter haec ad hostes deferuntur, ut ex magno Gallorum equitum numero nonnullos Gallicis rebus favere natura cogeat. Labienus noctu tribunis militum primisque ordinibus convocatis, quid sui sit consilii, proponit et, quo facilius hostibus timoris det suspicionem, maiore strepitu et tumultu, quam populi Romani fert consuetudo, castra moveri iubet. His rebus fugae similem 9 profectionem effecit. Haec quoque per exploratores

ante lucem in tanta propinquitate castrorum ad hostes deferuntur.

8. Vix agmen novissimum extra munitiones processerat, cum Galli cohortati inter se, ne speratam praedam ex manibus dimitterent; longum esse perterritis Romanis Germanorum auxilium exspectare, neque suam pati dignitatem, ut tantis copiis tam exiguam manum praesertim fugientem atque impeditam adoriri non audeant, flumen transire et iniquo loco committere proelium non dubitant. Quae fore suspicatus Labienus, ut omnes citra flumen eliceret, eadem usus simulatione itineris placide progrediebatur. Tum praemissis paulum impedimentis atque in tumulto quodam collocatis, 'habetis', inquit, 'milites, quam petistis, facultatem: hostem impedito atque iniquo loco tenetis; praestate eandem nobis 4 ducibus virtutem, quam saepenumero imperatori praestitistis, atque illum adesse et haec coram cernere existimate.' Simul signa ad hostem convertis aciemque dirigi iubet et paucis turmis praesidio ad impedimenta dimissis reliquos equites ad latera disponit. Celeriter nostri clamore sublato pila in hostes 6 immittunt. Illi, ubi praeter spem quos fugere credebant infestis signis ad se viderunt, impetum modo ferre non potuerunt ac primo concursu in fugam coniecti proximas silvas petierunt. Quos Labienus equitatu consecutus magno numero interfecto, compluribus captis paucis post diebus civitatem recepit. Nam Germani, qui auxilio veniebant, percepta Treverorum fuga sese domum receperunt. Cum his propinqui Indutionari, qui defectionis 8

auctores fuerant, comitati eos ex civitate excesserunt. Cingetorigi, quem ab initio permansisse in officio demonstravimus, principatus atque imperium est traditum.

9. Caesar, postquam ex Menapiis in Treveros venit, duabus de causis Rhenum transire constituit; quarum una erat, quod auxilia contra se Treveris miserant, altera, ne ad eos Ambiorix receptum haberet. His constitutis rebus paulum supra eum locum, quo ante exercitum traduxerat, facere pontem instituit. Nota atque instituta ratione magno militum studio paucis diebus opus efficitur. Firmo in Treveris ad pontem praesidio relicto, ne quis ab his subito motus oreretur, reliquas copias equitatumque traducit. Ubii, qui ante obsides dederant atque in deditionem venerant, purgandi sui causa ad eum legatos mittunt, qui doceant neque auxilia ex sua civitate in Treveros missa, neque ab se fidem laesam; petunt atque orant, ut sibi parcat, ne communi odio Germanorum innocentes pro nocentibus poenas pendant; si amplius obsidum vellet, dare pollicentur. Cognita Caesar causa repperit ab Suebis auxilia missa esse; Ubiorum satisfactionem accipit, aditus viasque in Suebos perquirat.

10. Interim paucis post diebus fit ab Ubiis certior Suebos omnes in unum locum copias cogere atque iis nationibus, quae sub eorum sint imperio, denunciare, ut auxilia peditatus equitatusque mittant. His cognitis rebus rem frumentariam providet, castris idoneum locum deligit; Ubiis imperat, ut pecora deducant suaque omnia ex agris in oppida conferant,

sperans barbaros atque imperitos homines inopia cibariorum adductos ad iniquam pugnandi conditionem posse deduci; mandat, ut crebros exploratores in Suebos mittant quaeque apud eos gerantur cognoscant. Illi imperata faciunt et paucis diebus intermissis referunt: Suebos omnes, posteaquam certiores nuntii de exercitu Romanorum venerint, cum omnibus suis sociorumque copiis, quas coëgissent, penitus ad extremos fines se recepisse; silvam esse ibi infinita magnitudine, quae appellatur Bacenis; hanc longe introrsus pertinere et pro nativo muro obiectam Cheruscos ab Suebis Suebosque ab Cheruscis iniuriis incursionibusque prohibere: ad eius initium silvae Suebos adventum Romanorum expectare constituisse.

11. Quoniam ad hunc locum perventum est, non alienum esse videtur de Galliae Germaniaeque moribus et, quo differant hae nationes inter sese, proponere. In Gallia non solum in omnibus civitatibus atque in omnibus pagis [partibusque], sed paene etiam in singulis domibus factiones sunt, earumque factionum principes sunt qui summam auctoritatem eorum iudicio habere existimantur, quorum ad arbitrium iudiciumque summa omnium rerum consiliorumque redeat. Itaque eius rei causa antiquitus institutum videtur, ne quis ex plebe contra potentiorum auxilium egeret; suos enim quisque opprimi et circumveniri non patitur, neque, aliter si faciat, ullam inter suos habet auctoritatem. Haec eadem ratio est in summa totius Galliae: namque omnes civitates in partes divisae sunt duas.

12. Cum Caesar in Galliam venit, alterius factionis principes erant Aedui, alterius Sequani. Hi cum per se minus valerent, quod summa auctoritas antiquitus erat in Aeduis magnaque eorum erant clientelae, Germanos atque Ariovistum sibi adiunxerant eosque ad se magnis iacturis pollicitationibusque perduxerant. Proeliis vero compluribus factis secundis atque omni nobilitate Aeduorum interfecta tantum potentia antecesserant, ut magnam partem clientium ab Aeduis ad se traducerent obsidesque ab iis principum filios acciperent et publice iurare cogerent nihil se contra Sequanos consilii inituros, et partem finitimi agri per vim occupatam possiderent Galliaeque totius principatum obtinerent. Qua necessitate adductus Divitiacus auxilii petendi causa Romam ad senatum profectus imperfecta re redierat. Adventu Caesaris facta commutatione rerum, obsidibus Aeduis redditis, veteribus clientelis restitutis, novis per Caesarem comparatis, quod hi, qui se ad eorum amicitiam aggregaverant, meliorem conditione atque aequiore imperio se uti videbant, reliquis rebus eorum gratia dignitateque amplificata, Sequani principatum dimiserant. In eorum locum Remi successerant, quos quod adaequare apud Caesarem gratia intellegebatur, ii, qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Aeduis coniungi poterant, se Remis in clientelam dicabant. Hos illi diligenter tuebantur; ita et novam et repente collectam auctoritatem tenebant. Eo tum statu res erat, ut longe principes haberentur Aedui, secundum locum dignitatis Remi obtinerent.

13. In omni Gallia eorum hominum, qui aliquo sunt numero atque honore, genera sunt duo. Nam plebes paene servorum habetur loco, quae nihil audet per se, nullo adhibetur consilio. Plerique, cum aut aere alieno aut magnitudine tributorum aut iniuria potentiorum premuntur, sese in servitum dicant nobilibus. In hos eadem omnia sunt iura, quae dominis in servos. Sed de his duobus generibus alterum est druidum, alterum equitum. Illi rebus divinis intersunt, sacrificia publica ac privata procurant, religiones interpretantur; ad eos magnus adulescentium numerus disciplinae causa concurrat, magnoque hi sunt apud eos honore. Nam fere de omnibus controversiis publicis privatisque constituunt, et, si quod est admissum facinus, si caedes facta, si de hereditate, de finibus controversia est, iidem decernunt, praemia poenasque constituunt; si qui aut privatus aut populus eorum decreto non stetit, sacrificiis interdicunt. Haec poena apud eos est gravissima. Quibus ita est interdictum, hi numero impiorum ac sceleratorum habentur, his omnes decedunt, aditum sermonemque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant, neque his petentibus ius redditur neque honos ullus communicatur. His autem omnibus druidibus praest unus, qui summam inter eos habet auctoritatem. Hoc mortuo aut, si qui ex reliquis excellit dignitate, succedit, aut, si sunt plures pares, suffragio druidum, nonnumquam etiam armis de principatu contendunt. Hi certo anni tempore in finibus Carnutum, quae regio totius Galliae media habetur, consistunt in

loco consecrato. Huc omnes undique, qui controversias habent, conveniunt eorumque decretis iudiciis parent. Disciplina in Britannia reperta atque inde in Galliam translata esse existimatur, et nunc, qui diligentius eam rem cognoscere volunt, plerumque illo discendi causa profiscuntur.

14. Druides a bello abesse consuerunt neque tributa una cum reliquis pendunt, [militiae vacationem] omniumque rerum habent immunitatem. Tantis excitati praemiis et sua sponte multi in disciplinam conveniunt et a parentibus propinquisque mittuntur. Magnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur. Itaque annos nonnulli vicanos in disciplina permanent. Neque fas esse existimant ea litteris mandare, cum in reliquis fere rebus, publicis privatisque rationibus Graecis litteris utantur. Id mihi duabus de causis instituisse videntur, quod neque in vulgum disciplinam efferri velint neque eos, qui discunt, litteris confisos minus memoriae studere; quod fere plerisque accidit, ut praesidio litterarum diligentiam in perdiscendo ac memoriam remittant. Imprimis hoc volunt persuadere, non interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios, atque hoc maxime ad virtutem excitari putant metu mortis neglecto. Multa praeterea de sideribus atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de deorum immortalium vi ac potestate disputant et iuventuti tradunt.

15. Alterum genus est equitum. Hi, cum est usus atque aliquod bellum incidit (quod fere ante Caesaris adventum quotannis accidere solebat, uti

aut ipsi iniurias inferrent aut illatas propulsarent), omnes in bello versantur, atque eorum ut quisque est genere copiusque amplissimus, ita plurimos circum se ambactos clientesque habet. Hanc unam gratiam potentiamque noverunt.

16. Natio est omnis Gallorum admodum dedita religionibus, atque ob eam causam, qui sunt affecti gravioribus morbis quique in proeliis periculisque versantur, aut pro victimis homines immolant aut se immolatuos vovent, administrisque ad ea sacrificia druidibus utuntur, quod, pro vita hominis nisi hominis vita reddatur, non posse deorum immortalium numen placari arbitrantur, publiceque eiusdem generis habent instituta sacrificia. Alii immani magnitudine simulacra habent, quorum contexta viminibus membra vivis hominibus complent; quibus succensis circumventi flamma exanimantur homines. Supplicia eorum, qui in furto aut in latrocinio aut aliqua noxia sint comprehensi, gratiora dis immortalibus esse arbitrantur; sed, cum eius generis copia defecit, etiam ad innocentium supplicia descendunt.

17. Deum maxime Mercurium colunt: huius sunt plurima simulacra; hunc omnium inventorem artium ferunt, hunc viarum atque itinerum ducem, hunc ad quaestus pecuniae mercaturasque habere vim maximam arbitrantur. Post hunc Apollinem et Martem et Iovem et Minervam. De his eandem fere, quam reliquae gentes, habent opinionem: Apollinem morbos depellere, Minervam operum atque artificiorum initia tradere, Iovem imperium caelestium tenere, Martem bella regere. Huic, cum proelio dimicare

constituerunt, ea, quae bello ceperint, plerumque devoent: qui superaverint animalia capta immolant reliquasque res in unum locum conferunt. Multis in civitatibus harum rerum exstructos tumulos locis consecratis conspicari licet; neque saepe accidit, ut neglecta quispiam religione aut capta apud se occultare aut posita tollere auderet, gravissimumque rei supplicium cum cruciatu constitutum est.

18. Galli se omnes ab Dite patre prognatos praedicant idque ab druidibus proditum dicunt. Ob eam causam spatia omnis temporis non numero dierum, sed noctium finiunt; dies natales et mensium et annorum initia sic observant, ut noctem dies subsequatur. In reliquis vitae institutis hoc fere ab reliquis differunt, quod suos liberos, nisi cum adoleverunt, ut munus militiae sustinere possint, palam ad se adire non patiuntur filiumque puerili aetate in publico in conspectu patris assistere turpe ducunt.

19. Viri, quantas pecunias ab uxoribus dotis nomine acceperunt, tantas ex suis bonis aestimatione facta cum dotibus communicant. Huius omnis pecuniae coniunctim ratio habetur fructusque servantur; uter eorum vita superarit, ad eum pars utriusque cum fructibus superiorum temporum pervenit. Viri in uxores, sicuti in liberos, vitae necisque habent potestatem; et cum pater familiae illustriore loco natus decessit, eius propinqui conveniunt et, de morte si res in suspicionem venit, de uxoribus in servilem modum quaestionem habent et, si compertum est, igni atque omnibus tormentis ex-

cruciatas interficiunt. Funera sunt pro cultu Gallorum magnifica et sumptuosa; omniaque, quae vivis cordi fuisse arbitrantur, in ignem inferunt, etiam animalia, ac paulo supra hanc memoriam servi et clientes, quos ab iis dilectos esse constabat, iustis funeribus confectis una cremabantur.

20. Quae civitates commodius suam rem publicam administrare existimantur, habent legibus sanctum, si quis quid de re publica a finitimis rumore aut fama acceperit, uti ad magistratum deferat neve cum quo alio communicet, quod saepe homines temerarios atque imperitos falsis rumoribus terreri et ad facinus impelli et de summis rebus consilium capere cognitum est. Magistratus quae visa sunt occultant, quaeque esse ex usu iudicaverunt, multitudini produnt. De re publica nisi per concilium loqui non conceditur.

21. Germani multum ab hac consuetudine differunt. Nam neque druides habent, qui rebus divinis praesint, neque sacrificiis student. Deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt et quorum aperte opibus iuvantur, Solem et Vulcanum et Lunam, reliquos ne fama quidem acceperunt. Vita omnis in venationibus atque in studiis rei militaris consistit; ab parvulis labori ac duritiae student. Qui diutissime impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem: hoc ali staturam, ali vires nervosque confirmari putant. Intra annum vero vicesimum feminae notitiam habuisse in turpissimis habent rebus; cuius rei nulla est occultatio, quod et promiscue in fluminibus perluuntur et pellibus aut

parvis rhenonum tegimentis utuntur magna corporis parte nuda.

22. Agriculturae non student, maiorque pars eorum victus in lacte, caseo, carne consistit. Neque quisquam agri modum certum aut fines habet proprios; sed magistratus ac principes in annos singulos gentibus cognationibusque hominum, cum una coierunt, quantum et quo loco visum est agri attribuunt atque anno post alio transire cogunt. Eius rei multas afferunt causas; ne assiduo consuetudine capti studium belli gerendi agricultura commutent; ne latos fines parare studeant, potentioresque humiliores possessionibus expellant; ne accuratius ad frigora atque aestus vitandos aedificent; ne qua oriatur pecuniae cupiditas, qua ex re factiones dissensionesque nascuntur; ut animi aequitate plebem contineant, cum suas quisque opes cum potentissimis aequari videat.

23. Civitatibus maxima laus est quam latissime circum se vastatis finibus solitudines habere. Hoc proprium virtutis existimant, expulsos agris finitimos cedere, neque quemquam prope audere consistere; simul hoc se fore tutiores arbitrantur repentinae incursionis timore sublato. Cum bellum civitas aut illatum defendit aut infert, magistratus, qui ei bello praesint, ut vitae necisque habeant potestatem, deliguntur. In pace nullus est communis magistratus, sed principes regionum atque pagorum inter suos ius dicunt controversiasque minuunt. Latrocinia nullam habent infamiam, quae extra fines cuiusque civitatis fiunt, atque ea iuventutis exercendae ac

desidia minuendae causa fieri praedicant. Atque ubi quis ex principibus in concilio dixit se ducem fore, qui sequi velint, profiteantur, consurgunt ii, qui et causam et hominem probant suumque auxilium pollicentur atque ab multitudine collaudantur; qui ex his secuti non sunt, in desertorum ac proditorum numero ducuntur, omniumque his rerum postea fides derogatur. Hospitem violare fas non putant; qui quacumque de causa ad eos venerunt, ab iniuria prohibent, sanctos habent, hisque omnium domus patent victusque communicatur.

24. Ac fuit antea tempus, cum Germanos Galli virtute superarent, ultro bella inferrent, propter hominum multitudinem agrique inopiam trans Rhenum colonias mitterent. Itaque ea, quae fertilissima Germaniae sunt, loca circum Hercyniam silvam, quam Eratostheni et quibusdam Graecis fama notam esse video, quam illi Oreyniam appellant, Volcae Tectosages occupaverunt atque ibi consederunt; quae gens ad hoc tempus his sedibus sese continet summamque habet iustitiae et bellicae laudis opinionem. Nunc quoque in eadem [inopia] egestate patientiaque Germani permanent, eodem victu et cultu corporis utantur; Gallis autem provinciarum propinquitas et transmarinarum rerum notitia multa ad copiam atque usus largitur; paulatim assuefacti superari multisque victi proeliis ne se quidem ipsi cum illis virtute comparant.

25. Huius Hercyniae silvae, quae supra demonstrata est, latitudo novem dierum iter expedito patet; non enim aliter finiri potest, neque mensuras

2 itinera noverunt. Oritur ab Helvetiorum et Ne-
 3 metum et Rauracorum finibus rectaque fluminis
 4 Danubii regione pertinet ad fines Dacorum et Anar-
 5 stium; hinc se flectit sinistrorsus diversis ab flumine
 6 regionibus multarumque gentium fines propter magni-
 7 tudinem attingit; neque quisquam est huius Ger-
 8 maniae, qui se aut adisse ad initium eius silvae
 9 dicat, cum dierum iter LX processerit, aut, quo ex
 10 loco oriatur, acceperit; multaque in ea genera fe-
 11 rarum nasci constat, quae reliquis in locis visa non
 12 sint; ex quibus quae maxime differant ab ceteris
 13 et memoriae prodenda videantur, haec sunt.

26. Est bos cervi figura, cuius a media fronte
 1 inter aures unum cornu existit excelsius magisque
 2 directum his, quae nobis nota sunt, cornibus; ab
 3 eius summo sicut palmae ramique late diffunduntur.
 4 Eadem est feminae marisque natura, eadem forma
 5 magnitudoque cornuum.

27. Sunt item, quae appellantur alces. Harum
 1 est consimilis capris figura et varietas pellium, sed
 2 magnitudine paulo antecedunt mutilaeque sunt cor-
 3 nibus et crura sine nodis articulisque habent, neque
 4 quietis causa procumbunt neque, si quo afflictas
 5 casu conciderunt, erigere sese aut sublevare pos-
 6 sunt. His sunt arbores pro cubilibus: ad eas se
 7 applicant atque ita paulum modum reclinatae quietem
 8 capiunt. Quarum ex vestigiis eum est animadversum
 9 a venatoribus, quae se recipere consuerint, omnes
 10 eo loco aut ab radicibus subruunt aut accidunt ar-
 11 bores, tantum ut summa species earum stantium
 12 relinquantur. Huc cum se consuetudine reclinauerunt,

infirmas arbores pondere affigunt atque una ipsae
 concidunt.

28. Tertium est genus eorum, qui uri appel-
 1 lantur. Hi sunt magnitudine paulo infra elephantos,
 2 specie et colore et figura tauri. Magna vis eorum
 3 est et magna velocitas, neque homini neque ferae,
 4 quam conspexerunt, parcent. Hos studiose foveis
 5 captos interficiunt. Hoc se labore durant adule-
 6 scentes atque hoc genere venationis exercent, et
 7 qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in publi-
 8 cum cornibus, quae sint testimonio, magnam ferunt
 9 laudem. Sed assuescere ad homines et mansuefieri
 10 ne parvuli quidem excepti possunt. Amplitudo cor-
 11 num et figura et species multum a nostrorum boum
 12 cornibus differt. Haec studiose conquisita ab labris
 13 argento circumcludunt atque in amplissimis epulis
 14 pro poculis utuntur.

29. Caesar, postquam per Ubios exploratores
 1 comperit Suebos sese in silvas recepisse, inopiam
 2 frumenti veritus, quod, ut supra demonstravimus,
 3 minime omnes Germani agriculturae student, con-
 4 stituit non progredi longius; sed, ne omnino metum
 5 reditus sui barbaris tolleret atque ut eorum auxilia
 6 tardaret, reducto exercitu partem ultimam pontis,
 7 quae ripas Ubiorum contingebat, in longitudinem
 8 pedum ducentorum rescindit atque in extremo ponte
 9 turrum tabulatorum quattuor constituit praesidium-
 10 que cohortium duodecim pontis tuendi causa ponit
 11 magnisque eum locum munitionibus firmat. Ei loco
 12 praesidioque Gaium Volcatium Tullum adolescentem
 13 praefecit. Ipse, cum maturescere frumenta inciperent,

ad bellum Ambiorigis profectus per Arduennam silvam, quae est totius Galliae maxima atque ab ripis Rheni finibusque Treverorum ad Nervios pertinet milibusque amplius quingentis in longitudinem patet, Lucium Minucium Basilum cum omni equitatu praemittit, si quid celeritate itineris atque oportunitate temporis proficere posset; monet, ut ignes in castris fieri prohibeat, ne qua eius adventus procul significatio fiat; sese confestim subsequi dicit.

30. Basilus, ut imperatum est, facit. Celeriter contraque omnium opinionem confecto itinere multos in agris inopinantesprehendit; eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur. Multum cum in omnibus rebus tum in re militari potest fortuna. Nam sicut magno accidit casu, ut in ipsum incantum etiam atque imparatum incidere, priusque eius adventus ab omnibus videretur, quam fama ac nuntius afferretur, sic magnae fuit fortunae omni militari instrumento, quod circum se habebat, erepto, redisequisque comprehensis ipsum effugere mortem. Sed hoc quoque factum est, quod aedificio circumdato silva, ut sunt fere domicilia Gallorum, qui vitandi aestus causa plerumque silvarum atque fluminum petunt propinquitates, comites familiaresque eius angusto in loco paulisper equitum nostrorum vim sustinuerunt. His pugnans illum in equum quidam ex suis intulit; fugientem silvae texerunt. Sic et ad subeundum periculum ed ad vitandum multum fortuna valuit.

31. Ambiorix copias suas iudicione non conduxerit, quod proelio dimicandum non existimavit, an tempore exclusus et repentino equitum adventu prohibitus, cum reliquum exercitum subsequi crederet, dubium est. Sed certe dimissis per agros nuntiis sibi quemque consulere iussit. Quorum pars in Arduennam silvam, pars in continentes paludes profugit; qui proximi Oceano fuerunt, hi insulis sese occultaverunt, quas aestus efficere consueverunt; multi ex suis finibus egressi se suaque omnia alienissimis crediderunt. Catuvolcus, rex dimidiaepartis Eburonum, qui una cum Ambiorige consilium inierat, aetate iam confectus, cum laborem aut belli aut fugae ferre non posset, omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui eius consilii auctor fuisset, taxo, cuius magna in Gallia Germaniaque copia est, se exanimavit.

32. Segni Condrusique, ex gente et numero Germanorum, qui sunt inter Eburones Treverosque, legatos ad Caesarem miserunt oratum, ne se in hostium numero duceret neve omnium Germanorum, qui essent citra Rhenum, unam esse causam iudicaret: nihil se de bello cogitavisse, nulla Ambiorigi auxilia misisse. Caesar explorata re quaestione captivorum, si qui ad eos Eburones ex fuga convenissent, ad se ut reducerentur, imperavit; si ita fecissent, fines eorum se violaturum negavit. Tum copiis in tris partes distributis impedimenta omnium legionum Aduatucam contulit. Id castelli nomen est. Hoc fere est in mediis Eburonum finibus, ubi Titurius atque Aurunculeius hiemandi causa consederant.

5 Hunc cum reliquis rebus locum probarat, tum quod
superioris anni munitiones integrae manebant, ut
militum laborem sublevaret. Praesidio impedimentis
legionem quartamdecimam reliquit, unam ex his
tribus, quas proxime conscriptas ex Italia traduxe-
6 rat. Ei legioni castrisque Quintum Tullium Cicero-
nem praeficit ducentosque equites attribuit.

33. Partito exercitu Titum Labienum cum legio-
nibus tribus ad Oceanum versus in eas partes, quae
2 Menapios attingunt, proficisci iubet; Gaium Trebo-
nium cum pari legionum numero ad eam regionem,
quae ad Aduatucos adiacet, depopulandam mittit;
3 ipse cum reliquis tribus ad flumen Scaldem, quod
influit in Mosam, extremasque Arduennae partes
ire constituit, quo cum paucis equitibus profectum
4 Ambiorigem audiebat. Discedens post diem septimum
sese reversurum confirmat; quam ad diem ei legioni,
quae in praesidio relinquebatur, deberi frumentum
5 sciebat. Labienum Treboniumque hortatur, si rei
publicae commodo facere possint, ad eum diem
revertantur, ut rursus communicato consilio explora-
tisque hostium rationibus aliud initium belli capere
possent.

34. Erat, ut supra demonstravimus, manus
certa nulla, non oppidum, non praesidium, quod
se armis defenderet, sed in omnes partes dispersa
2 multitudo. Ubi cuique aut valles abdita aut locus
silvestris aut palus impedita spem praesidii aut
3 salutis aliquam offerebat, considerat. Haec loca
vicinitatibus erant nota, magnamque res diligentiam
requirebat non in summa exercitus tuenda (nullum

enim poterat universis ab perterritis ac dispersis
periculum accidere), sed in singulis militibus con-
servandis; quae tamen ex parte res ad salutem
exercitus pertinebat. Nam et praedae cupiditas 4
multos longius evocabat, et silvae incertis occul-
tisque itineribus confertos adire prohibebant. Si 5
negotium confici stirpemque hominum sceleratorum
interfici vellet, dimittendae plures manus diducen-
dique erant milites; si continere ad signa mani- 6
pulos vellet, ut instituta ratio et consuetudo exer-
citus Romani postulabat, locus ipse erat praesidio
barbaris, neque ex occulto insidiandi et dispersos
circumveniendi singulis deerat audacia. Ut in eius- 7
modi difficultatibus, quantum diligentia provideri
poterat, providebatur, ut potius in nocendo aliquid
praetermitteretur, etsi omnium animi ad ulciscen-
dum ardebant, quam cum aliquo militum detri-
mento noceretur. Dimittit ad finitimas civitates 8
nuntios Caesar: omnes evocat spe praedae ad diri-
piendos Eburones, ut potius in silvis Gallorum
vita quam legionarius miles periclitetur, simul ut
magna multitudine circumfusa pro tali facinore stirps
ac nomen civitatis tollatur. Magnus undique numerus 9
celeriter convenit.

35. Haec in omnibus Eburonum partibus gere-
bantur, diesque appetebat septimus, quem ad diem
Caesar ad impedimenta legionemque reverti consti-
tuerat. Hic, quantum in bello fortuna possit et 2
quantos afferat casus, cognosci potuit. Dissipatis 3
ac perterritis hostibus, ut demonstravimus, manus
erat nulla, quae parvam modo causam timoris

4 afferret. Trans Rhenum ad Germanos pervenit fama,
 diripi Eburones atque ultro omnes ad praedam
 5 evocari. Cogunt equitum duo milia Sugambri, qui
 sunt proximi Rheno, a quibus receptos ex fuga
 6 Tencteros atque Usipetes supra docuimus. Trans-
 eunt Rhenum navibus ratibusque triginta milibus
 passuum infra eum locum, ubi pons erat perfectus
 praesidiumque ab Caesare relictum; primos Ebu-
 ronum fines adeunt; multos ex fuga dispersos ex-
 cipiunt, magno pecoris numero, cuius sunt cupi-
 dissimi barbari, potiuntur. Invitati praeda longius
 7 procedunt. Non hos palus in bello latrociniiisque
 natos, non silvae morantur. Quibus in locis sit
 Caesar, ex captivis quaerunt; profectum longius
 reperiunt omnemque exercitum discessisse cogno-
 8 scunt. Atque unus ex captivis, 'quid vos', inquit,
 hanc miseram ac tenuem sectamini praedam, qui-
 bus licet iam esse fortunatissimis? Tribus horis
 Aduatucam venire potestis: huc omnes suas for-
 9 tunas exercitus Romanorum contulit; praesidii tan-
 tum est, ut ne murus quidem cingi possit, neque
 10 quisquam egredi extra munitiones audeat. Oblata
 spe Germani, quam nacti erant praedam, in occulto
 relinquunt; ipsi Aduatucam contendunt usi eodem
 duce, cuius haec indicio cognoverant.

36. Cicero, qui omnes superiores dies prae-
 ceptis Caesaris cum summa diligentia milites in
 castris continuisset ac ne calonem quidem quem-
 quam extra munitionem egredi passus esset, septimo
 die diffidens de numero dierum Caesarem fidem
 servaturum, quod longius progressum audiebat,

neque ulla de reditu eius fama afferebatur, simul
 2 eorum permotus vocibus, qui illius patientiam paene
 obsessionem appellabant, siquidem ex castris egredi
 non liceret, nullum eiusmodi casum exspectans,
 quo novem oppositis legionibus maximoque equitatu
 dispersis ac paene deletis hostibus in milibus pas-
 suum tribus offendi posset, quinque cohortes fru-
 mentatum in proximas segetes mittit, quas inter et
 castra unus omnino collis intererat. Complures
 3 erant ex legionibus aegri relictis; ex quibus qui
 hoc spatio dierum convalescerant, circiter CCC, sub
 vexillo una mittuntur; magna praeterea multitudo
 calonum, magna vis iumentorum, quae in castris
 subsederant, facta potestate sequitur.

37. Hoc ipso tempore et casu Germani equites
 interveniunt protinusque eodem illo, quo venerant,
 cursu ab decumana porta in castra irrumpere co-
 nantur, nec prius sunt visi obiectis ab ea parte
 2 silvis, quam castris appropinquarent, usque eo ut,
 qui sub vallo tenderent mercatores, recipiendi sui
 facultatem non haberent. Inopinantes nostri re nova
 3 perturbantur, ac vix primum impetum cohors in
 statione sustinet. Circumfunduntur ex reliquis hostes
 4 partibus, si quem aditum reperire possent. Aegre
 5 portas nostri tuentur, reliquos aditus locus ipse
 per se munitioque defendit. Totis trepidatur castris,
 6 atque alius ex alio causam tumultus quaerit; neque
 quo signa ferantur neque quam in partem quisque
 conveniat, provident. Alius iam castra capta pronun-
 7 tiat, alius deleto exercitu atque imperatore victores
 barbaros venisse contendit; plerique novas sibi ex loco
 8

religiones fingunt Cottaeque et Titurii calamitatem, qui in eodem occiderint castello, ante oculos ponunt. Tali timore omnibus perterritis confirmatur opinio barbaris, ut ex captivo audierant, nullum esse intus praesidium. Perrumpere nituntur seque ipsi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant.

38. Erat aeger cum praesidio relictus Publius Sextius Baculus, qui primum pilum ad Caesarem duxerat, cuius mentionem superioribus proeliis fecimus, ac diem iam quintum cibo caruerat. Hic diffusus suae atque omnium saluti inermis ex tabernaculo prodit, videt imminere hostes atque in summo esse rem discrimine, capit arma a proximis atque in porta consistit. Consequuntur hunc centuriones eius cohortis, quae in statione erat; paulisper una proeliam sustinent. Relinquit animus Sextium gravibus acceptis vulneribus; aegre per manus tractus servatur. Hoc spatio interposito reliqui sese confirmant tantum, ut in munitionibus consistere audeant speciemque defensorum praebent.

39. Interim confecta frumentatione milites nostri clamorem exaudiunt; praecurrunt equites; quanto res sit in periculo cognoscunt. Hic vero nulla munitio est, quae perterritos recipiat: modo conscripti atque usus militaris imperiti ad tribunum militum centurionesque ora convertunt; quid ab his praecipiat, exspectant. Nemo est tam fortis, quin rei novitate perturbetur. Barbari signa procul conspicati oppugnatione desistunt; redisse primo legiones credunt, quas longius discessisse ex captivis cognoverant; postea despecta paucitate ex omnibus partibus impetum faciunt.

40. Calones in proximum tumulum procurrunt. Hinc celeriter deieci se in signa manipulosque coniciunt; eo magis timidos perterrent milites. Alii, cuneo facto ut celeriter perrumpant, censent, quoniam tam proquinqua sint castra, et si pars aliqua circumventa ceciderit, at reliquos servari posse confidunt; alii, ut in iugo consistant atque eundem omnes ferant casum. Hoc veteres non probant milites, quos sub vexillo una profectos docuimus. Itaque inter se cohortati duce Gaio Trebonio, equite Romano, qui eis erat praepositus, per medios hostes perrumpunt incolumesque ad unum omnes in castra perveniunt. Hos subsecuti calones equitesque eodem impetu militum virtute servantur. At ii, qui in iugo constiterant, nullo etiam nunc usu rei militaris percipiente neque in eo, quod probaverant, consilio permanere, ut se loco superiore defenderent, neque eam, quam prodesse aliis vim celeritatemque viderant, imitari potuerunt, sed se in castra recipere conati iniquum in locum demiserunt. Centuriones, quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum virtutis causa in superiores erant ordines huius legionis traducti, ne ante partem rei militaris laudem amitterent, fortissime pugnantes conciderunt. Militum pars horum virtute submotis hostibus praeter spem incolumis in castra pervenit, pars a barbaris circumventa periit.

41. Germani desperata expugnatione castrorum, quod nostros iam constitisse in munitionibus videbant, cum ea praeda, quam in silvis deposuerant, trans Rhenum sese receperunt. Ac tantus fuit etiam

post discessum hostium terror, ut ea nocte, cum Gaius Volusenus missus cum equitatu ad castra venisset, fidem non faceret adesse cum incolumi Caesarem exercitu. Sic omnino animos timor praecipuaverat, ut paene alienata mente deletis omnibus copiis equitatum se ex fuga recepisse dicerent neque incolumi exercitu Germanos castra oppugnatos fuisse contenderent. Quem timorem Caesaris adventus sustulit.

42. Reversus ille eventus belli non ignorans unum, quod cohortes ex statione et praesidio essent emissae, questus (ne minimo quidem casu locum relinqui debuisse) multum fortunam in repentino hostium adventu potuisse iudicavit, multo etiam amplius, quod paene ab ipso vallo portisque castrorum barbaros avertisset. Quarum omnium rerum maxime admirandum videbatur, quod Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, ut Ambiorigis fines depopularentur, ad castra Romanorum delati optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerunt.

43. Caesar rursus ad vexandos hostes profectus magno coacto numero ex finitimis civitatibus in omnes partes dimittit. Omnes vici atque omnia aedificia, quae quisque conspexerat, incendebantur; praeda ex omnibus locis agebatur; frumenta non solum tanta multitudine iumentorum atque hominum consumebantur, sed etiam anni tempore atque imbribus procubuerant, ut, si qui etiam in praesentia se occultassent, tamen his deducto exercitu rerum omnium inopia pereundum videretur. Ac saepe in eum locum ventum est tanto in omnes partes diviso

equitatu, ut modo visum ab se Ambiorigem in fuga circumspicerent captivi nec plane etiam abisse ex conspectu contenderent, ut spe consequendi illata atque infinito labore suscepto, qui se summam ab Caesare gratiam inituros putarent, paene naturam studio vincerent, semperque paulum ad summam felicitatem defuisse videretur, atque ille latebris aut saltibus se eriperet et noctu occultatus alias regiones partesque peteret non maiore equitum praesidio quam quattuor, quibus solis vitam suam committere audebat.

44. Tali modo vastatis regionibus exercitum Caesar duarum cohortium damno Durocortorum Remorum reducit, concilioque in eum locum Galliae indicto de coniuratione Senonum et Carnutum quaestionem habere instituit et de Accone, qui princeps eius consilii fuerat, graviore sententia pronuntiata more maiorum supplicium sumpsit. Nonnulli iudicium veriti profugerunt. Quibus cum aqua atque igni interdixisset, duas legiones ad fines Treverorum, duas in Lingonibus, sex reliquas in Senonum finibus Agedinci in hibernis collocavit frumentoque exercitui proviso, ut instituerat, in Italiam ad conventus agendos profectus est.

C. IULII CAESARIS
DE BELLO GALLICO
LIBER SEPTIMUS.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. 702.] Cum Caesar motu urbano in Italia retineri ferretur, multae Gallorum gentes de recuperanda libertate conspirant c. 1. Primi Carnutes, deinde Arverni auctore Vercingetorige bellum suscipiunt; his Bituriges se adiungunt c. 2—5. Caesar ex Italia reversus de improvise Arvernos invadit et opprimit c. 6—8; legionibus quam celerrime in unum locum coactis Boiis auxilio proficiscitur, quorum oppidum Gorgobinam hostes duce Vercingetorige oppugnabant c. 9—11. In itinere Vellaunodunum, Genabum, Noviodunum oppida capit c. 12—13; deinde Avaricum, cui soli ceteris Biturigum oppidis incensis Galli pepercerant, cum aliquamdiu fortiter defensum esset, expugnat c. 14—27. Dum Galli a Vercingetorige incitati bello continuando operam dant, Caesar Aeduorum turbis a bello avocatur c. 29—33; quibus compositis Labienum cum exercitus parte in Senones Parisiosque delegat; ipse ad Gergoviam proficiscitur c. 34—36. Hanc oppugnans, cum iterum in Aeduis turbae excitatae essent c. 32—39, Caesar auxiliorum ab Aeduis missorum defectioni occursurus cum exercitus parte his obviam proficiscitur c. 40. Interim castra aegre ab Gallorum impetu defenduntur c. 41. Cum reversus esset in castra Caesar, Aedui deficiunt c. 42, 43. Romani Gergoviam impetu ca-

pere conati magna cum clade repulsi sunt c. 44—51. Itaque Caesar oratione ad milites habita obsidionem solvit c. 52, 53, et castra in Aeduos movet c. 54—56; ibi Labienum, qui res prospere in Parisiis gesserat, sibi adiungit c. 57—62. Aeduorum exemplum imitati omnes fere Galli deficiunt; Vercingetorigem summum ducem constituunt; at vincuntur a Caesare c. 62—67. Vercingetorix Alesiam se confert omnemque Galliam ad bellum evocat c. 68—71. Hanc urbem Caesar circumvallat; alias munitiones contra exteriorum hostem extruit c. 72—74. Galli socios obsidione liberare conati, magno detrimento repelluntur c. 75—88. Alesia et Vercingetorix deduntur c. 89; Aeduis, Arvernis item in deditonem acceptis Caesar legiones in hiberna distribuit c. 90.

1. Quia Gallia Caesar, ut constituerat, in Italiam ad conventus agendos proficiscitur. Ibi cognoscit de Clodii caede de senatusque consulto certior factus, ut omnes iuniores Italiae coniurarent, delectum tota provincia habere instituit. Eae res in Galliam Transalpinam celeriter perferuntur, Addunt ipsi et affingunt rumoribus Galli, quod res poscere videbatur, retineri urbano motu Caesarem neque in tantis dissensionibus ad exercitum venire posse. Hac impulsu occasione, qui iam ante se populi Romani imperio subiectos dolerent, liberius atque audacius de bello consilia inire incipiunt. Indictis inter se principes Galliae conciliis silvestribus ac remotis locis queruntur de Aconis morte; posse hunc casum ad ipsos recidere demonstrant; miserantur communem Galliae fortunam; omnibus pollicitationibus ac praemiis deposedunt, qui belli initium faciant et sui capitis periculo Galliam in libertatem vindicent. Imprimis rationem esse habendam dicunt,

priusquam eorum clandestina consilia efferantur, ut Caesar ab exercitu intercludatur. Id esse facile, quod neque legiones audeant absente imperatore ex hibernis egredi, neque imperator sine praesidio ad legiones pervenire possit. Postremo in acie praestare interfici, quam non veterem belli gloriam libertatemque, quam a maioribus acceperint, recuperare.

2. His rebus agitatis profitentur Carnutes se nullum periculum communis salutis causa recusare, principesque ex omnibus bellum facturos pollicentur et, quoniam in praesentia obsidibus cavere inter se non possint, ne res efferatur, ut iureiurando ac fide sanciantur, petunt, collatis militaribus signis, quo more eorum gravissima caerimonia continetur, ne facto initio belli ab reliquis deserantur. Tum collaudatis Carnutibus dato iureiurando ab omnibus, qui aderant, tempore eius rei constituto ab concilio disceditur.

3. Ubi ea dies venit, Carnutes Gutruato et Connetodumno ducibus, desperatis hominibus, Genabum signo dato concurrunt civesque Romanos, qui negotiandi causa ibi constiterant, in his Gaium Fufium Citam, honestum equitem Romanum, qui rei frumentariae iussu Caesaris praecerat, interficiunt bonaque eorum diripiunt. Celeriter ad omnes Galliae civitates fama perfertur. Nam ubicumque maior atque illustrior incidit res, clamore per agros regionesque significant; hunc alii deinceps excipiunt et proximis tradunt, ut tum accidit. Nam quae Genabi oriente sole gesta essent, ante primam confectam vigiliam

in finibus Arvernorum audita sunt, quod spatium est milium passuum circiter centum LX.

4. Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius, Arvernus, summae potentiae adulescens, cuius pater principatum Galliae totius obtinuerat et ob eam causam, quod regnum appetebat, ab civitate erat interfectus, convocatis suis clientibus facile incendit. Cognito eius consilio ad arma concurritur. Prohibetur ab Gobannitione, patruo suo, reliquisque principibus, qui hanc temptandam fortunam non existimabant; expellitur ex oppido Gergovia; non destitit tamen atque in agris habet delectum egentium ac perditorum. Hac coacta manu, quoscumque adit ex civitate, ad suam sententiam perducit; hortatur, ut communis libertatis causa arma capiant, magnisque coactis copiis adversarios suos, a quibus paulo ante erat eiectus, expellit ex civitate. Rex ab suis appellatur. Dimittit quoque versus legationes; obtestatur, ut in fide maneat. Celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turonos, Aulercos, Lemovices, Andos reliquosque omnes, qui Oceanum attingunt, adiungit: omnium consensu ad eum defertur imperium. Qua oblata potestate omnibus civitatibus obsides imperat, certum numerum militum ad se celeriter adduci iubet; armorum quantum quaeque civitas domi quodque ante tempus efficiat, constituit; imprimis equitatu studet. Summae diligentiae summam imperii severitatem addit; magnitudine supplicii dubitantes cogit. Nam maiore commisso delicto igni atque omnibus tormentis necat, leviori de causa auribus desectis aut singulis effossis

oculis domum remittit, ut sint reliquis documento et magnitudine poenae perterreant alios.

5. His suppliciiis celeriter coacto exercitu Lucretium Cadurcum, summae hominem audaciae, cum parte copiarum in Rutenos mittit; ipse in Bituriges proficiscitur. Eius adventu Bituriges ad Aeduos, quorum erant in fide, legatos mittunt subsidium rogatum, quo facilius hostium copias sustinere possint. Aedui de consilio legatorum, quos Caesar ad exercitum reliquerat, copias equitatus peditatusque subsidio Biturigibus mittunt. Qui cum ad flumen Ligerim venissent, quod Bituriges ab Aeduis dividit, paucos dies ibi morati neque flumen transire ausi domum revertuntur legatisque nostris renuntiant, se Biturigum perfidiam veritos revertisse, quibus id consilii fuisse cognoverint, ut, si flumen transissent, una ex parte ipsi, altera Arverni se circumstiterent. Id eane de causa, quam legatis pronuntiarunt, an perfidia adducti fecerint, quod nihil nobis constat, non videtur pro certo esse proponendum. Bituriges eorum discessu statim cum Arvernis iunguntur.

6. His rebus in Italiam Caesari nuntiatis cum iam ille urbanas res virtute Gnei Pompei commodiorem in statum pervenisse intellexeret, in Transalpinam Galliam profectus est. Eo cum venisset, magna difficultate afficiebatur, qua ratione ad exercitum pervenire posset. Nam si legiones in provinciam arcesseret, se absente in itinere proelio dimicaturas intellegebat; si ipse ad exercitum contenderet, ne iis quidem eo tempore, qui quieti viderentur, suam salutem recte committi videbat.

7. Interim Lucretius Cadureus in Rutenos missus eam civitatem Arvernis conciliat. Progressus in Niobriges et Gabalos ab utrisque obsides accipit et magna coacta manu in provinciam Narbonem versus eruptionem facere contendit. Qua re nuntiata Caesar omnibus consiliis antevertendum existimavit, ut Narbonem proficisceretur. Eo cum venisset, timentes confirmat, praesidia in Rutenis provincialibus, Volcis Arecomicis, Tolosatibus circumque Narbonem, quae loca hostibus erant finitima, constituit, partem copiarum ex provincia supplementumque, quod ex Italia adduxerat, in Helvios, qui fines Arvernorum contingunt, convenire iubet.

8. His rebus comparatis represso iam Lucretio et remoto, quod intrare intra praesidia periculosum putabat, in Helvios proficiscitur. Etsi mons Cevenna, qui Arvernos ab Helviis discludit, durissimo tempore anni altissima nive iter impediabat, tamen discussa nive sex in altitudinem pedum atque ita viis patefactis summo militum sudore ad fines Arvernorum pervenit. Quibus oppressis inopinantibus, quod se Cevenna ut muro munitos existimabant, ac ne singulari quidem umquam homini eo tempore anni semitae patuerant, equitibus imperat, ut quam latissime possint vagentur et quam maximum hostibus terrorem inferant. Celestiter haec fama ac nuntiis ad Vercingetorigem perferuntur; quem perterriti omnes Arverni circumstant atque obsecrant, ut suis fortunis consulat, neu se ab hostibus diripi patiatur, praesertim cum videat omne ad se bellum translatum. Quorum ille precibus per motus castra ex Biturigibus movet in Arvernos versus.

9. At Caesar biduum in his locis moratus, quod haec de Vercingetorige usu ventura opinione praeceperat, per causam supplementi equitatusque cogendi ab exercitu discedit, Brutum adolescentem his copiis praeficit; hunc monet, ut in omnes partes equites quam latissime pervagentur: daturum se operam, ne longius triduo ab castris absit. His constitutis rebus, suis inopinantibus, quam maximis potest itineribus Viennam pervenit. Ibi nactus recentem equitatum, quem multis ante diebus eo praemiserat, neque diurno neque nocturno itinere intermisso per fines Aeduorum in Lingones contendit, ubi duae legiones hiemabant, ut, si quid etiam de sua salute ab Aeduis iniretur consilii, celeritate praecurreret. Eo cum pervenisset, ad reliquas legiones mittit priusque omnes in unum locum cogit, quam de eius adventu Arvernensium nuntiari posset. Hac re cognita Vercingetorix rursus in Bituriges exercitum reducit atque inde profectus Gorgobinam, Boiorum oppidum, quos ibi Helvetico proelio victos Caesar collocaverat Aeduisque attribuerat, oppugnare instituit.

10. Magnam haec res Caesari difficultatem ad consilium capiendum afferebat, si reliquam partem hiemis uno loco legiones contineret, ne stipendiariis Aeduorum expugnatis cuncta Gallia deficeret, quod nullum amicis in eo praesidium videretur positum esse; si matarius ex hibernis educeret, ne ab re frumentaria duris subvectionibus laboraret. Praestare visum est tamen omnes difficultates perpeti, quam tanta contumelia accepta omnium suorum

voluntates alienare. Itaque cohortatus Aeduos de supportando commeatu praemittit ad Boios, qui de suo adventu doceant hortenturque, ut in fide maneant atque hostium impetum magno animo sustineant. Duabus Agedinci legionibus atque impedimentis totius exercitus relictis ad Boios proficiscitur.

11. Altero die cum ad oppidum Senonum Vellaunodunum venisset, ne quem post se hostem relinqueret, quo expeditione re frumentaria uteretur, oppugnare instituit idque biduo circumvallavit; tertio die missis ex oppido legatis de deditioe arma conferri, iumenta produci, sescentos obsides dari iubet. Ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit. Ipse [ut quam primum iter faceret] Genabum Carnutum proficiscitur; qui tum primum allato nuntio de oppugnatione Vellaunoduni, cum longius eam rem ductum iri existimarent, praesidium Genabituendi causa, quod eo mitterent, comparabant. Huc biduo pervenit. Castris ante oppidum positis, diei tempore exclusus in posterum oppugnationem differt quaeque ad eam rem usui sint militibus imperat et, quod oppidum Genabum pons fluminis Ligeris continebat, veritus, ne noctu ex oppido profugerent, duas legiones in armis excubare iubet. Genabenses paulo ante mediam noctem silentio ex oppido egressi flumen transire coeperunt. Qua re per exploratores nuntiata Caesar legiones, quas expeditas esse iusserat, portis incensis intromittit atque oppido petitur perpaucis ex hostium numero desideratis, quin cuncti caperentur, quod pontis atque itinerum angustiae multitudinis fugam intercluserant. Oppidum

diripit atque incendit, praedam militibus donat, exercitum Ligerem traducit atque in Biturigum fines pervenit.

12. Vercingetorix, ubi de Caesaris adventu cognovit, oppugnatione destitit atque obviam Caesari proficiscitur. Ille oppidum Biturigum positum in via Noviodunum oppugnare instituerat. Quo ex oppido cum legati ad eum venissent oratum, ut sibi ignosceret suaeque vitae consuleret, ut celeritate reliquas res conficeret, qua pleraque erat consecutus, arma conferri, equos produci, obsides dari iubet. Parte iam obsidum tradita, cum reliqua administrarentur, centurionibus et paucis militibus intromissis, qui arma iumentaue conquirerent, equitatus hostium procul visus est, qui agmen Vercingetorigis antecesserat. Quem simulatque oppidani conspexerunt atque in spem auxilii venerunt, clamore sublato arma capere, portas claudere, murum complere coeperunt. Centuriones in oppido, cum ex significatione Gallorum novi aliquid ab iis iniri consilii intellexissent, gladiis dstrictis portas occupaverunt suosque omnes incolumes receperunt.

13. Caesar ex castris equitatum educi iubet, proelium equestre committit; laborantibus iam suis Germanos equites circiter cccc submittit, quos ab initio habere secum instituerat. Eorum impetum Galli sustinere non potuerunt atque in fugam coniecti multis amissis se ad agmen receperunt. Quibus profligatis rursus oppidani perterriti comprehensos eos, quorum opera plebem concitatam existimabant, ad Caesarem perduxerunt seseque ei dederunt.

Quibus rebus confectis Caesar ad oppidum Avaricum, quod erat maximum munitissimumque in finibus Biturigum atque agri fertilissima regione, profectus est, quod eo oppido recepto civitatem Biturigum se in potestatem redacturum confidebat.

14. Vercingetorix tot continuis incommodis Vellaunoduni, Genabi, Novioduni acceptis suos ad concilium convocat. Docet longe alia ratione esse bellum gerendum, atque antea gestum sit. Omnibus modis huic rei studendum, ut pabulatione et commeatu Romani prohibeantur. Id esse facile, quod equitatu ipsi abundant et quod anni tempore subleventur. Pabulum secari non posse; necessario dispersos hostes ex aedificiis petere: hos omnes cotidie ab equitibus deleri posse. Praeterea salutis causa rei miliaris commoda neglegenda: vicos atque aedificia incendi oportere hoc spatio obvia quoquo versus quo pabulandi causa adire posse videantur. Harum ipsis rerum copiam suppetere, quod, quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus subleventur; Romanos aut inopiam non laturos aut magno periculo longius ab castris processuros; neque interesse ipsosne interficiant, impedimentisne exuant, quibus amissis bellum geri non possit. Praeterea oppida incendi oportere, quae non munitione et loci natura ab omni sint periculo tuta, neu suis sint ad detractandam militiam receptacula neu Romanis proposita ad copiam commeatus praedamque tollendam. Haec si gravia aut acerba videantur, multo illa gravius aestimare, liberos, coniuges in servitutem abstrahi, ipsos interfici; quae sit necesse accidere victis.

15. Omnium consensu hae sententia probata uno die amplius xx urbes Biturigum incenduntur. Hoc idem fit in reliquis civitatibus; in omnibus 2 partibus incendia conspiciuntur. Quae etsi magno cum dolore omnes ferebant, tamen hoc sibi solatii proponebant, quod se prope explorata victoria celeriter amissa recuperaturos confidebant. Deliberatur de Avarico in communi concilio, incendi placeret 4 an defendi. Procumbunt omnibus Gallis ad pedes Bituriges, ne pulherrimam prope totius Galliae urbem, quae praesidio et ornamento sit civitati, 5 suis manibus succendere cogentur: facile se loci natura defensuros dicunt, quod prope ex omnibus partibus flumine et palude circumdata unum habeat 6 et perangustum aditum. Datur petentibus venia dissuadente primo Vercingetorige, post concedente et precibus ipsorum et misericordia vulgi. Defensores oppido idonei deliguntur.

16. Vercingetorix minoribus Caesarem itineribus subsequitur et locum castris deligit paludibus silvisque munitum ab Avarico longe milia passuum XVI. 2 Ibi per certos exploratores in singula diei tempora, quae ad Avaricum agerentur, cognoscebat et, quid fieri vellet, imperabat. Omnes nostras pabulationes frumentationesque observabat dispersosque, cum longius necessario procederent, adoriebatur magnoque incommodo afficiebat, etsi, quantum ratione provideri poterat, ab nostris occurrebatur, ut incertis temporibus diversisque itineribus iretur.

17. Castris ad eam partem oppidi positis Caesar, quae intermissa a flumine et a paludibus aditum,

ut supra diximus, angustum habebat, aggerem apparare, vineas agere, turres duas constituere coepit; nam circumvallare loci natura prohibebat. De re 2 frumentaria Boios atque Aednos adhortari non destitit; quorum alteri, quod nullo studio agebant, non multum adiuvabant, alteri non magnis facultatibus, quod civitas erat exigua et infirma, celeriter, quod habuerunt, consumpserunt. Summa difficultate 3 rei frumentariae affecto exercitu tenuitate Boiorum, indiligentia Aeduorum, incendiis aedificiorum, usque eo ut complures dies frumento milites caruerint et pecore ex longinquiore vicis adacto extremam famem sustentarent, nulla tamen vox est ab iis audita populi Romani maiestate et superioribus victoriis indigna. Quin etiam Caesar cum in opere 4 singulas legiones appellaret et, si acerbius inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret, universi ab eo, ne id faceret, petebant: sic se com- 5 plures annos illo imperante meruisse, ut nullam ignominiam acciperent, nusquam infecta re discederent; hoc se ignominiae laturos loco, si inceptam 6 oppugnationem reliquissent; praestare omnes per- 7 ferre acerbitates, quam non civibus Romanis, qui Genabi perfidia Gallorum interissent, parentarent. Haec eadem centurionibus tribunisque militum man- 8 dabant, ut per eos ad Caesarem deferrentur.

18. Cum iam muro turres appropinquassent, ex captivis Caesar cognovit Vercingetorigem consumpto pabulo castra movisse propius Avaricum atque ipsum cum equitatu expeditisque, qui inter equites proeliari consuissent, insidiarum causa eo profectum,

quo nostros postero die pabulatum venturos arbitrareretur. Quibus rebus cognitis media nocte silentio profectus ad hostium castra mane pervenit. Illi celeriter per exploratores adventu Caesaris cognito carros impedimentaue sua in artiores silvas abdiduxerunt. Qua re nuntiata Caesar celeriter sarcinas conferri, arma expediri iussit.

19. Collis erat leniter ab infimo acclivis. Hunc ex omnibus fere partibus palus difficilis atque impedita eungebat non latior pedibus quinquaginta. Hoc se colle interruptis pontibus Galli fiducia loci continebant generatimque distributi in civitates omnia vada eius paludis ac saltus obtinebant sic animo parati, ut, si eam paludem Romani percurrere conarentur, haesitantes premerent ex loco superiore, ut, qui propinquitatem loci videret, paratos prope aequo Marte ad dimicandum existimaret, qui iniquitatem condicionis perspiceret, inani simulatione sese ostentare cognosceret. Indignantibus milites Caesar, quod conspectum suum hostes perferre possent tantulo spatio interiecto, et signum proelii exposcentes edocet, quanto detrimento et quot virorum fortium morte necesse sit constare victoriam; quos cum sic animo paratos videat, ut nullum pro sua laude periculum recusent, summam se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum vitam sua salute habeat cariorem. Sic milites consolatus eodem die reducit in castra reliquaue, quae ad oppugnationem pertinebant oppidi, administrare instituit.

20. Vercingetorix, cum ad suos redisset, prodicionis insimulatus, quod castra propius Romanos movisset, quod cum omni equitatu discessisset, quod sine imperio tantas copias reliquisset, quod eius discessu Romani tanta opportunitate et celeritate venissent: non haec omnia fortuito aut sine consilio accidere potuisse; regnum illum Galliae malle Caesaris concessu quam ipsorum habere beneficio: tali modo accusatus ad haec respondit: quod castra movisset, factum inopia pabuli etiam ipsis hortantibus; quod propius Romanos accessisset, persuasum loci opportunitate, qui se ipse sine munitione defenderet; equitum vero operam neque in loco palustri desiderari debuisse et illic fuisse utilem, quo sint profecti. Summam imperii se consulto nulli discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandum impelleretur; cui rei propter animi molitiam studere omnes videret, quod diutius laborem ferre non possent. Romani si casu intervenerint, fortunae, si alicuius indicio vocati, huic habendam gratiam, quod et paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere et virtutem despiciere potuerint, qui dimicare non ausi turpiter se in castra receperint. Imperium se ab Caesare per prodicionem nullum desiderare, quod habere victoria posset, quae iam esset sibi atque omnibus Gallis explorata; quin etiam ipsis remittere, si sibi magis honorem tribuere, quam ab se salutem accipere videantur. 'Haec ut intellegatis', inquit, 'a me sincere pronuntiare, audite Romanos milites'. Producit servos, quos in pabulatione paucis ante diebus exceperat et fame

10 vinculisque excruciauerat. Hi iam ante edocti, quae
interrogati pronuntiarent, milites se esse legionarios
dicunt; fame et inopia adductos clam ex castris
exisse, si quid frumenti aut pecoris in agris reperire
11 possent; simili omnem exercitum inopia premi, nec
iam vires sufficere cuiusquam nec ferre operis la-
borem posse; itaque statuisse imperatorem, si nihil
in oppugnatione oppidi profecissent, triduo exer-
12 citum deducere. 'Haec', inquit, 'a me', Vercingetorix,
beneficia habetis, quem proditionis insimulatis; cuius
opera sine vestro sanguine tantum exercitum victo-
rem fame consumptum videtis; quem turpiter se ex
fuga recipientem ne qua civitas suis finibus recipiat,
a me provisum est.

21. Conclamat omnis multitudo et suo more
armis concrepat, quod facere in eo consuerunt, cuius
orationem approbant: summum esse Vercingetorigem
ducem, nec de eius fide dubitandum, nec maiore
2 ratione bellum administrari posse. Statuunt, ut x
milia hominum delecta ex omnibus copiis in oppi-
3 dum mittantur, nec solis Biturigibus communem
salutem committendam censent, quod paene eo, si
id oppidum retinuissent, summam victoriae constare
intellegebant.

22. Singulari militum nostrorum virtuti consilia
cuiusque modi Gallorum occurrebant, ut est summae
genus sollertiae atque ad omnia imitanda et effi-
2 cienda, quae ab quoque traduntur, aptissimum. Nam
et laqueis falces avertabant, quas cum destinaverant,
tormentis introrsus reducebant, et aggerem cuniculis
subtrahebant, eo scientius, quod apud eos magna

sunt ferrariae atque omne genus cuniculorum notum
atque usitatum est. Totum autem murum ex omni
3 parte turribus contabulaverant atque has coriis in-
texterant. Tum crebris diurnis nocturnisque eruptio-
4 nibus aut aggeri ignem inferebant aut milites occu-
patos in opere adoriebantur et nostrarum turrium
altitudinem, quantum has cotidianus agger ex-
presserat, commissis suarum turrium malis adae-
5 quabant et apertos cuniculos praecusta et praecuta
materia et pice fervefacta et maximi ponderis
saxis morabantur moenibusque appropinquare pro-
hibebant.

23. Muri autem omnes Gallici hac fere forma
sunt. Trabes directae perpetuae in longitudinem
paribus intervallis, distantes inter se binos pedes,
in solo collocantur. Hae revinciuntur introrsus et
2 multo aggere vestiuntur; ea autem, quae diximus,
intervalla grandibus in fronte saxis effarciuntur.
His collocatis et coagmentatis alius insuper ordo
3 additur, ut idem illud intervallum servetur, neque
inter se contingant trabes, sed paribus intermissae
spatiis singulae singulis saxis interiectis arte conti-
neantur. Sic deinceps omne opus contextitur, dum
4 iusta muri altitudo expleatur. Hoc cum in speciem
5 varietatemque opus deforme non est alternis tra-
bibus ac saxis, quae rectis lineis suos ordines ser-
vant, tum ad utilitatem et defensionem urbium
summam habet opportunitatem, quod et ab incendio
lapis et ab ariete materia defendit, quae perpetuis
trabibus pedes quadragenos plerumque introrsus
revincta neque perrumpi neque distrahi potest.

24. His tot rebus impedita oppugnatione milites, cum toto tempore frigore et assiduis imbribus tardarentur, tamen continenti labore omnia haec superaverunt et diebus XXV aggerem [latum] pedes CCCXXX longum, altum pedes LXXX extruxerunt. Cum is murum hostium paene contingeret, et Caesar ad opus consuetudine excubaret militesque hortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur, paulo ante tertiam vigiliam est animadversum fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant, eodemque tempore toto muro clamore sublato duabus portis ab utroque latere turrium eruptio fiebat. Alii faces atque aridam materiem de muro in aggerem eminus iaciebant, picem reliquasque res, quibus ignis excitari potest, fundebant, ut, quo primum curreretur aut cui rei ferretur auxilium, vix ratio iniri posset. Tamen, quod instituto Caesaris semper duae legiones pro castris excubabant pluresque partitis temporibus erant in opere, celeriter factum est, ut alii eruptionibus resisterent, alii turretes reducerent aggeremque interseinderent, omnis vero ex castris multitudo ad restinguendum concurreret.

25. Cum in omnibus locis consumpta iam reliqua parte noctis pugnaretur, semperque hostibus spes victoriae redintegraretur, eo magis, quod deustos pluteos turrium videbant nec facile adire apertos ad auxiliandum animadvertabant, semperque ipsi recentes defessis succederent omnemque Galliae salutem in illo vestigio temporis positam arbitrentur, accidit inspectantibus nobis, quod dignum

memoria visum praetereundum non existimavimus. Quidam ante portam oppidi Gallus per manus sevir ac picis traditas glebas in ignem e regione turris proiciebat; scorpione ab latere dextro traiectus exanimatusque concidit. Hunc ex proximis unus iacentem transgressus eodem illo munere fungebatur; eadem ratione ictu scorpionis exanimato alteri successit tertius et tertio quartus, nec prius ille est propugnatoribus vacuus relictus locus, quam restincto aggere atque omni ex parte submotis hostibus finis est pugnandi factus.

26. Omnia experti Galli, quod res nulla successerat, postero die consilium ceperunt ex oppido profugere hortante et iubente Vercingetorige. Id silentio noctis conati non magna iactura suorum sese effecturos sperabant, propterea quod neque longe ab oppido castra Vercingetorigis aberant, et palus, quae perpetua intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat. Iamque hoc facere noctu apparabant, cum matresfamiliae repente in publicum procurrerunt flentesque proiectae ad pedes suorum omnibus precibus petierunt, ne se et communes liberos hostibus ad supplicium dederent, quos ad capiendam fugam naturae et virium infirmitas impediret. Ubi eos in sententia perstare viderunt, quod plerumque in summo periculo timor misericordiam non recipit, conclamare et significare de fuga Romanis coeperunt. Quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum viae praeoccuparentur, consilio destiterunt.

27. Postero die Caesar promotae turri directisque operibus, quae facere instituerat, magno coorto

imbre non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus est, quod paulo incautius custodias in muro dispositas videbat, suosque languidius in opere versari iussit et, quid fieri vellet, ostendit. Legionibusque intra vineas in occulto expeditis cohortatus, ut aliquando pro tantis laboribus fructum victoriae perciperent, iis, qui primi murum ascendissent, praemia proposuit militibusque signum dedit. Illi subito ex omnibus partibus evolaverunt murumque celeriter compleverunt.

28. Hostes re nova perterriti muro turribusque deiecti in foro ac locis patentioribus cuneatim constituerunt, hoc animo, ut, si qua ex parte obviam [contra] veniretur, acie instructa depugnarent. Ubi neminem in aequum locum sese demittere, sed toto undique muro circumfundi viderunt, veriti, ne omnino spes fugae tolleretur, abiectis armis ultimas oppidi partes continenti impetu petiverunt, parsque sibi, cum angusto exitu portarum se ipsi premerent, a militibus, pars iam egressa portis ab equitibus est interfecta. Nec fuit quisquam, qui praedae studeret. Sic et Genabi caede et labore operis incitati non aetate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. Denique ex omni numero, qui fuit circiter milium XL, vix DCCC, qui primo clamore audito se ex oppido eiecerunt, incolumes ad Vercingetorigem pervenerunt. Quos ille multa iam nocte silentio ex fuga excepit veritus, ne qua in castris ex eorum concursu et misericordia vulgi seditio oreretur, ut procul in via dispositis familiaribus suis principibusque civitatum disparandos deducen-

dosque ad suos curaret, quae cuique civitati pars castrorum ab initio obvenerat.

29. Postero die consilio convocato consolatus cohortatusque est, ne se admodum animo demitterent, ne perturbarentur incommodo. Non virtute neque in acie vicisse Romanos, sed artificio quodam et scientia oppugnationis, cuius rei fuerint ipsi imperiti. Errare, si qui in bello omnes secundos rerum proventus exspectent. Sibi numquam placuisse Avaricum defendi, cuius rei testes ipsos haberet; sed factum imprudentia Biturigum et nimia obsequentia reliquorum, uti hoc incommodum acciperetur. Id tamen se celeriter maioribus commodis sanaturum. Nam quae ab reliquis Gallis civitates dissentirent, has sua diligentia adiuncturum atque unum consilium totius Galliae effecturum, cuius consensui ne orbis quidem terrarum possit obsistere; idque se prope iam effectum habere. Interea aequum esse ab iis communis salutis causa impetrari, ut castra munire instituerent, quo facilius repentinos hostium impetus sustinerent.

30. Fuit haec oratio non ingrata Gallis, et maxime, quod ipse animo non defecerat tanto accepto incommodo neque se in occultum abdiderat et conspectum multitudinis fugerat; plusque animo providere et praesentire existimabatur, quod re integra primo incendendum Avaricum, post deserendum censuerat. Itaque ut reliquorum imperatorum res adversae auctoritatem minuunt, sic huius ex contrario dignitas incommodo accepto in dies augebatur. Simul in spem veniebant eius affirmatione

de reliquis adiungendis civitatibus; primumque eo tempore Galli castra munire instituerunt et sic sunt animo confirmati homines insueti laboris, ut omnia, quae imperarentur, sibi patienda existimarent.

31. Nec minus, quam est pollicitus, Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas civitates adiungeret, atque eas donis pollicitationibusque alliciebat. Huic rei idoneos homines deligebat, quorum quisque aut oratione subdola aut amicitia facillime capere posset. Qui Avarico expugnato refugerant, armandos vestiendosque curat; simul, ut deminutae copiae redintegrarentur, imperat certum numerum militum civitatibus, quem et quam ante diem in castra adduci velit, sagittariosque omnes, quorum erat permagnus numerus in Gallia, conquiri et ad se mitti iubet. His rebus celeriter id, quod Avarici deperierat, expletur. Interim Teutomatus, Olloviconis filius, rex Nitiobrogum, cuius pater ab senatu nostro amicus erat appellatus, cum magno equitum suorum numero et quos ex Aquitania conduxerat ad eum pervenit.

32. Caesar Avarici complures dies commoratus summamque ibi copiam frumenti et reliqui com meatu nactus exercitum ex labore atque inopia refecit. Iam prope hieme confecta cum ipso anni tempore ad gerendum bellum vocaretur et ad hostem proficisci constituisset, sive eum ex paludibus silvisque elicere sive obsidione premere posset, legati ad eum principes Aeduorum veniunt oratum, ut maxime necessario tempore civitati subveniat: summo esse in periculo rem, quod, cum singuli magistratus antiquitus creari atque regiam potestatem annum

obtinere consuessent, duo magistratum gerant et se uterque eorum legibus creatum esse dicat. Horum esse alterum Convictolitavem, florentem et illustrem adolescentem, alterum Cotum, antiquissima familia natum atque ipsum hominem summae potentiae et magnae cognationis, cuius frater Valetiacus proximo anno eundem magistratum gesserit. Civitatem esse omnem in armis; divisum senatum, divisum populum, suas cuiusque eorum clientelas. Quod si diutius alatur controversia, fore, uti pars cum parte civitatis confligat. Id ne accidat, positum in eius diligentia atque auctoritate.

33. Caesar, etsi a bello atque hoste discedere detrimentosum esse existimabat, tamen non ignorans, quanta ex dissensionibus incommoda oriri consuessent, ne tanta et tam coniuncta populo Romano civitas, quam ipse semper aluisset omnibusque rebus ornasset, ad vim atque arma descenderet, atque ea pars, quae minus confideret, auxilia a Vercingetorige arcesseret, huic rei praeventendum existimavit et, quod legibus Aeduorum iis, qui summum magistratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret, ne quid de iure aut de legibus eorum deminuisse videretur, ipse in Aeduos proficisci statuit senatumque omnem et quos inter controversia esset ad se Decetiam evocavit. Cum prope omnis civitas eo convenisset, docereturque paucis clam convocatis alio loco, alio tempore atque oportuerit fratrem a fratre renuntiatum, cum leges duo ex una familia vivo utroque non solum magistratus creari vetarent, sed etiam in senatu esse prohiberent, Cotum impe-

rium deponere coëgit, Convictolitavem, qui per sacerdotes more civitatis intermissis magistratibus esset creatus, potestatem obtinere iussit.

34. Hoc decreto interposito cohortatus Aeduos, ut controversiarum ac dissensionis obliviscerentur atque omnibus omissis rebus huic bello servirent eaque, quae meruissent, praemia ab se devicta Gallia exspectarent equitatumque omnem et peditum milia decem sibi celeriter mitterent, quae in praesidiis rei frumentariae causa disponeret, exercitum in duas partes divisit: quattuor legiones in Senones Parisiosque Labieno ducendas dedit, sex ipse in Arvernos ad oppidum Gergoviam secundum flumen Elaver duxit; equitatus partem illi attribuit, partem sibi reliquit. Qua re cognita Vercingetorix omnibus interruptis eius fluminis pontibus ab altera fluminis parte iter facere coepit.

35. Cum uterque utrimque exisset exercitus, in conspectu fereque e regione castris castra ponebant. Dispositis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias traducerent, erat in magnis Caesari difficultatibus res, ne maiorem aestatis partem flumine impediretur, quod non fere ante autumnum Elaver vado transiri solet. Itaque, ne id accideret, silvestri loco castris positus e regione unius eorum pontium, quos Vercingetorix rescindendos curaverat, postero die cum duabus legionibus in occulto restitit; reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut consueverat, misit *immixtis* captivis quartis quibusque cohortibus, uti numerus legionum constare videretur. His quam longissime possent egredi iussis, cum

iam ex diei tempore coniecturam ceperat in castra perventum, iisdem sublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere coepit. Celeriter effecto opere legionibusque traductis et loco castris idoneo delecto reliquas copias revocavit. Vercingetorix re cognita, ne contra suam voluntatem dimicare cogereetur, magnis itineribus antecessit.

36. Caesar ex eo loco quintis castris Gergoviam pervenit equestrisque eo die proelio levi facto perspecto urbis situ, quae posita in altissimo monte omnes aditus difficiles habebat, de expugnatione desperavit, de obsessione non prius agendum constituit, quam rem frumentariam expedisset. At Vercingetorix castris prope oppidum [in monte] positus medioeribus circum se intervallis separatim singulorum civitatum copias collocaverat atque omnibus eius ingi collibus occupatis, qua despici poterat, horribilem speciem praebebat principesque earum civitatum, quos sibi ad consilium capiendum delegerat, prima luce cotidie ad se convenire iubebat, seu quid communicandum, seu quid administrandum videretur, neque ullum fere diem intermittebat, quin equestri proelio, interiectis sagittariis, quid in quoque esset animi ac virtutis suorum periclitaretur. Erat e regione oppidi collis sub ipsis radicibus montis, egregie munitus atque ex omni parte circumcensus; quem si tenerent nostri, et aquae magna parte et pabulatione libera prohiberi hostes videbantur. Sed is locus praesidio ab his non minus firmo tenebatur. Tamen silentio noctis Caesar ex castris egressus, priusquam subsidio ex oppido venire posset, delecto

praesidio potitus loco duas ibi legiones collocavit fossamque duplicem duodenum pedum a maioribus castris ad minora perduxit, ut tuto ab repentino hostium incursu etiam singuli commeare possent.

37. Dum haec ad Gergoviam geruntur, Convictolitavis Aeduus, cui magistratum adiudicatum a Caesare demonstravimus, sollicitatus ab Arvernibus pecunia cum quibusdam adolescentibus colloquitur; quorum erat princeps Litaviceus atque eius fratres, amplissima familia nati adolescentes. Cum his praemium communicat hortaturque, ut se liberos et imperio natos meminerint. Unam esse Aeduorum civitatem, quae certissimam Galliae victoriam detineat; eius auctoritate reliquas contineri; qua traducta oecum consistendi Romanis in Gallia non fore. Esse nonnullo se Caesaris beneficio affectum, sic tamen, ut iustissimam apud eum causam obtinuerit; sed plus communi libertati tribuere. Cur enim potius Aedui de suo iure et de legibus ad Caesarem disceptatorem, quam Romani ad Aeduos veniant? Celestiter adolescentibus et oratione magistratus et praemio deductis, cum se vel principes eius consilii fore profiterentur, ratio perficiendi quaerebatur, quod civitatem temere ad suscipiendum bellum adduci posse non confidebant. Placuit, ut Litaviceus decem illis milibus, quae Caesari ad bellum mitterentur, praeficeretur atque ea ducenda curaret, fratresque eius ad Caesarem praecurrerent. Reliqua qua ratione agi placeat constituunt.

38. Litaviceus accepto exercitu, cum milia passuum circiter xxx ab Gergovia abesset, convocatis

subito militibus lacrimans, 'quo proficiscimur', inquit, 2
'militibus? Omnis noster equitatus, omnis nobilitas interit; principes civitatis, Eporedorix et Viridomarus, insimulati prodicionis ab Romanis indicta causa interfecti sunt. Haec ab ipsis cognoscite, qui ex 3
ipsa caede fugerunt; nam ego fratribus atque omnibus meis propinquis interfectis dolore prohibeor, quae gesta sunt pronuntiare.' Producantur ii, quos 4
ille edocuerat quae dici vellet, atque eadem, quae Litaviceus pronuntiaverat, multitudini exponunt: equites 5
et multos Aeduorum interfectos, quod collocuti cum Arvernibus dicerentur; ipsos se inter multitudinem militum occultasse atque ex media caede fugisse. Conclamant Aedui et Litavicum obsecrant, ut sibi 6
consulat. 'Quasi vero', inquit ille, 'consilii sit res, 7
ac non necesse sit nobis Gergoviam contendere et cum Arvernibus nosmet coniungere. An dubitamus, 8
quin nefario facinore admissio Romani iam ad nos interficiendos concurrant? Proinde, si quid in nobis animi est, persequamur eorum mortem, qui indignissime interierunt, atque hos latrones interficiamus.' Ostendit cives Romanos, qui eius praesidii fiducia 9
una erant; magnum numerum frumenti commeatusque diripit, ipsos crudeliter exeruciatos interficit. Nuntios tota civitate Aeduorum dimittit, eodem mendacio 10
de caede equitum et principum permovet; hortatur, ut simili ratione, atque ipse fecerit, suas iniurias persequantur.

39. Eporedorix Aeduus, summo loco natus adolescens et summae domi potentiae, et una Viridomarus, pari aetate et gratia, sed genere dispari, quem

Caesar ab Divitiaco sibi traditum ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat, in equitum numero convenerant nominatim ab eo evocati. His erat inter se de principatu contentio, et in illa magistratum controversia alter pro Convictolitavi, alter pro Coto summis opibus pugnaverant. Ex his Eporedorix cognito Litavici consilio media fere nocte rem ad Caesarem defert; orat, ne patiatur civitatem pravis adulescentium consiliis ab amicitia populi Romani deficere; quod futurum provideat, si se tot hominum milia cum hostibus coniunxerint, quorum salutem neque propinqui negligere, neque civitas levi momento aestimare posset.

40. Magna affectus sollicitudine hoc nuntio Caesar, quod semper Aeduorum civitati praecipue indulerat, nulla interposita dubitatione legiones expeditas quatuor equitatumque omnem ex castris educit, nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra, quod res posita in celeritate videbatur; Gaium Fabium legatum cum legionibus duabus castris praesidio relinquit. Fratres Litavici cum comprehendi iussisset, paulo ante repperit ad hostes fugisse. Adhortatus milites, ne necessario tempore itineris labore permoveantur, cupidissimis omnibus progressus milia passuum xxv agmen Aeduorum conspicatus inmisso equitatu iter eorum moratur atque impedit interdicique omnibus, ne quemquam interficiant. Eporedorigem et Viridomarum, quos illi interfectos existimabant, inter equites versari suosque appellare iubet. His cognitis et Litavici fraude perspecta Aedui manus tendere [deditionem significare] et proiectis

armis mortem deprecari incipiunt. Litaviccus cum suis clientibus, quibus more Gallorum nefas est etiam in extrema fortuna deserere patronos, Gergoviam profugit.

41. Caesar nuntiis ad civitatem Aeduorum missis, qui suo beneficio conservatos docerent, quos iure belli interficere potuisset, tribusque horis [noctis] exercitui ad quietem datis castra ad Gergoviam movit. Medio fere itinere equites a Fabio missi, quanto res in periculo fuerit, exponunt. Summis copiis castra oppugnata demonstrant, cum crebro integri defessis succederent nostrosque assiduo labore defatigarent, quibus propter magnitudinem castrorum perpetuo esset iisdem in vallo permanendum. Multitudine sagittarum atque omnis generis telorum multos vulneratos; ad haec sustinenda magno usui fuisse tormenta. Fabium discessu eorum duabus relictis portis obstruere ceteras pluteosque vallo addere et se in posterum diem similemque casum apparare. His rebus cognitis Caesar summo studio militum ante ortum solis in castra pervenit.

42. Dum haec ad Gergoviam geruntur, Aedui primis nuntiis ab Litaviceo acceptis nullum sibi ad cognoscendum spatium relinquunt. Impellit alios avaritia, alios iracundia et temeritas, quae maxime illi hominum generi est innata, ut levem auditionem habeant pro re comperta. Bona civium Romanorum diripiunt, caedes faciunt, in servitatem abstrahunt. Adiuvat rem proclinatam Convictolitavis plebemque ad furorem impellit, ut facinore admissio ad sanitatem reverti pudeat. Marcum Aristium, tribunum

militum, iter ad legionem facientem fide data ex oppido Cabillono educunt; idem facere cogunt eos, qui negotiandi causa ibi constiterant. Hos continuo in itinere adorti omnibus impedimentis exuunt; repugnantes diem noctemque obsident; multis utrimque interfectis maiorem multitudinem armatorum concitant.

43. Interim nuntio allato, omnes eorum milites in potestate Caesaris teneri, concurrunt ad Aristium, nihil publico factum consilio demonstrant; quaestionem de bonis direptis decernunt, Litavicii fratrumque bona publicant, legatos ad Caesarem sui purgandi gratia mittunt. Haec faciunt recuperandorum suorum causa; sed contaminati facinore et capti compendio ex direptis bonis, quod ea res ad multos pertinebat, timore poenae exterriti consilia clam de bello inire incipiunt civitatesque reliquas legationibus sollicitant. Quae tametsi Caesar intellegebat, tamen quam mitissime potest legatos appellat: nihil se propter inscientiam levitatemque vulgi gravius de civitate iudicare neque de sua in Aeduos benevolentia deminere. Ipse maiorem Galliae motum exspectans, ne ab omnibus civitatibus circumsciretur, consilia inibat, quemadmodum ab Gergovia discederet ac rursus omnem exercitum contraheret, ne profectio nata ab timore defectionis similis fugae videretur.

44. Haec cogitanti accidere visa est facultas bene rei gerendae. Nam cum in minora castra operis perspiciendi causa venisset, animadvertit collem, qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus, qui supe-

rioribus diebus vix prae multitudine cerni poterat. Admiratus quaerit ex perfugis causam, quorum magnus ad eum cotidie numerus confluebat. Constabat inter omnes, quod iam ipse Caesar per exploratores cognoverat, dorsum esse eius iugi silvestre et angustum, sed hinc prope aequum, qua esset aditus ad alteram partem oppidi; vehementer huic illos loco timere nec iam aliter sentire uno colle ab Romanis occupato, si alterum amisissent, quin paene circumvallati atque omni exitu et pabulatione interclusi viderentur: ad hunc muniendum omnes a Vercingetorige evocatos.

45. Hac re cognita Caesar mittit complures equitum turmas; eis de media nocte imperat ut paulo tumultuosius omnibus locis vagarentur. Prima luce magnum numerum impedimentorum ex castris mulorumque produci deque his stramenta detrahi mulionesque cum cassidibus equitum specie ac simulatione collibus circumvehi iubet. His paucos addit equites, qui latius ostentationis causa vagarentur. Longo circuitu easdem omnes iubet petere regiones. Haec procul ex oppido videbantur, ut erat a Gergovia despectus in castra, neque tanto spatio, certi quid esset, explorari poterat. Legionem unam eodem iugo mittit et paulum progressam inferiore constituit loco silvisque occultat. Augetur Gallis suspicio, atque omnes illo ad munitionem copiae traducuntur. Vacua castra hostium Caesar conspicatus tectis insignibus suorum occultatisque signis militaribus raros milites, ne ex oppido animadverterentur, ex maioribus castris in minora traducit legatisque, quos sin-

gulis legionibus praefecerat, quid fieri velit, ostendit; imprimis monet, ut contineant milites, ne studio pugnandi aut spe praedae longius progrediantur; quid iniquitas loci habeat incommodi, proponit; hoc una celeritate posse mutari; occasionis esse rem, non proelii. His rebus expositis signum dat et ab dextra parte alio ascensu eodem tempore Aeduos mittit.

46. Oppidi murus ab planicie atque initio ascensus recta regione, si nullus anfractus intercederet, MCC passus aberat: quidquid huc circuitus ad molliendum clivum accesserat, id spatium itineris augebat. A medio fere colle in longitudinem, ut natura montis ferebat, ex grandibus saxis sex pedum murum, qui nostrorum impetum tardaret, praeduxerant Galli atque inferiore omni spatio vacuo relicto superiorem partem collis usque ad murum oppidi densissimis castris compleverant. Milites dato signo celeriter ad munitionem perveniunt eamque transgressi trinis castris potiuntur; ac tanta fuit in castris capiendis celeritas, ut Teutomatus, rex Nitiobrogum, subito in tabernaculo oppressus, ut meridie conquieverat, superiore corporis parte nudata, vulnerato equo vix se ex manibus praedantium militum eriperet.

47. Consecutus id, quod animo proposuerat, Caesar receptui cani iussit legionique decimae, quae cum erat, concionatum signa constituit. Ac reliquarum legionum milites non exaudito sono tubae, quod satis magna valles intercedebat, tamen ab tribunis militum legatisque, ut erat a Caesare praeceptum, retinebantur. Sed elati spe celeris victoriae et hostium fuga et superiorum temporum secundis proeliis

nihil adeo arduum sibi esse existimaverunt, quod non virtute consequi possent, neque finem prius sequendi fecerunt, quam muro oppidi portisque appropinquarunt. Tum vero ex omnibus urbis partibus orto clamore qui longius aberant, repentino tumultu perterriti, cum hostem intra portas esse existimarent, sese ex oppido eiecerunt. Matresfamiliae de muro vestem argentumque iactabant et pectore nudo prominentes passis manibus obtestabantur Romanos, ut sibi parcerent neque, sicut Avarici fecissent, ne a mulieribus quidem atque infantibus abstinerent; nullae de muris per manus demissae sese militibus tradebant. Lucius Fabius, centurio legionis VIII., quem inter suos eo die dixisse constabat excitari se Avaricibus praemiis neque commissurum, ut prius quisquam murum ascenderet, tres suos nactus manipulares atque ab iis sublevatus murum ascendit; hos ipse rursus singulos exceptans in murum extulit.

48. Interim ii, qui ad alteram partem oppidi, ut supra demonstravimus, munitionis causa convenierant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nuntiis incitati, oppidum a Romanis teneri, praemissis equitibus magno concursu eo contenderunt. Eorum ut quisque primus venerat, sub muro consistebat suorumque pugnantium numerum augebat. Quorum cum magna multitudo convenisset, matresfamiliae, quae paulo ante Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari et more Gallico passum capillum ostentare liberosque in conspectum proferre coeperunt. Erat Romanis nec loco nec numero aequa contentio; simul et cursu et spatio pugnae

defatigati non facile recentes atque integros sustinebant.

49. Caesar, cum iniquo loco pugnari hostiumque augeri copias videret, praemetuens suis ad Titum Sextium legatum, quem minoribus castris praesidio reliquerat, misit, ut cohortes ex castris celeriter educeret et sub infimo colle ab dextro latere hostium constitueret, ut, si nostros loco depulsos vidisset, quo minus libere hostes insequerentur, terreret. Ipse paulum ex eo loco cum legione progressus, ubi constiterat, eventum pugnae exspectabat.

50. Cum acerrime comminus pugnaretur, hostes loco et numero, nostri virtute confiderent, subito sunt Aedui visi ab latere nostris aperto, quos Caesar ab dextra parte alio ascensu manus distinendae causa miserat. Hi similitudine armorum vehementer nostros perterruerunt, ac tametsi dextris umeris exsertis animadvertabantur, quod insigne pacatum esse consuerat, tamen id ipsum sui fallendi causa milites ab hostibus factum existimabant.

3 Eodem tempore Lucius Fabius centurio quique una murum ascenderant circumventi atque interfecti muro
4 praecipitabantur. Marcus Petronius, eiusdem legionis centurio, cum portas excidere conatus esset, a multitudine oppressus ac sibi desperans multis iam vulneribus acceptis manipularibus suis, qui illum secuti erant, 'quoniam', inquit, 'me una vobiscum servare non possum, vestrae quidem certe vitae prospiciam, quos cupiditate gloriae adductus in periculum deduxi. Vos data facultate vobis con-

sulite.' Simul in medios hostes irrupit duobusque interfectis reliquos a porta paulum submovit. Conantibus auxiliari suis, 'frustra,' inquit, 'meae vitae subvenire conamini, quem iam sanguis viresque deficiunt. Proinde abite, dum est facultas, vosque ad legionem recipite.' Ita pugnans post paulum concidit ac suis saluti fuit.

51. Nostri, cum undique premerentur, XLVI centurionibus amissis deiectioni sunt loco. Sed intolerantius Gallos insequentes legio decima tardavit, quae pro subsidio paulo aequiore loco constiterat. Hanc rursus XIII. legionis cohortes exceperunt, quae ex castris minoribus eductae cum Tito Sextio legato ceperant locum superiorem. Legiones, ubi primum planiciem attigerunt, infestis contra hostes signis constiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis suos intra munitiones reduxit. Eo die milites sunt paulo minus septingenti desiderati.

52. Postero die Caesar contione advocata temeritatem cupiditatemque militum reprehendit, quod sibi ipsi iudicavissent, quo procedendum aut quid agendum videretur, neque signo recipiendi dato constitissent neque ab tribunis militum legatisque retineri potuissent. Exposuit, quid iniquitas loci posset, quid ipse ad Avaricum sensisset, cum sine duce et sine equitatu deprehensis hostibus exploratam victoriam dimisisset, ne parvum modo detrimentum in contentione propter iniquitatem loci accideret. Quanto opere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuisset,

tanto opere licentiam arrogantiamque reprehendere, quod plus se quam imperatorem de victoria atque exitu rerum sentire existimarent; nec minus se ab milite modestiam et continentiam quam virtutem atque animi magnitudinem desiderare.

53. Hac habita contione et ad extremam orationem confirmatis militibus, ne ob hanc causam animo permoverentur neu, quod iniquitas loci attulisset, id virtuti hostium tribuerent, eadem de profectione cogitans, quae ante senserat, legiones ex castris eduxit aciemque idoneo loco constituit. Cum Vercingetorix nihilo magis in aequum locum descenderet, levi facto equestri proelio atque secundo in castra exercitum reduxit. Cum hoc idem postero die fecisset, satis ad Gallicam ostentationem minuendam militumque animos confirmandos factum existimans in Aeduos movit castra. Ne tum quidem insecutis hostibus tertio die ad flumen Elaver pontes refecit eoque exercitum traducit.

54. Ibi a Viridomaro atque Eporedorige Aeduis appellatus discit cum omni equitatu Litaviecum ad sollicitandos Aeduos profectum; opus esse ipsos antecedere ad confirmandam civitatem. Etsi multis iam rebus perfidiam Aeduorum perspectam habebat atque horum discessu admaturari defectionem civitatis existimabat, tamen eos retinendos non constituit, ne aut inferre iniuriam videretur aut dare timoris aliquam suspensionem. Discedentibus his breviter sua in Aeduos merita exposuit, quos et quam humiles accepisset, compulsos in oppida, multatos agris, omnibus ereptis copiis, imposito stipendio,

obsidibus summa cum contumelia extortis, et quam in fortunam quamque in amplitudinem deduxisset, ut non solum in pristinum statum redissent, sed omnium temporum dignitatem et gratiam antecessisse viderentur. His datis mandatis eos ab se dimisit.

55. Noviodunum erat oppidum Aeduorum ad ripas Ligeris opportuno loco positum. Huc Caesar omnes obsides Galliae, frumentum, pecuniam publicam, suorum atque exercitus impedimentorum magnam partem contulerat; huc magnum numerum equorum huius belli causa in Italia atque Hispania coemptum miserat. Eo cum Eporedorix Viridomarusque venissent et de statu civitatis cognovissent, Litaviecum Bibracti ab Aeduis receptum, quod est oppidum apud eos maximae auctoritatis, Convictolitavin magistratum magnamque partem senatus ad eum convenisse, legatos ad Vercingetorigem de pace et amicitia concilianda publice missos, non praetermittendum tantum commodum existimaverunt. Itaque interfectis Novioduni custodibus quique eo negotiandi causa convenerant, pecuniam atque equos inter se partiti sunt; obsides civitatum Bibracte ad magistratum deducendos curaverunt; oppidum, quod a se teneri non posse iudicabant, ne cui esset usui Romanis, incenderunt; frumenti quod subito potuerunt navibus avexerunt, reliquum flumine atque incendio corruerunt. Ipsi ex finitimis regionibus copias cogere, praesidia custodiasque ad ripas Ligeris disponere equitatumque omnibus locis iniciendi timoris causa ostentare coeperunt, si ab re frumentaria Romanos excludere aut adductos inopia in

10 provinciam expellere possent. Quam ad spem multum
eos adiuvabat, quod Liger ex nivibus creverat, ut
omnino vado non posse transiri videretur.

56. Quibus rebus cognitis Caesar maturandum
sibi censuit, si esset in perficiendis pontibus pericli-
tandum, ut prius, quam essent maiores eo coactae
2 copiae, dimicaret. Nam ut commutato consilio iter
in provinciam converteret, ut ne metu quidem nec-
cessario faciendum existimabat, cum infamia atque
indignitas rei et oppositus mons Cevenna viarumque
difficultas impediabat, tum maxime, quod abiuncto
Labieno atque iis legionibus, quas una miserat,
3 vehementer timebat. Itaque admodum magnis diurnis
nocturnisque itineribus confectis contra omnium
4 opinionem ad Ligerem venit vadoque per equites
invento pro rei necessitate opportuno, ut brachia
modo atque umeri ad sustinenda arma liberi ab
aqua esse possent disposito equitatu, qui vim flu-
minis refringeret, atque hostibus primo aspectu
5 perturbatis incolumem exercitum traduxit frumen-
tumque in agris et pecoris copiam nactus repleto
his rebus exercitu iter in Senones facere instituit.

57. Dum haec apud Caesarem geruntur, Labie-
nus eo supplemento, quod nuper ex Italia venerat,
relicto Agedinci, ut esset impedimentis praesidio,
cum quattuor legionibus Lutetiam proficiscitur. Id
est oppidum Parisiorum, quod positum est in insula
2 fluminis Sequanae. Cuius adventu ab hostibus co-
gnito magnae ex finitimis civitatibus copiae conve-
nerunt. Summa imperii traditur Camulogeno Aulercō,
3 qui prope confectus aetate tamen propter singularem

scientiam rei militaris ad eum est honorem evo-
catus. Is cum animadvertisset perpetuam esse pa-
ludem, quae influeret in Sequanam atque illum
omnem locum magnopere impediret, hic consedit
nostrosque transitu prohibere instituit.

58. Labienus primo vineas agere, cratibus atque
aggere paludem explere atque iter munire conabatur.
Postquam id difficilius confieri animadvertit, silentio
2 e castris tertia vigilia egressus eodem, quo venerat,
itinere Metiosedum pervenit. Id est oppidum Se-
3 nonum in insula Sequanae positum, ut paulo ante
de Lutetia diximus. Deprensas navibus circiter quin-
4 quaginta celeriterque coniunctis atque eo militibus
iniectis et rei novitate perterritis oppidanis, quorum
magna pars erat ad bellum evocata, sine conten-
tione oppido potitur. Refecto ponte, quem superio-
5 ribus diebus hostes resciderant, exercitum traducit
et secundo flumine ad Lutetiam iter facere coepit.
Hostes re cognita ab iis, qui Metiosedo fugerant,
6 Lutetiam incendi pontesque eius oppidi rescindi
iubent; ipsi praesaepi palude ad ripas Sequanae e
regione Lutetiae contra Labieni castra considunt.

59. Iam Caesar a Gergovia discessisse audie-
batur, iam de Aednorum defectione et secundo
Galliae motu rumores afferebantur, Gallique in
colloquiis interclusum itinere et Ligeri Caesarem
inopia frumenti coactum in provinciam contendisse
confirmabant. Bellovaci autem defectione Aednorum
2 cognita, qui ante erant per se infideles, manus co-
gere atque aperte bellum parare cocperunt. Tum
3 Labienus tanta rerum commutatione longe aliud

sibi capiendum consilium, atque antea senserat, intellegebat neque iam, ut aliquid acquireret proelioque hostes lacesseret, sed ut incolumen exercitum Agedincum reduceret, cogitabat. Namque altera ex parte Bellovaci, quae civitas in Gallia maximam habet opinionem virtutis, instabant, alteram Camulogenus parato atque instructo exercitu tenebat; tum legiones a praesidio atque impedimentis interclusas maximum flumen distinebat. Tantis subito difficultatibus obiectis ab animi virtute auxilium petendum videbat.

60. Sub vesperum consilio convocato cohortatus, ut ea, quae imperasset, diligenter, industrieque administrarent, naves, quas Metiosedo deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit et prima confecta vigilia quattuor milia passuum secundo flumine silentio progredi ibique se exspectari iubet. Quinque cohortes, quas minime firmas ad dimicandum esse existimabat, castris praesidio relinquit; quinque eiusdem legionis reliquas de media nocte cum omnibus impedimentis adverso flumine magno tumultu proficisci imperat. Conquirat etiam lintres; has magno sonitu remorum incitatas in eandem partem mittit. Ipse post paulo silentio egressus cum tribus legionibus eum locum petit, quo naves appellari iusserat.

61. Eo cum esset ventum, exploratores hostium, ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quod magna subito erat coorta tempestas, ab nostris opprimuntur; exercitus equitatusque equitibus Romanis administrantibus, quos ei negotio praefecerat,

celeriter transmittitur. Uno fere tempore sub lucem hostibus nuntiatur, in castris Romanorum praeter consuetudinem tumultuari, et magnum ire agmen adverso flumine sonitumque remorum in eadem parte exaudiri et paulo infra milites navibus transportari. Quibus rebus auditis, quod existimabant tribus locis transire legiones atque omnes perturbatos defectione Aeduorum fugam parare, suas quoque copias in tres partes distribuerunt. Nam praesidio e regione castrorum relicto et parva manu Metiosedum versus missa, quae tantum progrediatur, quantum naves processissent, reliquas copias contra Labienum duxerunt.

62. Prima luce et nostri omnes erant transportati, et hostium acies cernebatur. Labienus milites cohortatus, ut suae pristinae virtutis et secundissimorum proeliorum retinerent memoriam atque ipsum Caesarem, cuius ductu saepenumero hostes superassent, praesentem adesse existimarent, dat signum proelii. Primo concursu ab dextro cornu, ubi septima legio constiterat, hostes pelluntur atque in fugam coniciuntur; ab sinistro, quem locum duodecima legio tenebat, cum primi ordines hostium transfixi telis concidissent, tamen acerrime reliqui resistebant, nec dabat suspicionem fugae quisquam. Ipse dux hostium Camulogenus suis aderat atque eos cohortabatur. Incerto nunc etiam exitu victoriae, cum septimae legionis tribunis esset nuntiatum, quae in sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legionem ostenderunt signaque intulerunt. Ne eo quidem tempore quisquam loco cessit, sed circumventi

8 omnes interfectique sunt. Eandem fortunam tulit
Camulogenus. At ii, qui praesidio contra castra La-
bieni erant relictī, cum proelium commissum audis-
sent, subsidio suis ierunt collemque ceperunt, neque
nostrorum militum victorum impetum sustinere po-
9 stuerunt. Sic cum suis fugientibus permixti, quos
non silvae montesque texerunt, ab equitatu sunt
10 interfecti. Hoc negotio confecto Labienus revertitur
Agedincum, ubi impedimenta totius exercitus relicta
erant; inde cum omnibus copiis ad Caesarem pervenit.

63. Defectione Aeduorum cognita bellum auge-
2 tur. Legationes in omnes partes circummittuntur:
quantum gratia, auctoritate, pecunia valent, ad solli-
3 citandas civitates nituntur; nacti obsides, quos Cae-
sar apud eos deposuerat, horum supplicio dubitantes
4 territant. Petunt a Vercingetorige Aedui, ut ad se
5 veniat rationesque belli gerendi communicet. Re
impetrata contendunt, ut ipsis summa imperii trada-
tur, et re in controversiam deducta totius Galliae
6 concilium Bibracte indicitur. Eodem conveniunt un-
dique frequentes. Multitudinis suffragiis res permit-
titur; ad unum omnes Vercingetorigem probant im-
7 peratorem. Ab hoc concilio Remi, Lingones, Treveri
afuerunt: illi, quod amicitiam Romanorum seque-
bantur; Treveri, quod aberant longius et ab Germanis
premebantur, quae fuit causa, quare toto abessent
8 bello et neutris auxilia mitterent. Magno dolore
Aedui ferunt se deiectos principatu, queruntur for-
tunae commutationem et Caesaris indulgentiam in
se requirunt, neque tamen suscepto bello suum con-
siliū ab reliquis separare audent. Inviti summae

spei adolescentes Eporedorix et Viridomarus Ver-
cingetorigi parent.

64. Ipse imperat reliquis civitatibus obsides
dedendique constituit diem; ad hunc omnes equites,
quindecim milia numero, celeriter convenire iubet.
Peditatu, quem antea habuerat, se fore contentum
dicit, neque fortunam temptaturum aut in acie dimi-
caturum, sed, quoniam abundet equitatu, perfacile
esse factu frumentationibus pabulationibusque Ro-
manos prohibere; aequo modo animo sua ipsi fru-
5 menta corrumpant aedificiaque incendant, qua rei
6 familiaris iactura perpetuum imperium libertatemque
se consequi videant. His constitutis rebus Aeduis
7 Segusiavisque, qui sunt finitimi provinciae, decem
milia peditum imperat; huc addit equites octingentos.
His praeficit fratrem Eporedorigis bellumque inferri
Allobrogibus iubet. Altera ex parte Gabalos proxi-
8 mosque pagos Arvernorum in Helvios, item Rutenos
Cadurcosque ad fines Volcarum Arecomicorum depo-
pulandos mittit. Nihilo minus clandestinis nuntiis
9 legationibusque Allobrogas sollicitat, quorum mentes
nondum ab superiore bello resedissee sperabat. Horum
10 principibus pecunias, civitati autem imperium totius
provinciae pollicetur.

65. Ad hos omnes casus provisa erant praesidia
cohortium duarum et viginti, quae ex ipsa provincia
ab Lucio Caesare legato ad omnes partes oppone-
bantur. Helvii sua sponte cum finitimis proelio con-
11 gressi pelluntur et Gaio Valerio Donnotauro, Ca-
buri filio, principe civitatis, compluribusque aliis
interfectis intra oppida ac muros compelluntur. Allo-
12

brogēs crebris ad Rhodanum dispositis praesidiis magna cum cura et diligentia suos fines tuentur.

4 Caesar, quod hostes equitatu superiores esse intellegebat et interclusis omnibus itineribus nulla re ex provincia atque Italia sublevari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas civitates, quas superioribus annis pacaverat, equitesque ab his arcessit et levis armaturae pedites, qui inter eos proeliari consuerant. Eorum adventu, quod minus idoneis equis utebantur, a tribunis militum reliquisque [sed et] equitibus Romanis atque evocatis equos sumit Germanisque distribuit.

66. Interea, dum haec geruntur, hostium copiae ex Arvernīs equitesque, qui toti Galliae erant imperati, conveniunt. Magno horum coacto numero, cum Caesar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quo facilius subsidium provinciae ferri posset, circiter milia passuum decem ab Romanis 3 trinis castris Vercingetorix consedit convocatisque ad concilium praefectis equitum venisse tempus victoriae demonstrat. Fugere in provinciam Romanos 4 Galliae excedere. Id sibi ad praesentem obtinendam libertatem satis esse; ad reliqui temporis pacem atque otium parum profici; maioribus enim coactis copiis reversuros neque finem bellandi facturos. 5 Proinde agmine impeditos adorirentur. Si pedites suis auxilium ferant atque in eo morentur, iter facere non posse; si, id quod magis futurum confidat, relictis impedimentis suae salutis consulant, et usu rerum necessariorum et dignitate spoliatum iri. Nam de equitibus hostium, quin nemo eorum progredi

modo extra agmen audeat, et ipsos quidem non debere dubitare, et quo maiore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum et terrori hostibus futurum. Conclamant equites: sanctissimo iureiurando 7 confirmari oportere, ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ad uxorem aditum habeat, qui non bis per agmen hostium perequitasset.

67. Probata re atque omnibus iureiurando adactis postero die in tres partes distributo equitatu duae se acies ab duobus lateribus ostendunt, una a primo agmine iter impedire coepit. Qua re nuntiata Caesar 2 suum quoque equitatum tripertito divisum contra hostem ire iubet. Pugnatur una omnibus in partibus. Consistit agmen; impedimenta inter legiones recipiuntur. Si qua in parte nostri laborare aut gravius 4 premi videbantur, eo signa inferri Caesar aciemque constitui iubebat; quae res et hostes ad insequendum tardabat et nostros spe auxilii confirmabat. Tandem Germani ab dextro latere summum iugum 5 nacti hostes loco depellunt; fugientes usque ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedestribus copiis consederat, persequuntur compluresque interficiunt. Qua re animadversa reliqui, ne circumirentur, veriti 6 se fugae mandant. Omnibus locis fit caedes. Tres 7 nobilissimi Aedui capti ad Caesarem perducuntur: Cotus, praefectus equitum, qui controversiam cum Convictolitavi proximis comitiis habuerat, et Cavarillus, qui post defectionem Litavici pedestribus copiis praefuerat, et Eporedorix, quo duce ante adventum Caesaris Aedui cum Sequanis bello contenderant.

68. Fugato omni equitatu Vercingetorix copias, ut pro castris collocaverat, reduxit protinusque Alesiam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere coepit celeriterque impedimenta ex castris educi et se subsequi iussit. Caesar impedimentis in proximum collem deductis, duabus legionibus praesidio relictis, secutus quantum diei tempus est passum, circiter tribus milibus hostium ex novissimo agmine interfectis altero die ad Alesiam castra fecit. Perspecto urbis situ perterritisque hostibus, quod equitatu, qua maxime parte exercitus confidebant, erant pulsi, adhortatus ad laborem milites circumvallare instituit.

69. Ipsum erat oppidum Alesia in colle summo admodum edito loco, ut nisi obsidione expugnari non posse videretur; cuius collis radices duo duabus ex partibus flumina subleebant. Ante id oppidum planicies circiter milia passuum tria in longitudinem patebat; reliquis ex omnibus partibus colles mediocri interiecto spatio pari altitudinis fastigio oppidum cingebant. Sub muro, quae pars collis ad orientem solem spectabat, hunc omnem locum copiae Gallorum compleverant fossamque et maceriam sex in altitudinem pedum praeduxerant. Eius munitionis, quae ab Romanis instituebatur, circuitus XI milia passuum tenebat. Castra opportunis locis erant posita ibique castella viginti tria facta; quibus in castellis interdiu stationes ponebantur, ne qua subito eruptio fieret; haec eadem noctu excubitoribus ac firmis praesidiis tenebantur.

70. Opere instituto fit equestre proelium in ea planicie, quam intermissam collibus tria milia pas-

suam in longitudinem patere supra demonstravimus. Summa vi ab utrisque contenditur. Laborantibus nostris Caesar Germanos submittit legionesque pro castris constituit, ne qua subito irruptio ab hostium peditatu fiat. Praesidio legionum addito nostris animus augetur; hostes in fugam coniecti se ipsi multitudine impediunt atque angustioribus portis relictis coacervantur. Germani acrius usque ad munitiones sequuntur. Fit magna caedes; nonnulli relictis equis fossam transire et maceriam transcendere conantur. Paulum legiones Caesar, quas pro vallo constituerat, promoveri iubet. Non minus, qui intra munitiones erant, perturbantur Galli; veniri ad se confestim existimantes ad arma conclamant; nonnulli perterriti in oppidum irrumpunt. Vercingetorix iubet portas claudi, ne castra nudentur. Multis interfectis, compluribus equis captis Germani sese recipiunt.

71. Vercingetorix, priusquam munitiones ab Romanis perficiantur, consilium capit omnem ab se equitatum noctu dimittere. Discendentibus mandat, ut suam quisque eorum civitatem adeat omnesque, qui per aetatem arma ferre possint, ad bellum cogant. Sua in illos merita proponit obtestaturque, ut suae salutis rationem habeant, neu se optime de communi libertate meritum hostibus in cruciatum dedant. Quod si indiligentiores fuerint, milia hominum delecta octoginta una secum interitura demonstrat. Ratione inita exigue dierum se habere XXX frumentum, sed paulo etiam longius tolerari posse parcendo. His datis mandatis, qua opus erat intermissum, secunda vigilia silentio equitatum dimittit.

6 Frumentum omne ad se referri iubet; capitis poenam
7 iis, qui non paruerint, constituit; pecus, cuius magna
erat copia ab Mandubiis compulsa, viritim distribuit;
8 frumentum parce et paulatim metiri instituit. Copias
omnes, quas pro oppido collocaverat, in oppidum
9 recepit. His rationibus auxilia Galliae expectare et
bellum parat administrare.

72. Quibus rebus cognitis ex perfugis et captivis
Caesar haec genera munitionis instituit. Fossam
pedum viginti directis lateribus duxit, ut eius fossae
solum tantundem pateret, quantum summae fossae
2 labra distarent. Reliquas omnes munitiones ab ea
fossa pedes quadringentos reduxit, id hoc consilio,
quoniam tantum esset necessario spatium complexus,
nec facile totum corpus corona militum cingeretur,
ne de improvise aut noctu ad munitiones hostium
multitudo advolaret, aut interdiu tela in nostros
3 operi destinatos conicere possent. Hoc intermisso
spatio duas fossas quindecim pedes latas, eadem
altitudine perduxit; quarum anteriorem campestribus
ac demissis locis aqua ex flumine derivata complevit.
4 Post eas aggerem ac vallum XXII pedum extruxit.
Huic loricam pinnaeque adiecit grandibus cervis
eminentibus ad commissuras pluteorum atque agge-
ris, qui ascensum hostium tardarent, et turres toto
opere circumdedit, quae pedes LXXX inter se distarent.

73. Erat eodem tempore et materiari et frumen-
tari et tantas munitiones fieri necesse deminutis
nostris copiis, quae longius ab castris progrediebantur;
ac nonnumquam opera nostra Galli temptare
atque eruptionem ex oppido pluribus portis summa

vi facere conabantur. Quare ad haec rursus opera 2
addendum Caesar putavit, quo minore numero mili-
tam munitiones defendi possent. Itaque truncis ar-
borum admodum firmis ramis abscisis atque horum
delibratis ac praeacutis cacuminibus perpetuae fossae
quinos pedes altae ducebantur. Huc illi stipites 3
demissi et ab infimo revincti, ne revelli possent, ab
ramis eminebant. Quini erant ordines coniuncti in-4
ter se atque implicati; quo qui intraverant, se ipsi
acutissimis vallis induebant. Hos cippos appellabant.
Ante quos obliquis ordinibus in quincuncem dispo-5
sitis scrobes tres in altitudinem pedes fodiebantur
paulatim angustiore ad infimum fastigio. Huc teretes 6
stipites feminis crassitudine ab summo praeacuti et
praeusti demittebantur, ita ut non amplius digitis
quattuor ex terra eminent; simul confirmandi et 7
stabilendi causa singuli ab infimo solo pedes terra
exculcabantur, reliqua pars scrobris ad occultandas
insidias viminibus ac virgultis integebatur. Huius 8
generis octoni ordines ducti ternos inter se pedes
distabant. Id ex similitudine floris liliam appella-
bant. Ante haec taleae pedem longae ferreis hamis 9
infixis totae in terram infodiebantur mediocribusque
intermissis spatiis omnibus locis disserebantur; quos
stimulos nominabant.

74. His rebus perfectis regiones secutus quam
potuit aequissimas pro loci natura quattuordecim
milia passuum complexus pares eiusdem generis
munitiones, diversas ab his, contra exteriorem hostem
perfecit, ut ne magna quidem multitudine, si ita ac-
cidat, discessu munitionum praesidia circumfundi

possent; ne autem cum periculo ex castris egredi cogatur, dierum triginta pabulum frumentumque habere omnes convectum iubet.

75. Dum haec apud Alesiam geruntur, Galli concilio principum indicto non omnes eos, qui arma ferre possent, ut censuit Vercingetorix, convocandos statuunt, sed certum numerum cuique ex civitate imperandum, ne tanta multitudine confusa nec moderari nec discernere suos nec frumentandi rationem habere possent. Imperant Aeduis atque eorum clientibus, Segusiavis, Ambluaretis, Aulercis Brannovicibus, Brannoviis, milia xxxv; parem numerum Arvernensium adiunctis Eleutetis, Cadurcis, Gabalis, Vellaviiis, qui sub imperio Arvernorum esse consuerunt; Sequanis, Senonibus, Biturigibus, Santonis, Rutenis, Carnutibus duodena milia; Bellovacis x; totidem Lemovicibus; octona Pictonibus et Turonis et Parisiis et Helvetiis; sena Andibus, Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis, Nerviiis, Morinis, Nitiobrogibus; v milia Aulercis Cenomanis; totidem Atrebatibus; quaterna Velliocassis et Aulercis Eburovicibus; terna Rauricis et Boiis; xxx universis civitatibus, quae Oceanum attingunt quaeque eorum consuetudine Armoricae appellantur, quo sunt in numero Curiosolites, Redones, Ambibarii, Caletes, Osismi, Lexovii, Venelli. Ex his Bellovaci suum numerum non compleverunt, quod se suo nomine atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicebant neque cuiusquam imperio obtemperaturos; rogati tamen ab Commio pro eius hospitio duo milia una miserunt.

76. Huius opera Commii, ut antea demonstravimus, fideli atque utili superioribus annis erat usus in Britannia Caesar; quibus ille pro meritis civitatem eius immunem esse iusserat, iura legesque reddiderat atque ipsi Morinos attribuerat. Tamen tanta universae Galliae consensus fuit libertatis vindicandae et pristinae belli laudis recuperandae, ut neque beneficiis neque amicitiae memoria moverentur, omnesque et animo et opibus in id bellum incumberent. Coactis equitum viii milibus et peditum circiter ccl, haec in Aeduorum finibus recensentur, numerusque inibat, praefecti constituebantur. Commio Atrebatum, Viridomaro et Eporedorigi Aeduis, Vercassivellauno Arverno, consobrino Vercingetorigis, summa imperii traditur. His delecti ex civitatibus attribuntur, quorum consilio bellum administraretur. Omnes alacres et fiduciae pleni ad Alesiam proficiscuntur, neque erat omnium quisquam, qui aspectum modo tantae multitudinis sustineri posse arbitraretur, praesertim ancepiti proelio, cum ex oppido eruptione pugnaretur, foris tantae copiae equitatus peditatusque cernerentur.

77. At ii, qui Alesiae obsidebantur, praeterita die, qua auxilia suorum exspectaverant, consumpto omni frumento inscii, quid in Aeduis gereretur, concilio coacto de exitu suarum fortunarum consultabant. Ac variis dictis sententiis, quarum pars de conditionem, pars, dum vires suppeterent, eruptionem censebat, non praetereunda oratio Critognati videtur propter eius singularem et nefariam crudelitatem. Hic summo in Arvernensium loco et magnae ha-

bitus auctoritatis, 'nihil', inquit, 'de eorum sententia dicturus sum, qui turpissimam servitutem deditiois nomine appellant, neque hos habendos civium loco neque ad consilium adhibendos censeo. Cum his mihi res sit, qui eruptionem probant; quorum in consilio omnium vestrum consensu pristinae residere virtutis memoria videtur. Animi est ista mollitia, non virtus, paulisper inopiam ferre non posse. Qui se ultro morti offerant, facilius reperiuntur, quam qui dolorem patienter ferant. Atque ego hanc sententiam probarem (tantum apud me dignitas potest), si nullam praeterquam vitae nostrae iacturam fieri viderem; sed in consilio capiendo omnem Galliam respiciamus, quam ad nostrum auxilium concitavimus. Quid hominum milibus LXXX uno loco interfectis propinquis consanguineisque nostris animi fore existimatis, si paene in ipsis cadaveribus proelio decertare cogentur? Nolite hos vestro auxilio exspoliare, qui vestrae salutis causa suum periculum neglexerunt, nec stultitia ac temeritate vestra aut animi imbecillitate omnem Galliam prosternere et perpetuae servituti subicere. An, quod ad diem non venerunt, de eorum fide constantiaque dubitatis? Quid ergo? Romanos in illis ulterioribus munitio- nibus animine causa cotidie exerceri putatis? Si illorum nuntiis confirmari non potestis omni aditu praesaep- to, his utimini testibus appropinquare eorum adventum; cuius rei timore exterriti diem noctem- que in opere versantur. Quid ergo mei consilii est? Facere, quod nostri maiores nequaquam pari bello Cimbrorum Teutonumque fecerunt; qui in oppida

compulsi ac simili inopia subacti eorum corporibus, qui aetate ad bellum inutiles videbantur, vitam toleraverunt neque se hostibus tradiderunt. Cuius rei si exemplum non haberemus, tamen libertatis causa institui et posteris prodi pulcherrimum iudicarem. Nam quid illi simile bello fuit? Depopulata Gallia Cimbri magna- que illata calamitate finibus quidem nostris aliquando excesserunt atque alias terras petierunt; iura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt. Romani vero quid petunt aliud aut quid volunt, nisi invidia adducti, quos fama nobiles potentesque bello cognoverunt, horum in agris civitatibusque considerare atque his aeternam iniungere servitutem? Neque enim ulla alia condicione bella gesserunt. Quod si ea, quae in longinquis nationibus geruntur, ignoratis, respicite finitimam Galliam, quae in provinciam redacta iure et legibus commutatis securibus subiecta perpetua premitur servitute.

78. Sententiis dictis constituunt, ut ii, qui valetudine aut aetate inutiles sunt bello, oppido excedant, atque omnia prius experiantur, quam ad Critognati sententiam descendant; illo tamen potius utendum consilio, si res cogat atque auxilia morerentur, quam aut deditiois aut pacis subeundam condicionem. Mandubii, qui eos oppido receperant, cum liberis atque uxoribus exire coguntur. Hi, cum ad munitiones Romanorum accessissent, flentes omnibus precibus orabant, ut se in servitutem receptos cibo iuarent. At Caesar dispositis in vallo custodibus recipi prohibebat.

79. Interea Commius reliquique duces, quibus summa imperii permissa erat, cum omnibus copiis ad Alesiam perveniunt et colle exteriori occupato non longius mille passibus ab nostris munitionibus considunt. Postero die equitatu ex castris educto omnem eam planiciem, quam in longitudinem tria milia passuum patere demonstravimus, complent pedestresque copias paulum ab eo loco abditas in locis superioribus constituunt. Erat ex oppido Alesia despectus in campum. Concurrunt his auxiliis visis; fit gratulatio inter eos, atque omnium animi ad laetitiam excitantur. Itaque productis copiis ante oppidum considunt et proximam fossam cratibus integunt atque aggere explent seque ad eruptionem atque omnes casus comparant.

80. Caesar omni exercitu ad utramque partem munitionum disposito, ut, si usus veniat, suum quisque locum teneat et noverit, equitatum ex castris educi et proelium committi iubet. Erat ex omnibus castris, quae summum undique iugum tenebant, despectus, atque omnes milites intenti pugnae proventum expectabant. Galli inter equites raros sagittarios expeditosque levis armaturae interiecerant, qui suis cedentibus auxilio succurrerent et nostrorum equitum impetus sustinerent. Ab his complures de improviso vulnerati proelio excedebant. Cum suos pugna superiores esse Galli confiderent et nostros multitudine premi viderent, ex omnibus partibus et ii, qui munitionibus continebantur, et hi, qui ad auxilium convenerant, clamore et ululatu suorum animos confirmabant. Quod in conspectu omnium

res gerebatur neque recte ac turpiter factum celari poterat, utrosque et laudis cupiditas et timor ignominiae ad virtutem excitabat. Cum a meridie prope ad solis occasum dubia victoria pugnaretur, Germani una in parte confertis turmis in hostes impetum fecerunt eosque propulerunt; quibus in fugam coniectis sagittarii circumventi interfectique sunt. Item ex reliquis partibus nostri cedentes usque ad castra insecuti sui colligendi facultatem non dederunt. At ii, qui ab Alesia processerant, maesti prope victoria desperata se in oppidum receperunt.

81. Uno die intermisso Galli atque hoc spatio magno cratium, scalarum, harpagonum numero effecto media nocte silentio ex castris egressi ad campestris munitiones accedunt. Subito clamore sublato, qua significatione qui in oppido obsidebantur de suo adventu cognoscere possent, crates proicere, fundis, sagittis, lapidibus nostros de vallo proturbare reliquaque, quae ad oppugnationem pertinent, parant administrare. Eodem tempore clamore exaudito dat tuba signum suis Vercingetorix atque ex oppido educit. Nostri ut superioribus diebus, ut cuique erat locus attributus, ad munitiones accedunt; fundis librilibus sudibusque, quas in opere disposuerant, ac glandibus Gallos proterrent. Prospectu tenebris adempto multa utrimque vulnera accipiuntur. Complura tormentis tela coniciuntur. At Marcus Antonius et Gaius Trebonius legati, quibus hae partes ad defendendum obvenerant, qua ex parte nostros premi intellexerant, his auxilio ex ulterioribus castellis deductos submittebant.

82. Dum longius ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant; posteaquam propius successerunt, aut se stimulis inopinantes induebant aut in serobes delati transfodiebantur aut ex vallo ac turribus traieci pilis muralibus interiebant. Multis undique vulneribus acceptis nulla munitione perrupta, cum lux appeteret, veriti, ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circumvenirentur, se ad suos receperunt. At interiores, dum ea, quae a Vercingetorige ad eruptionem praeparata erant, proferunt, priores fossas explent, diutius in his rebus administrandis morati prius suos discessisse cognoverunt, quam munitionibus appropinquarent. Ita re infecta in oppidum reverterunt.

83. Bis magno cum detrimento repulsi Galli, quid agant, consulunt; locorum peritos adhibent; ex his superiorum castrorum situs munitionesque cognoscunt. Erat a septentrionibus collis, quem propter magnitudinem circuitus opere circumplecti non potuerant nostri; necessario paene iniquo loco et leniter declivi castra fecerant. Haec Gaius Antistius Reginus et Gaius Caninius Rebilus legati cum duabus legionibus obtinebant. Cognitis per exploratores, regionibus duces hostium LX milia ex omni numero deligunt earum civitatum, quae maximam virtutis opinionem habebant; quid quoque pacto agi placeat, occulte inter se constituunt; adeundi tempus definiunt, cum meridies esse videatur. His copiis Vercassivellaunum Arvernum, unum ex quattuor ducibus, propinquum Vercinge-

torigis, praeficiunt. Ille ex castris prima vigilia egressus prope confecto sub lucem itinere post montem se occultavit militesque ex nocturno labore sese reficere iussit. Cum iam meridies appropinquare videretur, ad ea castra, quae supra demonstravimus, contendit; eodemque tempore equitatus ad campestris munitiones accedere et reliquae copiae pro castris sese ostendere coeperunt.

84. Vercingetorix ex arce Alesiae suos conspiciat ex oppido egreditur; crates, longurios, musculos, falces reliquaque, quae eruptionis causa paraverat, profert. Pugnatur uno tempore omnibus locis, atque omnia temptantur; quae minime visa pars firma est, huc concurritur. Romanorum manus tantis munitionibus distinetur nec facile pluribus locis occurrit. Multum ad terrendos nostros valet clamor, qui post tergum pugnantibus exstitit, quod suum periculum in aliena vident salute constare; omnia enim plerumque, quae absunt, vehementius hominum mentes perturbant.

85. Caesar idoneum locum nactus, quid quaque ex parte geratur, cognoscit; laborantibus submittit. Utrisque ad animum occurrit unum esse illud tempus, quo maxime contendere conveniat: Galli, nisi perfringerint munitiones, de omni salute desperant; Romani, si rem obtinuerint, finem laborum omnium exspectant. Maxime ad superiores munitiones laboratur, quo Vercassivellaunum missum demonstravimus. Iniquum loci ad declivitatem fastigium magnum habet momentum. Alii tela coniciunt, alii testudine facta subeunt; defatigatis in vicem integri

6 succedunt. Agger ab universis in munitionem con-
 7 iectus et ascensum dat Gallis et ea, quae in terra
 8 occultaverant Romani, contegit; nec iam arma nostris
 9 nec vires suppetunt.

86. His rebus cognitis Caesar Labienum cum
 2 cohortibus sex subsidio laborantibus mittit; im-
 3 perat, si sustinere non posset, deductis cohortibus
 4 eruptione pugnaret; id nisi necessario ne faciat.
 5 Ipse adit reliquos, cohortatur, ne labori succum-
 6 bant; omnium superiorum dimicationum fructum
 7 in eo die atque hora docet consistere. Interiores
 8 desperatis campestribus locis propter magnitudinem
 9 munitionum loca praerupta ex ascensu temptant; huc
 10 ea, quae paraverant, conferunt. Multitudine telorum
 11 ex turribus propugnantes deturbant, aggere et cra-
 12 tibus fossas explent, falcibus vallum ac loricam
 13 rescindunt.

87. Mittit primo Brutum adolescentem cum
 cohortibus Caesar, post cum aliis Gaium Fabium
 2 legatum; postremo ipse, cum vehementius pugna-
 3 retur, integros subsidio adducit. Restituto proelio
 4 ac repulsis hostibus eo, quo Labienum miserat,
 5 contendit; cohortes quattuor ex proximo castello
 6 deducit, equitum partem sequi, partem circumire
 7 exteriores munitiones et ab tergo, hostes adoriri
 8 iubet. Labienus, postquam neque aggeres neque
 9 fossae vim hostium sustinere poterant, coactis una
 10 XI cohortibus, quas ex proximis praesidiis deductas
 11 fors obtulit, Caesarem per nuntios facit certio-
 12 rem, quid faciendum existimet. Accelerat Caesar, ut
 13 proelio intersit.

88. Eius adventu ex colore vestitus cognito,
 quo insigni in proeliis uti consuevit, turmisque
 equitum et cohortibus visis, quas se sequi iusserat,
 ut de locis superioribus haec declivia et devexa
 cernebantur, hostes proelium committunt. Utrimque
 2 clamore sublato excipit rursus ex vallo atque om-
 3 nibus munitionibus clamor. Nostris omissis pilis
 4 gladiis rem gerunt. Repente post tergum equitatus
 5 cernitur; cohortes aliae appropinquant. Hostes terga
 6 vertunt; fugientibus equites occurrunt. Fit magna
 7 caedes. Sedulius, dux et princeps Lemovicum, oc-
 8 ciditur; Vercassivellaunus Arvernus vivus in fuga
 9 comprehenditur; signa militaria septuaginta quattuor
 10 ad Caesarem referuntur; pauci ex tanto numero se
 11 incolumes in castra recipiunt. Conspicati ex oppido
 12 caedem et fugam suorum desperata salute copias a
 13 munitionibus reducunt. Fit protinus hac re audita
 14 ex castris Gallorum fuga. Quod nisi crebris sub-
 15 sidiis ac totius diei labore milites essent defessi,
 16 omnes hostium copiae deleri potuissent. De media
 17 nocte missus equitatus novissimum agmen conse-
 18 quitur: magnus numerus capitur atque interficitur;
 19 reliqui ex fuga in civitates discedunt.

89. Postero die Vercingetorix concilio convo-
 cato id bellum se suscepisse non suarum necessi-
 2 tatum, sed communis libertatis causa demonstrat,
 3 et quoniam sit fortunae cedendum, ad utramque
 4 rem se illis offerre, seu morte sua Romanis satis-
 5 facere seu vivum tradere velint. Mittuntur de his
 6 rebus ad Caesarem legati. Iubet arma tradi, prin-
 7 cipes produci. Ipse in munitione pro castris con-
 8

sedit; eo duces producuntur; Vercingetorix deditur, arma proiciuntur. Reservatis Aeduis atque Arvernīs, si per eos civitates recuperare posset, ex reliquis captivis toto exercitui capita singula praedae nomine distribuit.

90. His rebus confectis in Aeduos proficiscitur; civitatem recipit. Eo legati ab Arvernīs missi quae imperaret se facturos pollicentur. Imperat magnum numerum obsidum. Legiones in hiberna mittit. Captivorum circiter viginti milia Aeduis Arvernisque reddit. Titum Labienum duabus cum legionibus et equitatu in Sequanos proficisci iubet; huic Marcum Sempronium Rutilum attribuit. Gaium Fabium legatum et Lucium Minucium Basilum cum legionibus duabus in Remis collocat, ne quam ab finitimis Bellovacis calamitatem accipiant. Gaium Antistium Reginum in Ambivaretos, Titum Sextium in Bituriges, Gaium Caninium Rebilum in Rutenos cum singulis legionibus mittit. Quintum Tullium Cicronem et Publium Sulpicium Cabilloni et Matiscone in Aeduis ad Ararim rei frumentariae causa collocat. Ipse Bibracte hiemare constituit. His *ex* litteris cognitīs Romae dierum viginti supplicatio editur.

A. HIRTII

DE BELLO GALLICO

LIBER OCTAVUS.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. 703.] Hirtius res octavo proconsulatus anno ab Caesare in Gallia gestas narraturus praefatur epistula Balbo rescripta. Gallis denuo coniurantibus, c. 1, Caesar singulas civitates ex inopinato adortus Bituriges in deditionem accipit c. 2. 3, Carnutes opprimit c. 4. 5, tertios Bellovacos debellat c. 6—22. Narrantur insidiae superiore anno iussu Labieni Commio Atrebatī paratae c. 23. Exercitu plures in partes diviso Caesar denuo Eburonum fines populatur c. 24; Labienum in Treveros mittit c. 25. Dumnaeus, Andium dux, Limonem obsidens primum a C. Caninio legato superatur, mox a C. Fabio in fugam conicitur c. 26—29. Caninius Drappetem Senonem et Lacterium Cadureum provinciam invadere conatos persequitur c. 30. Carnutes itemque Armoricae civitates a Fabio in fidem recipiuntur c. 31. Uxellodunum, quo Drappes et Lueterius confugerant, obsidetur a Caninio c. 32. 33, qui frumentandi causa ex oppido egressos repellit c. 34. 35, Drappetis castra expugnat ipsumque capit c. 36. Dum operibus Uxellodunum includitur, Caesar in Carnutes profectus de Gutruato belli concitato supplicium sumit c. 37. 38. Caesaris ad Uxellodunum adventus; oppidani ab aqua prohibiti Romanorum opera incendunt; tamen fons oppidi cuniculis intercipitur c. 39—43. Oppidani ad

deditionem coacti gravibus suppliciis a Caesare afficiuntur c. 44. Treveris interim a Labieno devictis c. 45, Caesar in Aquitanos profectus eos in fidem accipit; hinc exercitum per legatos in hiberna deducit c. 46. Commius Atrebas M. Antonio quaestori se dedidit c. 47. 48.

[A. U. C. 704.] Praefatur Hirtius, cur res ab Caesare nono proconsulatus anno in Gallia gestas eodem commentario absolvendas censuerit. — Ne sub finem imperii nova bella moverentur, Caesar qua potest clementia in devictas civitates utitur c. 40. Profectus in Italiam summis honoribus ab municipiis et coloniis exceipitur c. 50, 51; inde quam celerrime in ulteriorem Galliam reversus exercitum ex omnibus hibernis evocatum lustrat; Labienum Galliae togatae praeficit. Initia belli civilis c. 52. 53. Legiones Caesari per causam belli Parthici detractae Pompeio traduntur c. 54. 55.

Coactus assiduis tuis vocibus, Balbe, cum cotidiana mea recusatio non difficultatis excusationem, sed inertiae videretur deprecationem habere, rem difficillimam suscepi. Caesaris nostri commentarios rerum gestarum Galliae, non cohaerentibus superioribus atque insequentibus eius scriptis, contexui novissimumque imperfectum ab rebus gestis Alexandriae confeci usque ad exitum non quidem civilis dissensionis, cuius finem nullum videmus, sed vitae Caesaris. Quos utinam qui legent scire possint quam invitus susceperim scribendos, quo facilius caream stultitiae atque arrogantiae crimine, qui me mediis interposuerim Caesaris scriptis. Constat enim inter omnes nihil tam operose ab aliis esse perfectum, quod non horum elegantia commentariorum supereatur. Qui sunt editi, ne scientia tantarum rerum scriptoribus desit, adeoque probantur omnium iudicio, ut praerepta, non praebita facultas scriptoribus

videatur. Cuius tamen rei maior nostra quam reliquorum est admiratio: ceteri enim, quam bene atque emendate, nos etiam, quam facile atque celeriter eos perfecerit, scimus. Erat autem in Caesare cum facultas atque elegantia summa scribendi, tum verissima scientia suorum consiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque Africano bello interessem; quae bella quamquam ex parte nobis Caesaris sermone sunt nota, tamen aliter audimus ea, quae rerum novitate aut admiratione nos capiunt, aliter, quae pro testimonio sumus dicturi. Sed ego nimirum, dum omnes excusationis causas colligo, ne cum Caesare conferar, hoc ipso crimen arrogantiae subeo, quod me iudicio cuiusquam existimem posse cum Caesare comparari. Vale.

1. Omni Gallia devicta Caesar cum a superiore aestate nullum bellandi tempus intermisisset militesque hibernorum quiete reficere a tantis laboribus vellet, complures eodem tempore civitates renovare belli consilia nuntiabantur coniurationesque facere. Cuius rei verisimilis causa afferebatur, quod Gallis omnibus cognitum esset neque ulla multitudine in unum locum coacta resisti posse Romanis, nec, si diversa bella complures eodem tempore intulissent civitates, satis auxilii aut spatii aut copiarum habiturum exercitum populi Romani ad omnia persequenda; non esse autem alicui civitati sortem incommodi recusandam, si tali mora reliquae possent se vindicare in libertatem.

2. Quae ne opinio Gallorum confirmaretur, Caesar Marcum Antonium quaestorem suis praefecit

hibernis; ipse equitum praesidio pridie Kal. Ianuarias ab oppido Bibracte proficiscitur ad legionem XIII., quam non longe a finibus Aeduorum collocaverat in finibus Biturigum, eique adiungit legionem XI., quae proxima fuerat. Binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit, qui, cum latos fines et complura oppida haberent, unius legionis hibernis non potuerint contineri, quin bellum pararent coniurationesque facerent.

3. Repentino adventu Caesaris accidit, quod imparatis disiectisque accidere fuit necesse, ut sine timore ullo rura colentes prius ab equitatu opprimerentur, quam confugere in oppida possent. Namque etiam illud vulgare incursionis hostium signum, quod incendiis aedificiorum intellegi consuevit, Caesaris erat interdicto sublatum, ne aut copia pabuli frumentique, si longius progredi vellet, deficeretur, aut hostes incendiis terrerentur. Multis hominum milibus captis perterriti Bituriges, qui primum adventum potuerant effugere Romanorum, in finitimas civitates aut privatis hospitiiis confisi aut societate consiliorum confugerant. Frustra: nam Caesar magnis itineribus omnibus locis occurrit nec dat ulli civitati spatium de aliena potius quam de domestica salute cogitandi; qua celeritate et fideles amicos retinebat et dubitantes terrore ad condiciones pacis adducebat. Tali condicione proposita Bituriges, cum sibi viderent clementia Caesaris reditum patere in eius amicitiam finitimasque civitates sine ulla poena

dedisse obsides atque in fidem receptas esse, idem fecerunt.

4. Caesar militibus pro tanto labore ac patientia, qui brumalibus diebus itineribus difficillimis, frigidibus intolerandis studiosissime permanserant in labore, ducenos sestertios, centurionibus tot milia nummum praedae nomine condonanda pollicetur legionibusque in hiberna remissis ipse se recipit die XXXX. Bibracte. Ibi cum ius diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt auxilium petitum contra Carnutes, quos intulisse bellum sibi querebantur. Qua re cognita, cum dies non amplius decem et octo in hibernis esset moratus, legiones XIII. et VI. ex hibernis ab Arare educit, quas ibi collocatas explicandae rei frumentariae causa superiore commentario demonstratum est; ita cum duabus legionibus ad persequendos Carnutes proficiscitur.

5. Cum fama exercitus ad hostes esset perlata, calamitate ceterorum ducti Carnutes desertis vicis oppidisque, quae tolerandae hiemis causa constitutis repente exiguis ad necessitatem aedificiis incolebant (nuper enim devicti complura oppida dimiserant), dispersi profugiunt. Caesar erumpentes eo maxime tempore acerrimas tempestates cum subire milites nollet, in oppido Carnutum Genabo castra ponit atque in tecta partim Gallorum, partim quae connectis celeriter stramentis tentoriorum integendorum gratia collectis erant inaedificata, milites compegit. Equites tamen et auxiliarios pedites in omnes partes mittit, quascumque petisse dicebantur hostes; nec frustra; nam plerumque magna praeda potiti nostri

revertuntur. Oppressi Carnutes hiemis difficultate, terrore periculi, cum tectis expulsi nullo loco diutius consistere auderent nec silvarum praesidio tempestatibus durissimis tegi possent, dispersi magna parte amissa suorum dissipantur in finitimas civitates.

6. Caesar tempore anni difficillimo, cum satis haberet convenientes manus dissipare, ne quod initium belli nasceretur, quantumque in ratione esset exploratum haberet, sub tempus aestivorum nullum summum bellum posse conflari, Gaium Trebonium cum duabus legionibus, quas secum habebat, in hibernis Genabi collocavit; ipse, cum crebris legationibus Remorum certior fieret Bellovacos, qui belli gloria Gallos omnes Belgasque praestabant, finitimasque his civitates duce Correo Bellovaco et Commio Atrebate exercitus comparare atque in unum locum cogere, ut omni multitudine in fines Suessionum, qui Remis erant attributi, facerent impressionem, pertinere autem non tantum ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam iudicaret nullam calamitatem socios optime de republica meritos accipere, legionem ex hibernis evocat rursus undecimam, litteras autem ad Gaium Fabium mittit, ut in fines Suessionum legiones duas, quas habebat, adduceret, alteramque ex duabus ab Labieno accessit. Ita, quantum hibernorum opportunitas belli-que ratio postulabat, perpetuo suo labore in vicem legionibus expeditionum onus iniungebat.

7. His copiis coactis ad Bellovacos proficiscitur castrisque in eorum finibus positis equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos exci-

piendos, ex quibus hostium consilia cognosceret. Equites officio functi renuntiant paucos in aedificiis esse inventos, atque hos, non qui agrorum colendorum causa remansissent (namque esse undique diligenter demigratum), sed qui speculandi causa essent remissi. A quibus cum quaereret Caesar, quo loco multitudo esset Bellovacorum quodve esset consilium eorum, inveniebat: Bellovacos omnes, qui arma ferre possent, in unum locum convenisse, itemque Ambianos, Aulercos, Caletos, Veliocasses, Atrebatas; locum castris excelsum in silva circumdata palude delegisse, impedimenta omnia in ultiores silvas contulisse. Complures esse principes belli auctores, sed multitudinem maxime Correo obtemperare, quod ei summo esse odio nomen populi Romani intellexissent. Paucis ante diebus ex his castris Atrebatem Commium discessisse ad auxilia Germanorum adducenda; quorum et vicinitas propinqua et multitudo esset infinita. Constituisse autem Bellovacos omnium principum consensu, summa plebis cupiditate, si, ut diceretur, Caesar cum tribus legionibus veniret, offerre se ad dimicandum, ne miseriore ac duriore postea condicione cum toto exercitu decertare cogerentur; si maiores copias adduceret, in eo loco permanere, quem delegissent, pabulatione autem, quae propter anni tempus cum exigua tum disiecta esset, et frumentatione et reliquo commeatu ex insidiis prohibere Romanos.

8. Quae Caesar consentientibus pluribus cum cognosset atque ea, quae proponerentur, consilia plena prudentiae longeque a temeritate barbarorum

remota esse iudicaret, omnibus rebus inserviendum statuit, quo celerius hostis contempta sua paucitate prodiret in aciem. Singularis animi virtutis veterimas legiones VII., VIII., VIII. habebat, summæ spei delectæque iuventutis XI., quæ octavo iam stipendio tamen in collatione reliquarum nondum eandem vetustatis ac virtutis ceperat opinionem. Itaque consilio advocato rebus iis, quæ ad se essent delatæ, omnibus expositis animos multitudinis confirmat. Si forte hostes trium legionum numero posset elicere ad dimicandum, agminis ordinem ita constituit, ut legio septima, octava, nona ante omnia irent impedimenta, deinde omnium impedimentorum agmen, quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus esse consuevit, cogeret undecima, ne maioris multitudinis species accidere hostibus posset, quam ipsi depoposcissent. Hac ratione paene quadrato agmine instructo in conspectum hostium celerius opinione eorum exercitum adducit.

9. Cum repente instructas velut in acie certo gradu legiones accedere Galli viderunt, quorum erant ad Caesarem plena fiducia consilia perlata, sive certaminis periculo sive subito adventu sive expectatione nostri consilii copias instruunt pro castris nec loco superiore decedunt. Caesar, etsi dimicare optaverat, tamen admiratus tantam multitudinem hostium valle intermissa magis in altitudinem depressa quam late patente castra castris hostium confert. Haec imperat vallo pedum duodecim muniri, loriculam pro hac ratione eius altitudinis inaedicari; fossam duplicem pedum denum

quinum lateribus deprimi directis; turres excitari crebras in altitudinem trium tabulatorum, pontibus traiectis constratisque coniungi, quorum frontes viminea lorica munirentur: ut ab hostibus duplici fossa, duplici propugnatorum ordine defenderentur, quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine esset, hoc audacius longiusque permitteret tela, alter, qui propior hostem in ipso vallo collocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegetetur. Portis fores altioresque turres imposuit.

10. Huius munitionis duplex erat consilium. Namque et operum magnitudinem et timorem suum sperabat fiduciam barbaris allaturum, et cum pabulatum frumentatumque longius esset proficiscendum, parvis copiis castra munitione ipsa videbat posse defendi. Interim crebro paucis utrimque procurentibus inter bina castra palude interiecta contendebatur; quam tamen paludem nonnumquam aut nostra auxilia Gallorum Germanorumque transibant acriusque hostes insequerentur, aut vicissim hostes eadem transgressi nostros longius submovebant. Accidebat autem cotidianis pabulationibus (id quod accidere erat necesse, cum raris disiectisque ex aedificiis pabulum conquiretur), ut impeditis locis dispersi pabulatores circumvenirentur; quæ res, etsi mediocre detrimentum iumentorum ac servorum nostris afferebat, tamen stultas cogitationes incitabat barbarorum, atque eo magis, quod Commius, quem profectum ad auxilia Germanorum arcessenda docui, cum equitibus venerat; qui tametsi numero non

amplius erant quingenti, tamen Germanorum adventu barbari nitebantur.

11. Caesar, cum animadverteret hostem complures dies castris palude et loci natura munitis se tenere neque oppugnari castra eorum sine dimicatione perniciose nec locum munitionibus claudis nisi a maiore exercitu posse, litteras ad Trebonium mittit, ut quam celerrime posset legionem XIII, quae cum T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat, arcesseret atque ita cum tribus legionibus magnis itineribus ad se veniret; ipse equites in vicem Remorum ac Lingonum reliquarumque civitatum, quorum magnum numerum evocaverat, praesidio pabulationibus mittit, qui subitas incursiones hostium sustinerent.

12. Quod cum cotidie fieret, ac iam consuetudine diligentia minueretur, quod plerumque accidit diurnitate, Bellovaci delecta manu peditum cognitis stationibus quotidianis equitum nostrorum silvestribus locis insidias disponunt eodemque equites postero die mittunt, qui primum elicerent nostros, deinde circumventos aggredierentur. Cuius mali sors incidit Remis, quibus ille dies fungendi muneris obvenerat. Namque hi, cum repente hostium equites animadvertissent ac numero superiores paucitatem contempsissent, cupidius insecuti peditibus undique sunt circumdati. Quo facto perturbati celerius, quam consuetudo fert equestris proelii, se receperunt amisso Vertisco, principe civitatis, praefecto equitum; qui cum vix equo propter aetatem posset uti, tamen consuetudine Gallorum neque aetatis

excusatione in suscipienda praefectura usus erat neque dimicari sine se voluerat. Inflantur atque incitantur hostium animi secundo proelio, principe et praefecto Remorum interfecto, nostrique detrimeto admonentur diligentius exploratis locis stationes disponere ac moderatius cedentem insequi hostem.

13. Non intermitti interim cotidiana proelia in conspectu utrorumque castrorum, quae ad vada transitusque fiebant paludis. Qua contentione Germani, quos propterea Caesar transduxerat Rhenum, ut equitibus interpositi proeliarentur, cum constantius universi paludem transissent paucisque resistentibus interfectis pertinacius reliquam multitudinem essent insecuti, perterriti non solum ii, qui aut comminus opprimebantur aut eminus vulnerabantur, sed etiam, qui longius subsidiari consueverant, turpiter refugerunt, nec prius finem fugae fecerunt saepe amissis superioribus locis, cum se aut in castrorum reciperent, aut nonnulli pudore coacti longius profugerent. Quorum periculo sic omnes copiae sunt perturbatae, ut vix iudicari posset, utrum secundis minimisque rebus insolentiores, an adverso mediocri casu timidiores essent.

14. Compluribus diebus iisdem in castris consumptis, cum propius accessisse legiones et Gaium Trebonium legatum cognosset, duces Bellovacorum veriti similem obsessionem Alesiae noctu dimittunt eos, quos aut aetate aut viribus inferiores aut inermes habebant, unaque reliqua impedimenta. Quorum perturbatum et confusum dum explicant agmen

(magna enim multitudo carrorum etiam expeditos sequi Gallos consuevit), oppressi luce copias armorum pro suis instruunt castris, ne prius Romani persequi se inciperent, quam longius agmen impedimentorum suorum processisset. At Caesar neque resistentes aggrediundos tanto collis ascensu iudicabat, neque non usque eo legiones admoventas, ut discedere ex eo loco sine periculo barbari militibus instantibus non possent. Ita, cum palude impedita a castris castra dividi videret, quae transiendi difficultas celeritatem insequendi tardare posset, atque id iugum, quod trans paludem paene ad hostium castra pertineret, mediocri valle a castris eorum intercisum animum adverteret, pontibus palude constricta legiones traducit celeriterque in summam planiciem iugi pervenit, quae declivi fastigio duobus ab lateribus munebatur. Ibi legionibus instructis ad ultimum iugum pervenit aciemque eo loco constituit, unde tormento missa tela in hostium cuneos conici possent.

15. Barbari confisi loci natura, cum dimicare non recusarent, si forte Romani subire collem conarentur, paulatim copias distributas dimittere non possent, ne dispersi perturbarentur, in acie permanerunt. Quorum pertinacia cognita Caesar XX cohortibus instructis castrisque eo loco metatis muniri iubet castra. Absolutis operibus pro vallo legiones instructas collocat, equites frenatis equis in statione disponit. Bellovacis, cum Romanos ad insequendum paratos viderent neque pernoctare aut diutius permanere sine periculo eodem loco possent, tale con-

silium sui recipiendi ceperunt. Fasces, ut consueverant [namque in acie sedere Gallos consuesse superioribus commentariis Caesaris declaratum est], per manus stramentorum ac virgultorum, quorum summa erat in castris copia, inter se traditos ante aciem collocarunt extremoque tempore diei signo pronuntiato uno tempore incenderunt. Ita continens flamma copias omnes repente a conspectu textit Romanorum. Quod ubi accidit, barbari vehementissimo cursu refugerunt.

16. Caesar, etsi discessum hostium animadvertere non poterat incendiis oppositis, tamen id consilium cum fugae causa initum suspicaretur, legiones promovet, turmas mittit ad insequendum; ipse veritus insidias, ne forte in eodem loco subsistere hostis atque elicere nostros in locum conaretur iniquum, tardius procedit. Equites cum intrare summum iugum et flammam densissimam timerent ac, si qui cupidius intraverant, vix suorum ipsi priores partes animadverterent equorum, insidias veriti liberam facultatem sui recipiendi Bellovacis dederunt. Ita fuga timoris simul calliditatisque plena sine ullo detrimento milia non amplius decem progressi hostes loco munitissimo castra posuerunt. Inde cum saepe in insidiis equites peditesque disponerent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant.

17. Quod cum crebrius accideret, ex captivo quodam comperit Caesar, Correum, Bellovacorum ducem, fortissimorum milia sex peditum delegisse equitesque ex omni numero mille, quos in insidiis

eo loco collocaret, quem in locum propter copiam frumenti ac pabuli Romanos missuros suspicaretur.
 2 Quo cognito consilio legiones plures, quam solebat, educit equitatumque, qua consuetudine pabulatoribus mittere praesidio consuerat, praemittit; huic inter-
 3 ponit auxilia levis armaturae; ipse cum legionibus quam potest maxime appropinquat.

18. Hostes in insidiis dispositi, cum sibi delegissent campum ad rem gerendam non amplius patientem in omnes partes passibus mille, silvis undique aut impeditissimo flumine munitum, velut indagine
 2 hunc insidiis circumdederunt. Explorato hostium consilio nostri ad proeliandum animo atque armis parati, cum subsequenter legionibus nullam dimicationem recusarent, turmatim in eum locum deven-
 3 nerunt. Quorum adventu cum sibi Correus oblatam occasionem rei gerendae existimaret, primum cum paucis se ostendit atque in proximas turmas im-
 4 petum fecit. Nostri constanter incursum sustinent insidiatorum neque plures in unum locum conveniunt; quod plerumque equestribus proeliis cum propter aliquem timorem accidit, tum multitudine ipsorum detrimentum accipitur.

19. Cum dispositis turmis in vicem rari proeliarentur neque ab lateribus circumveniri suos pate-
 2 rentur, erumpunt ceteri Correo proeliante ex silvis. Fit magna contentione diversum proelium. Quod cum diutius pari Marte iniretur, paulatim ex silvis instructa multitudo procedit peditum, quae nostros coëgit cedere equites. Quibus celeriter subveniunt levis armaturae pedites, quos ante legiones missos

docui, turmisque nostrorum interpositi constanter proeliantur. Pugnatur aliquamdiu pari contentione; 3
 deinde, ut ratio postulabat proelii, qui sustinuerant primos impetus insidiarum, hoc ipso fiunt superiores, quod nullum ab insidiantibus imprudentes acceperant detrimentum. Accedunt propius interim legiones, 4
 crebrique eodem tempore et nostris et hostibus nuntii afferuntur, imperatorem instructis copiis adesse. Qua 5
 re cognita praesidio cohortium confisi nostri acerrime proeliantur, ne, si tardius rem gessissent, victoriae gloriam communicasse cum legionibus viderentur; hostes concidunt animis atque itineribus diversis fugam quaerunt. Nequiquam: nam quibus difficul- 6
 tatibus locorum Romanos claudere voluerant, iis ipsi tenebantur. Victi tamen percussique, maiore 7
 parte amissa consternati profugiunt partim silvis petitis, partim flumine (qui tamen in fuga a nostris acriter insequentibus conficiuntur), cum interim nulla 8
 calamitate victus Correus excedere proelio silvasque petere aut invitantibus nostris ad deditionem potuit adduci, quin fortissime proeliando compluresque vulnerando cogeret elatos iracundia victores in se 9
 tela conicere.

20. Tali modo re gesta recentibus proelii vestigiis ingressus Caesar, cum victos tanta calamitate existimaret hostes nuntio accepto locum castrorum relicturos, quae non longius ab ea caede abesse plus minus VIII milibus dicebantur, tametsi flumine impeditum transitum videbat, tamen exercitu ducto progreditur. At Bellovaci reliquaeque civitates 2
 repente ex fuga paucis atque his vulneratis receptis,

qui silvarum beneficio casum evitaverant, [omnibus adversis] cognita calamitate, interfecto Correo, amisso equitatu et fortissimis peditibus, cum adventare Romanos existimarent, concilio repente cantu tubarum convocato conclamant, legati obsidesque ad Caesarem mittantur.

21. Hoc omnibus probato consilio Commius Atrebas ad eos confugit Germanos, a quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. Ceteri e vestigio mittunt ad Caesarem legatos petuntque, ut ea poena sit contentus hostium, quam si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clementia atque humanitate numquam profecto esset illaturus. Afflictas opes equestri proelio Bellovacorum esse; delectorum peditum multa milia interisse, vix refugisse nuntios caedis. Tamen magnum, ut in tanta calamitate, Bellovacos eo proelio commodum esse consecutos, quod Correo, auctor belli, concitator multitudinis, esset interfectus. Numquam enim senatum tantum in civitate illo vivo quantum imperitam plebem potuisse.

22. Haec orantibus legatis commemorat Caesar: eodem tempore superiore anno Bellovacos ceterasque Galliae civitates suscepisse bellum; pertinacissime hos ex omnibus in sententia permansisse neque ad sanitatem reliquorum deditioe esse perductos. Scire atque intellegere se causam peccati facillime mortuis delegari. Neminem vero tantum pollere, ut invitis principibus, resistente senatu, omnibus bonis repugnantibus infirma manu plebis bellum

concitare et gerere posset. Sed tamen se contentum fore ea poena, quam sibi ipsi contraxissent.

23. Nocte insequenti legati responsa ad suos referunt, obsides conficiunt. Concurrunt reliquarum civitatum legati, quae Bellovacorum speculabantur eventum; obsides dant, imperata faciunt excepto Commio, quem timor prohibebat cuiusquam fidei suam committere salutem. Nam superiore anno Titus Labienus Caesare in Gallia citeriore ius dicente, cum Commium comperisset sollicitare civitates et coniurationem contra Caesarem facere, infidelitatem eius sine ulla perfidia iudicavit comprimi posse. Quem quia non arbitrabatur vocatum in castra venturum, ne temptando cautiosem faceret, Gaium Volusenum Quadratum misit, qui eum per simulationem colloqui curaret interficiendum. Ad eam rem delectos idoneos ei tradit centuriones. Cum in colloquium ventum esset, et ut convenerat, manum Commii Volusenus arripuisset, centurio vel insueta re permotus vel celeriter a familiaribus prohibitus Commii conficere hominem non potuit; graviter tamen primo ictu gladio caput percussit. Cum utrimque gladii dstricti essent, non tam pugnandi quam diffugiendi fuit utrorumque consilium: nostrorum, quod mortifero vulnere Commium credebant affectum; Gallorum, quod insidiis cognitis plura, quam videbant, extimescebant. Quo facto statuisse Commius dicebatur numquam in conspectum cuiusquam Romani venire.

24. Bellicosissimis gentibus devictis Caesar, cum videret nullam iam esse civitatem, quae [bellum]

pararet, quo sibi resisteret, sed nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris diffugere ad praesens imperium evitandum, plures in partes exercitum dimittere constituit. M. Antonium quaestorem cum legione duodecima sibi coniungit. C. Fabium legatum cum cohortibus XXV mittit in diversissimam partem Galliae, quod ibi quasdam civitates in armis esse audiebat neque C. Caninium Rebilum legatum, qui in illis regionibus erat, satis firmas duas legiones habere existimabat. Titum Labienum ad se evocat; legionem autem XV., quae cum eo fuerat in hibernis, in togatam Galliam mittit ad colonias civium Romanorum tuendas, ne quod simile incommodum accideret decursione barbarorum, ac superiore aestate Tergestinis acciderat, qui repentino latrocinio atque impetu illorum erant oppressi. Ipse ad vastandos depopulandosque fines Ambiorigis proficiscitur; quem perterritum ac fugientem cum redigi posse in suam potestatem desperasset, proximum suae dignitatis esse ducebat, adeo fines eius vastare civibus, aedificiis, pecore, ut odio suorum Ambiorix, si quos fortuna reliquos fecisset, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in civitatem.

25. Cum in omnes partes finium Ambiorigis aut legiones aut auxilia dimississet atque omnia caedibus, incendiis, rapinis vastasset, magno numero hominum interfecto aut capto Labienum cum duabus legionibus in Treveros mittit; quorum civitas propter Germaniae vicinitatem cotidianis exercitata bellis cultu et feritate non multum a Germanis diffe-

rebat neque imperata unquam nisi exercitu coacta faciebat.

26. Interim Gaius Caninius legatus, cum magnam multitudinem convenisse hostium in fines Pictonum litteris nuntiisque Durati cognosceret, qui perpetuo in amicitia manserat Romanorum, cum pars quaedam civitatis eius defecisset, ad oppidum Limonem contendit. Quo cum adventaret atque ex captivis certius cognosceret, multis hominum milibus a Dumnaco, duce Andium, Duratium clausum Limone oppugnari, neque infirmas legiones hostibus committere auderet, castra posuit loco munito. Dumnacus, cum appropinquare Caninium cognosset, copiis omnibus ad legiones conversis castra Romanorum oppugnare instituit. Cum complures dies in oppugnatione consumpsisset et magno suorum detrimento nullam partem munitionum convellere potuisset, rursus ad obsidendum Limonem redit.

27. Eodem tempore C. Fabius legatus complures civitates in fidem recipit, obsidibus firmat litterisque Gai Canini Rebili fit certior, quae in Pictonibus gerantur. Quibus rebus cognitis proficiscitur ad auxilium Duratio ferendum. At Dumnacus adventu Fabii cognito desperata salute, si tempore eodem coactus esset et Romanum externum sustinere hostem et respicere ac timere oppidanos, repente ex eo loco cum copiis recedit nec se satissimum fore arbitratur, nisi flumine Ligeri, quod erat ponte propter magnitudinem transeundum, copias traduxisset. Fabius, etsi nondum in conspectum venerat hostibus neque se Caninio coniunxerat,

tamen doctus ab iis, qui locorum noverant naturam, potissimum credidit hostes perterritos eum locum, quem petebant, petituros. Itaque cum copiis ad eundem pontem contendit equitatumque tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum cum processisset, sine defatigatione equorum in eadem se reciperet castra. Consequuntur equites nostri, ut erat praeceptum, invaduntque Dumnaci agmen et fugientes perterritosque sub sarcinis itinere aggressi magna praeda multis interfectis potiuntur. Ita re bene gesta se recipiunt in castra.

28. Insequenti nocte Fabius equites praemittit sic paratos, ut configerent atque omne agmen morarentur, dum consequeretur ipse. Cuius praeceptis ut res gereretur, Quintus Atius Varus, praefectus equitum, singularis et animi et prudentiae vir, suos hortatur agmenque hostium consecutus turmas partim idoneis locis disponit, parte equitum proelium committit. Confligit audacius equitatus hostium succedentibus sibi peditibus; qui toto agmine subsistentes equitibus suis contra nostros ferunt auxilium. Fit proelium acri certamine. Namque nostri contemptis pridie superatis hostibus, cum subsequi legiones meminissent, et pudore cedendi et cupiditate per se conficiendi proelii fortissime contra pedites proeliantur, hostesque nihil amplius copiarum accessurum credentes, ut pridie cognoverant, delendi equitatus nostri nacti occasionem videbantur.

29. Cum aliquamdiu summa contentione dimicaretur, Dumnacus instruit aciem, quae suis esset equitibus in vicem praesidio, cum repente confertae

legiones in conspectum hostium veniunt. Quibus visis percussae barbarorum turmae ac perterritae acies hostium perturbato impedimentorum agmine magno clamore discursuque passim fugae se mandant. At nostri equites, qui paulo ante cum resistebant fortissime conflixerant, laetitia victoriae elati magno undique clamore sublato cedentibus circumfusi, quantum equorum vires ad persequendum dextraeque ad caedendum valent, tantum eo proelio interficiunt. Itaque amplius milibus duodecim aut armatorum aut eorum, qui eo timore arma proiecerant, interfectis omnis multitudo capitur impedimentorum.

30. Qua ex fuga cum constaret Drappetem Senonem, qui, ut primum defecerat Gallia, collectis undique perditis hominibus, servis ad libertatem vocatis, exulibus omnium civitatum ascitis, repentinis atrocibus impedimenta et commeatus Romanorum interceperat, non amplius hominum milibus ex fuga quinque collectis provinciam petere unaque consilium cum eo Lucterium Cadureum cepisse, quem superiore commentario prima defectione Galliae facere in provinciam voluisse impetum cognitum est, Caninius legatus cum legionibus duabus ad eos persequendos contendit, ne detrimento aut timore provinciae magna infamia perditorum hominum atrocibus caperetur.

31. Gaius Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes ceterasque proficiscitur civitates, quarum eo proelio, quod cum Dumnaco fecerat, copias esse accisas sciebat. Non enim dubitabat, quin recentibus

calamitate submissiones essent futurae, dato vero spatio ac tempore eodem instigante Dumnaco possent concitari. Qua in re summa felicitas celeritasque in recipiendis civitatibus Fabium consequitur. Nam Carnutes, qui saepe vexati nunquam pacis fecerant mentionem, datis obsidibus veniunt in ditionem, ceteraeque civitates positae in ultimis Galliae finibus, Oceano coniunctae, quae Armoricae appellantur, auctoritate adductae Carnutum adventu Fabii legionumque imperata sine mora faciunt. Dumnacus suis finibus expulsus errans latitansque solus extremas Galliae regiones petere est coactus.

32. At Drappes unaque Lucretius, cum legiones Caniniumque adesse cognoscerent nec se sine certa pernicie persequente exercitu putarent provinciae fines intrare posse nec iam libere vagandi latrociniorumque faciendorum facultatem haberent, in finibus consistunt Cadurcorum. Ibi cum Lucretius apud suos cives quondam integris rebus multum potuisset, semperque auctor novorum consiliorum magnam apud barbaros auctoritatem haberet, oppidum Uxellodunum, quod in clientela fuerat eius, egregie natura loci munitum, occupat suis et Drappetis copiis oppidanosque sibi coniungit.

33. Quo cum confestim Gaius Caninius venisset animadverteretque omnes oppidi partes praeruptissimis saxis esse munitas, quo defendente nullo tamen armatis ascendere esset difficile, magna autem impedimenta oppidanorum videret, quae si clandestina fuga subtrahere conarentur, effugere non modo equitatum, sed ne legiones quidem possent, tripertito

cohortibus divisim trina excelsissimo loco castra fecit; a quibus paulatim, quantum copiae patiebantur, vallum in oppidi circuitum ducere instituit.

34. Quod cum animadverterent oppidani miserri-
maque Alesiae memoria solliciti similem casum obsessionis vererentur, maximeque ex omnibus Lucretius, qui fortunae illius periculum fecerat, moneret frumenti rationem esse habendam, constituunt omnium consensu parte ibi relicta copiarum ipsi cum expeditis ad importandum frumentum proficisci. Eo consilio probato proxima nocte duobus milibus armatorum relictis reliquos ex oppido Drappes et Lucretius educunt. Hi paucos dies morati ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria sublevare eos cupiebant, partim prohibere, quo minus sumerent, non poterant, magnum numerum frumenti comparant, nonnumquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum adoriuntur. Quam ob causam Gaius Caninius toto oppido munitiones circumdare moratur, ne aut opus effectum tueri non possit aut plurimis in locis infirma disponat praesidia.

35. Magna copia frumenti comparata considunt Drappes et Lucretius non longius ab oppido decem milibus, unde paulatim frumentum in oppidum supportarent. Ipsi inter se provincias partiuntur: Drappes castris praesidio cum parte copiarum restitit; Lucretius agmen iumentorum ad oppidum ducit. Dispositis ibi praesidiis hora noctis circiter decimas silvestribus angustisque itineribus frumentum importare in oppidum instituit. Quorum strepitum vigiles castrorum cum sensissent, exploratoresque

missi, quae gererentur, renuntiassent, Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis in frumentarios sub ipsam lucem impetum fecit. Hi repentino malo perterriti diffugiunt ad sua praesidia; quae nostri ut viderunt, acrius contra armatos incitati neminem ex eo numero vivum capi patiuntur. Profugit inde cum paucis Lucterius nec se recipit in castra.

36. Re bene gesta Caninius ex captivis comperit partem copiarum cum Drappete esse in castris a milibus non amplius XII. Qua re ex compluribus cognita, cum intellexeret fugato duce altero [perterritos] reliquos facile opprimi posse, magnae felicitatis esse arbitrabatur neminem ex caede fugisse in castra, qui de accepta calamitate nuntium Drappeti perferret. Sed in experiundo cum periculum nullum videret, equitatum omnem Germanosque pedites, summae velocitatis homines, ad castra hostium praemittit; ipse legionem unam in trina castra distribuit, alteram secum expeditam ducit. Cum propius hostes accessisset, ab exploratoribus, quos praemiserat, cognoscit castra eorum, ut barbarorum fere consuetudo est, relictis locis superioribus ad ripas esse fluminis demissa; at Germanos equitesque imprudentibus omnibus de improvise advolasse proeliumque commisisse. Qua re cognita legionem armatam instructamque adducit. Ita repente omnibus ex partibus signo dato loca superiora capiuntur. Quod ubi accidit, Germani equitesque signis legionis visis vehementissime proeliantur. Confestim cohortes undique impetum faciunt omnibusque aut interfectis

aut captis magna praeda potiuntur. Capitur ipse eo proelio Drappes.

37. Caninius felicissime re gesta sine ullo paene militis vulnere ad obsidendos oppidanos revertitur, externoque hoste deleto, cuius timore antea dividere praesidia et munitione oppidanos circumdare prohibitus erat, opera undique imperat administrari. Venit eodem cum suis copiis postero die Gaius Fabius partemque oppidi sumit ad obsidendum.

38. Caesar interim M. Antonium quaestorem cum cohortibus XV in Bellovacis relinquit, ne qua rursus novorum consiliorum capiendorum Belgis facultas daretur. Ipse reliquas civitates adit, obsides plures imperat, timentes omnium animos consolatione sanat. Cum in Carnutes venisset, quorum in civitate superiore commentario Caesar exposuit initium belli esse ortum, quod praecipue eos propter conscientiam facti timere animadvertibat, quo celerius civitatem timore liberaret, principem sceleris illius et concitatore belli, Gutruatum, ad supplicium depoposcit. Qui etsi ne civibus quidem suis se committebat, tamen celeriter omnium cura quaesitus in castra perducitur. Cogitur in eius supplicium Caesar contra suam naturam concursu maximo militum, qui ei omnia pericula et detrimenta belli [a Gutruato] accepta referebant, adeo ut verberibus exanimatum corpus securi feriretur.

39. Ibi crebris litteris Caninii fit certior, quae de Drappete et Lucterio gesta essent, quoque in consilio permanerent oppidani. Quorum etsi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magna poena

esse afficiendam iudicabat, ne universa Gallia non sibi vires defuisse ad resistendum Romanis sed constantiam putaret, neve hoc exemplo ceterae civitates locorum opportunitate fretae se vindicarent in libertatem, cum omnibus Gallis notum esse sciret reliquam esse unam aestatem suae provinciae, quam si sustinere potuissent, nullum ultra periculum vererentur. Itaque Q. Calenum legatum cum legionibus reliquit, qui iustis itineribus subsequeretur; ipse cum omni equitatu quam potest celerrime ad Caninium contendit.

40. Cum contra exspectionem omnium Caesar Uxellodunum venisset oppidumque operibus clausam animadverteret neque ab oppugnatione recedi videret ulla condicione posse, magna autem copia frumenti abundare oppidanos ex perfugis cognosset, aqua prohibere hostem temptare coepit. Flumen infimam vallem dividebat, quae totum paene montem cingebat, in quo positum erat praeruptum undique oppidum Uxellodunum. Hoc avertere loci natura prohibebat; in infimis enim sic radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem depressis fessis derivari posset. Erat autem oppidanis difficilis et praeruptus eo descensus, ut prohibentibus nostris sine vulneribus ac periculo vitae neque adire flumen neque arduo se recipere possent ascensu. Qua difficultate eorum cognita Caesar sagittariis funditoribusque dispositis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus collocatis aqua fluminis prohibebat oppidanos.

41. Quorum omnis postea multitudo aquatorum unum in locum conveniebat sub ipsius oppidi murum, ubi magnus fons aquae prorumpebat ab ea parte, quae fere pedum trecentorum intervallo fluminis circuitu vacabat. Hoc fonte prohiberi posse oppidanos cum optarent reliqui, Caesar unus videret, e regione eius vineas agere adversus montem et aggerem instruere coepit magno cum labore et continua dimicatione. Oppidani enim loco superiore decurrunt et eminus sine periculo proeliantur multosque pertinaciter succedentes vulnerant; non deterrentur tamen milites nostri vineas proferre et labore atque operibus locorum vincere difficultates. Eodem tempore cuniculos tectos ab vineis agunt ad caput fontis; quod genus operis sine ullo periculo, sine suspicione hostium facere licebat. Exstruitur agger in altitudinem pedum sexaginta, collocatur in eo turris decem tabulatorum, non quidem quae moenibus aequaret (id enim nullis operibus effici poterat), sed quae superare fontis fastigium posset. Ex ea cum tela tormentis iacerentur ad fontis aditum, nec sine periculo possent aquari oppidani, non tantum pecora atque iumenta, sed etiam magna hostium multitudo siti consumebatur.

42. Quo malo perterriti oppidani cupas sevo, pice, scandulis complent; eas ardentes in opera provolvunt eodemque tempore acerrime proeliantur, ut ab incendio restinguendo dimicationis periculo deterreant Romanos. Magna repente in ipsis operibus flamma exstitit. Quaecumque enim per locum praecipitem missa erant, ea vineis et aggere suppressa

3 comprehendebant id ipsum, quod morabatur. Milites
 contra nostri, quamquam periculoso genere proelii
 locoque iniquo premebantur, tamen omnia fortissimo
 4 sustinebant animo. Res enim gerebatur et excelso
 loco et in conspectu exercitus nostri, magnusque
 utrimque clamor oriebatur. Ita quisque, prout erat
 maxime insignis, quo notior testatorque virtus esset
 eius, telis hostium flammaeque se offerebat.

43. Caesar cum complures suos vulnerari videret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montem ascendere et simulatione moenium occupandorum
 2 clamorem undique iubet tollere. Quo facto perterriti oppidani, cum, quid ageretur in locis reliquis, essent suspensi, revocant ab impugnantibus operibus
 3 armatos murisque disponunt. Ita nostri fine proelii facto celeriter opera flamma comprehensa partim
 4 restinguunt, partim interscindunt. Cum pertinaciter resisterent oppidani, magna etiam parte amissa siti suorum in sententia permanerent, ad postremum cuniculis venae fontis intercisae sunt atque aversae.
 5 Quo facto repente perennis exaruit fons tantamque attulit oppidanis salutis desperationem, ut id non hominum consilio, sed deorum voluntate factum putarent. Itaque se necessitate coacti tradiderunt.

44. Caesar, cum suam lenitatem cognitam omnibus sciret neque vereretur, ne quid crudelitate naturae videretur asperius fecisse, neque exitum consiliorum suorum animadverteret, si tali ratione diversis in locis plures consilia inissent, exemplo supplicii deterrendos reliquos existimavit. Itaque omnibus, qui arma tulerant, manus praecidit vitamque

concessit, quo testator esset poena improborum.
 2 Drappes, quem captum esse a Caninio docui, sive indignitate et dolore vinculorum sive timore gravioris supplicii paucis diebus cibo se abstinnit atque ita interiit. Eodem tempore Lucterius, quem profugisse ex proelio scripsi, cum in potestatem venisset Epasnaeti Arverni (crebro enim mutandis locis multorum fidei se committebat, quod nusquam diutius sine periculo commoraturus videbatur, cum sibi conscius esset, quam inimicum deberet Caesarem habere), hunc Epasnactus Arvernus, amicissimus populi Romani, sine dubitatione ulla vincitum ad Caesarem deduxit.

45. Labienus interim in Treveris equestre proelium facit secundum compluribusque Treveris interfectis et Germanis, qui nullis adversus Romanos auxilia denegabant, principes eorum vivos redigit in suam potestatem atque in his Surum Aeduum,
 2 qui et virtutis et generis summam nobilitatem habebat solusque ex Aeduis ad id tempus manserat in armis.

46. Ea re cognita Caesar, cum in omnibus partibus Galliae bene res geri videret iudicaretque superioribus aestivis Galliam devictam subactamque esse, Aquitaniam numquam adisset, per Publium Crassum quadam ex parte devicisset, cum duabus legionibus in eam partem Galliae est profectus, ut ibi extremum tempus consumeret aestivorum. Quam rem sicuti cetera celeriter feliciterque confecit. Namque omnes Aquitaniae civitates legatos ad Caesarem miserunt obsidesque ei dederant. Quibus rebus gestis

4 ipse equitum praesidio Narbonem profectus est, exercitum per legatos in hiberna deduxit: quattuor legiones in Belgio collocavit cum M. Antonio et C. Trebonio et P. Vatinio legatis, duas legiones in Aeduos deduxit, quorum in omni Gallia summam esse auctoritatem sciebat, duas in Turonis ad fines Carnutum posuit, quae omnem illam regionem coniunctam Oceano continerent, duas reliquas in Lemovicum finibus non longe ab Arvernibus, ne quae pars Galliae vacua ab exercitu esset. Paucos dies ipse in provincia moratus, cum celeriter omnes conventus percucurrisset, publicas controversias cognosset, bene meritis praemia tribuisset (cognoscendi enim maximam facultatem habebat, quale quisque fuisset animo in totius Galliae defectione, quam sustinuerat fidelitate atque auxiliis provinciae illius), his confectis rebus ad legiones in Belgium se recipit hibernatque Nemetocennae.

47. Ibi cognoscit Commium Atrebatem proelio cum equitatu suo contendisse. Nam cum Antonius in hiberna venisset, civitasque Atrebatum in officio esset, Commius, qui post illam vulnerationem, quam supra commemoravi, semper ad omnes motus paratus suis civibus esse consuesset, ne consilia belli quaerentibus auctor armorum duxque deesset, parente Romanis civitate cum suis equitibus latrocinii se suosque alebat infestisque itineribus comitatus complures, qui comportabantur in hiberna Romanorum, interceptabat.

48. Erat attributus Antonio praefectus equitum C. Volusenus Quadratus, qui cum eo hibernaret.

Hunc Antonius ad persequendum equitatum hostium mittit. Volusenus ad eam virtutem, quae singularis erat in eo, magnum odium Commii adiungebat, quo libentius id faceret, quod imperabatur. Itaque dispositis insidiis saepius equites eius aggressus secunda proelia faciebat. Novissime, cum vehementius contenderetur, ac Volusenus ipsius intercepti Commii cupiditate pertinacius eum cum paucis insecutus esset, ille autem fuga vehementi Volusenum produxisset longius, inimicus homini suorum invocat fidem atque auxilium, ne sua vulnera per fidem imposita paterentur impunita, conversoque equo se a ceteris incautius permittit in praefectum. Faciunt hoc idem omnes eius equites paucosque nostros convertunt atque insequuntur. Commius incensum calcaribus equum coniungit equo Quadrati lanceaque infesta magnis viribus medium femur traicit Voluseni. Praefecto vulnerato non dubitantes nostri resistere et conversis equis hostem pellere. Quod ubi accidit, complures hostium magno nostrorum impetu perculsi vulnerantur ac partim in fuga proteruntur, partim intercepti. Quod ibi malum dux equi velocitate evitavit; ac sic proelio secundo graviter ab eo vulneratus praefectus, ut vitae periculum aditurus videretur, refertur in castra. Commius autem sive expiato suo dolore sive magna parte amissa suorum legatos ad Antonium mittit seque et ibi futurum, ubi praescripserit, et ea facturum, quae imperarit, obsidibus firmat; unum illud orat, ut timori suo concedatur, ne in conspectum veniat cuiusquam Romani. Cuius postu-

lationem Antonius cum iudicaret ab iusto nasci timore, veniam petenti dedit, obsides accepit.

10 Scio Caesarem singulorum annorum singulos
commentarios confecisse; quod ego non existimavi
mihi esse faciendum, propterea quod insequens
annus, L. Paulo, C. Marcello consulibus, nullas
11 habet magnopere Galliae res gestas. Ne quis tamen
ignoraret, quibus in locis Caesar exercitusque eo
tempore fuissent, pauca esse scribenda coniungen-
daque huic commentario statui.

49. Caesar in Belgio cum hiemaret, unum illud
propositum habebat, continere in amicitia civitates,
2 nulli spem aut causam dare armorum. Nihil enim
minus volebat, quam sub decessu suo necessitatem
sibi aliquam imponi belli gerendi, ne, cum exercitum
deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur, quod
omnis Gallia libenter sine praesenti periculo susci-
3 peret. Itaque honorifice civitates appellando, prin-
cipes maximis praemiis afficiendo, nulla onera in-
iungendo defessam tot adversis proeliis Galliam
condicione parendi meliore facile in pace continuit.

50. Ipse hibernis peractis contra consuetudinem
in Italiam quam maximis itineribus est profectus,
ut municipia et colonias appellaret, quibus M. An-
tonii, quaestoris sui, commendaverat sacerdotii
4 petitionem. Contendebat enim gratia cum libenter
pro homine sibi coniunctissimo, quem paulo ante
praemiserat ad petitionem, tum acriter contra fac-
tionem et potentiam paucorum, qui M. Antonii

repulsa Caesaris decedentis gratiam convellere cu-
piebant. Hunc etsi augurem prius factum, quam
Italiam attingeret, in itinere audierat, tamen non
minus iustam sibi causam municipia et colonias
adeundi existimavit, ut iis gratias ageret, quod fre-
quentiam atque officium suum Antonio praestitissent,
simulque se et honorem suum sequentis anni com-
4 mendaret, propterea quod insolenter adversarii sui
gloriarentur L. Lentulum et C. Marcellum consules
creatos, qui omnem honorem et dignitatem Caesaris
spoliarent, ereptum Ser. Galbae consulatum, cum is
multo plus gratia suffragiisque valuisset, quod sibi
coniunctus et familiaritate et consuetudine lega-
tionis esset.

51. Exceptus est Caesaris adventus ab omnibus
municipiis et coloniis incredibili honore atque amore.
Tum primum enim veniebat ab illo universae Galliae
bello. Nihil relinquebatur, quod ad ornatum por-
2 tarum, itinerum, locorum omnium, qua Caesar iturus
erat, excogitari poterat. Cum liberis omnis multi-
3 tudo obviam procedebat, hostiae omnibus locis im-
molabantur, tricliniis stratis fora templaque occupa-
bantur, ut vel spectatissimi triumphii laetitia praecipii
posset. Tanta erat magnificentia apud opulentiores,
cupiditas apud humiliores.

52. Cum omnes regiones Galliae togatae Caesar
percucurrisset, summa celeritate ad exercitum Ne-
metocennam rediit legionibusque ex omnibus hibernis
ad fines Treverorum evocatis eo profectus est ibique
exercitum lustravit. T. Labienum Galliae togatae
2 praefecit, quo maiore commendatione conciliaretur

ad consulatus petitionem. Ipse tantum itinerum faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum propter salubritatem existimabat. Ibi quamquam crebro audiebat Labienum ab inimicis suis sollicitari certiorque fiebat id agi paucorum consiliis, ut interposita senatus auctoritate aliqua parte exercitus spoliaretur, tamen neque de Labieno credidit quicquam neque, contra senatus auctoritatem ut aliquid faceret, potuit adduci. Iudicabat enim liberis sententiis patrum conscriptorum causam suam facile obtineri. Nam C. Curio, tribunus plebis, cum Caesaris causam dignitatemque defendendam suscepisset, saepe erat senatui pollicitus, si quem timor armorum Caesaris laederet, ut quoniam Pompei dominatio atque arma non minimum terrorem fore inferrent, discederet uterque ab armis exercitusque dimitteret: fore eo facto liberam et sui iuris civitatem. Neque hoc tantum pollicitus est, sed etiam senatus consultum per discessionem facere coepit; quod ne fieret, consules amicique Pompei *** iusserunt atque ita rem morando discesserunt. . . .

53. Magnum hoc testimonium senatus erat universi conveniensque superiori facto. Nam Marcellus proximo anno, cum impugnaret Caesaris dignitatem, contra legem Pompei et Crassi rettulerat ante tempus ad senatum de Caesaris provinciis, sententiisque dictis discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Caesaris invidia quaerebat, senatus frequens in alia omnia transiit. Quibus non frangebantur animi inimicorum Caesaris, sed admonebantur, quo maiores pararent necessitates,

quibus cogi posset senatus id probare, quod ipsi constituissent.

54. Fit deinde senatus consultum, ut ad bellum Parthicum legio una a Cn. Pompeio, altera a C. Caesare mitteretur; neque obscure duae legiones uni detrahuntur. Nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Caesarem miserat, confectam ex delectu provinciae Caesaris, eam tamquam ex suo numero dedit. Caesar tamen, cum de voluntate minime dubium esset adversariorum suorum, Pompeio legionem remisit et suo nomine quintamdecimam, quam in Gallia citeriore habuerat, ex senatus consulto iubet tradi. In eius locum tertiamdecimam legionem in Italiam mittit, quae praesidia tueretur, ex quibus praesidiis quintadecima deducebatur. Ipse exercitui distribuit hiberna: C. Trebonium cum legionibus quattuor in Belgio collocat, C. Fabium cum totidem in Aeduos deducit. Sic enim existimabat tutissimam fore Galliam, si Belgae, quorum maxima virtus, Aedui, quorum auctoritas summa esset, exercitibus continerentur. Ipse in Italiam profectus est.

55. Quo cum venisset, cognoscit per C. Marcellum consulem legiones duas ab se remissas, quae ex senatus consulto deberent ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompeio traditas atque in Italia retentas esse. Hoc facto quamquam nulli erat dubium, quidnam contra Caesarem pararetur, tamen Caesar omnia patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur iure potius disceptandi quam belligerandi. Contendit. . . .